

ЛЬВІВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ

МАТЕРІАЛИ

XVII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

ПРАКТИЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ ПИТАННЯ РОЗВИТКУ НАУКИ ТА ОСВІТИ

27-28 лютого 2026 року

ЛЬВІВСЬКИЙ НАУКОВИЙ ФОРУМ

**МАТЕРІАЛИ
XVII МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ
КОНФЕРЕНЦІЇ**

**ПРАКТИЧНІ ТА ТЕОРЕТИЧНІ
ПИТАННЯ РОЗВИТКУ
НАУКИ ТА ОСВІТИ**

27-28 лютого 2026 року

**Львів
2026**

УДК 005
ББК 94.3(0)

Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти: матеріали XVII Міжнародної науково-практичної конференції м. Львів, 27-28 лютого 2026 року. – Львів: Львівський науковий форум, 2026. – 144 с.

У даному збірнику представлені тези доповідей учасників XVII Міжнародної науково-практичної конференції «Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти», організованої Львівським науковим форумом. Висвітлюються Практичні та теоретичні питання розвитку науки та освіти на сучасному етапі становлення, розглядаються сучасні наукові дискусії різних наукових напрямів.

Збірник призначений для студентів, здобувачів наукових ступенів, науковців та практиків.

Всі матеріали представлені в авторській редакції. Автори несуть безпосередню відповідальність за повноту, їх цілісність та дотримання норм академічної доброчесності.

Львівський науковий форум, 2026

ЗМІСТ

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ	6
<i>Змієвський Г.А., Котляров І.А.</i> ТАКТИКА ПІДРОЗДІЛІВ В УМОВАХ СЕНСОРНОЇ ПРОЗОРОСТІ СУЧАСНОГО ПОЛЯ БОЮ.	6
ГЕОЛОГІЧНІ НАУКИ	10
<i>Вдовиченко А.І., Єрмаков П.П., Ремезова О.О.</i> УКРАЇНІ ПОТРІБНО ПОСИЛЕНО МОЛИТИСЬ ЗА ГЛОБАЛЬНЕ ПОТЕПЛІННЯ, А НЕ МАРНОТРАТНО БОРОТИСЬ ІЗ НИМ.....	10
ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ	14
<i>Жаворонок А.В., Валаш О.С.</i> ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ.....	14
<i>Місник С.О.</i> АНАЛІЗ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН	18
ІСТОРИЧНІ НАУКИ	21
<i>Буснюк А.В., Кінд-Войтюк Н.В.</i> ЖІНОЧІ СТРАТЕГІЇ СПРОТИВУ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМУ: ДОСВІД РАЇСИ МОРОЗ.....	21
<i>Сьомик-Жураківська Л.</i> ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ВІДЕО НА ЗАНЯТТЯХ ІСТОРІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТУ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТ	26
ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ	31
<i>Агурейчева Г.М.</i> ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КОРЕКЦІЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ.....	31
<i>Воротинцева О.О.</i> ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНИХ КЛАСИФІКАЦІЙ ВСЕСВІТНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ТА ФАХІВЦІВ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИХ ЦЕНТРІВ	37
<i>Дуднік О.Г.</i> ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ ВЧИТЕЛЯ: ПЕДАГОГІЧНИЙ І ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ.....	40
<i>Олійник А.О.</i> ВИКЛИКИ ТА ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ.....	46
<i>Повідайчик М.М., Попик Ю.С., Скляр А.Л.</i> БІЗНЕС-АНАЛІТИКА ЯК КОМПОНЕНТ ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ОДОО).....	49

Повідайчик О.С., Штимак А.Ю., Шулла Б.С. СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ СТУДЕНТІВ ...51

Решетняк О.М. РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЛУЗІ ЗАСОБОМ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ...54

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ61

Yaremchyshyn M.M. ETHICAL FOUNDATIONS OF THE MODERN PRACTICING PSYCHOLOGIST61

Yaremchyshyn M.M. RESPONSIBLE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF STUDENTS AND ACADEMIC STAFF OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS63

Лиманська С.С. СИНДРОМ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У КОНТЕКСТІ ХРОНІЧНОГО СТРЕСУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ .65

ТЕХНІЧНІ НАУКИ.....72

Ваврик Т.О., Вінтоняк В.М. МОДЕЛІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ «ЛЮДИНА – LLM» ДЛЯ ПІДТРИМКИ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ У СФЕРІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ72

Гобир Л.М., Глинка Ю.Р. LLM-ОРІЄНТОВАНА ОПТИМІЗАЦІЯ ЦИФРОВИХ РІШЕНЬ У СФЕРІ СТАЛОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....75

Лашко О.О., Голод М.О. РОЗРОБКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СИСТЕМИ КЕРУВАННЯ АВТОНОМНИМИ ЛОГІСТИЧНИМИ РОБОТАМИ78

Лук'янюк С.В. ІНТЕГРАЦІЯ РІВНІВ АБСТРАКЦІЇ В СИСТЕМАХ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПРОЕКТУВАННЯ.....81

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ.....83

Bondarenko N., Otrasheska V., Blazhko L., CONSTRUCTION OF ANALYTICAL SOLUTION TO THE BOUNDARY-VALUE PROBLEM FOR THE EULER-BERNOULLI BEAM EQUATION USING GREEN FUNCTIONS83

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА СПОРТ.....86

Есаулова О., Літвінова-Головань О. МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПОЧАТКОВОГО НАВЧАННЯ ПЛАВАННЮ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ86

Лукашова І.В., Скидан І.В., Порадник С.Г., Зданевич-Михайловська В.П. РЕАБІЛІТАЦІЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ90

ЮРИДИЧНІ НАУКИ.....93

<i>Будилін Н.О.</i> ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗІВ ДО ПОДАННЯ ПОЗОВУ: ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК	93
<i>Будилін Н.О.</i> ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ ФАКТОРИНГУ В УКРАЇНІ	96
<i>Євтушенко А.</i> ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВЧИНЕНИХ ШЛЯХОМ РЕЙДЕРСЬКОГО ЗАХОПЛЕННЯ..	99
<i>Карпенко М.В., Патерило І.В.</i> ЗАХИСТ ПРАВ ВЛАСНИКІВ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ПРИ НАБУТТІ ТА ВТРАТІ ПРАВА КОРИСТУВАННЯ.....	101
<i>Княженцев Б.Є.</i> ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЙ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ	105
<i>Княженцев Б.Є.</i> ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ ПІД ЧАС ВІЙНИ	108
<i>Ковратенко А.</i> ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ КЛОПОТАНЬ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ЧИ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ	111
<i>Леценко М.М.</i> ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ЕВТАНАЗІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ЯК РІЗНОВИД ОСОБИСТІСНИХ ПРАВ.....	113
<i>Несмаишній В.В.</i> ПРОБЛЕМА СПАДКУВАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ	116
<i>Несмаишній В.В.</i> ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ	119
<i>Пацула М.О.</i> ЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ.....	122
<i>Пацула М.О.</i> СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА РІШЕННЯМИ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ ТА МІЖНАРОДНИХ АРБІТРАЖІВ	125
<i>Твердохліб В.</i> ПУБЛІЧНІ ТА ПРИВАТНІ ІНТЕРЕСИ В ГОСПОДАРСЬКОМУ ДОГОВІРНЬОМУ ПРАВІ	128
<i>Шарандак А.В.</i> ЩОДО ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ ОКУПАЦІЇ, У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ.....	133
<i>Шульга Д.І.</i> ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЕКСПЕРТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗА НЕСВОЄЧАСНИЙ ВИСНОВОК І УХИЛЕННЯ ВІД ЕКСПЕРТИЗИ	139
<i>Шульга Д.І.</i> ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ДОКАЗАХ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИМОГИ ТА МОЖЛИВІ ПІДРОБКИ	142

ВІЙСЬКОВІ НАУКИ

Змійвський Геннадій Анатолійович

Викладач кафедри загальновійськових дисциплін

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

Котляров Ілля Андрійович

курсант військово-юридичного інституту

Національного юридичного університету

імені Ярослава Мудрого

ТАКТИКА ПІДРОЗДІЛІВ В УМОВАХ СЕНСОРНОЇ ПРОЗОРОСТІ СУЧАСНОГО ПОЛЯ БОЮ.

Сучасне поле бою характеризується беспрецедентним рівнем інформаційної насиченості та сенсорної прозорості, що кардинально змінює підходи до ведення бойових дій. Масове впровадження безпілотних літальних апаратів, бездротових сенсорних мереж, систем радіоелектронної розвідки та супутникового спостереження противником створює середовище, у якому приховування військових підрозділів стає дедалі складнішим завданням. Бездротові сенсорні мережі активно застосовуються арміями передових країн світу для моніторингу переміщень військ, виявлення техніки та забезпечення ситуаційної обізнаності на полі бою, що підтверджується аналізом концептуальних підходів їх застосування в сучасних збройних силах [1, с. 96]. Ця технологічна трансформація вимагає переосмислення традиційних тактичних прийомів і розробки нових підходів до організації бойових дій підрозділів в умовах тотального спостереження з боку противника.

Перехід від традиційних форм ведення війни до мережево-центричних операцій, а згодом і до дата-центричних дій, створює нові виклики для командирів усіх рівнів. А. Б. Скорик та С. П. Ярош підкреслюють, що еволюція концепції мережево-центричних війн призводить до формування системно-концептуальних основ теорії дата-центричних операцій, де інформаційна перевага стає вирішальним фактором успіху [6, с. 26]. Проблема адаптації тактики підрозділів до умов сенсорної прозорості, створеної системами спостереження противника, набуває особливої актуальності в контексті сучасних збройних конфліктів, де технологічна перевага часто визначає результат бойових зіткнень.

Мета дослідження – аналіз впливу сенсорної прозорості сучасного поля бою на тактику підрозділів та визначення ключових напрямків адаптації способів ведення бойових дій до умов тотального спостереження противником з використанням бездротових сенсорних мереж та інших засобів розвідки.

Технологічною основою сенсорної прозорості сучасного поля бою є інтеграція різноманітних систем спостереження противника в єдину мережу. Ю. Ф. Кучеренко, А. М. Носик, Д. О. Камак та О. О. Возний визначають мережецентричну систему управління як ключовий фактор підвищення бойових можливостей міжвидового угруповання, що забезпечує синхронізацію дій різних підрозділів на основі спільної операційної картини [4, с. 52]. Функціональна модель системи управління бездротовими сенсорними мережами військового призначення, розроблена О. Жуком, В. Машталіром, Р. Грозовським та А. Чеканом, демонструє можливості інтеграції сенсорів різного типу для створення багаторівневої системи спостереження [2, с. 146]. Ефективність таких систем значною мірою залежить від якості управління радіозв'язністю бездротових сенсорних мереж тактичної ланки управління, що підкреслюється в дослідженні Г. Радзівілова та О. Думітраша [5]. Водночас, критичним викликом для розгортання БСМ є проблема енергозбереження, яка може бути вирішена через застосування методів машинного навчання для оптимізації роботи мережевих вузлів [3, с. 92]. Розуміння принципів функціонування таких систем є критично важливим для розробки ефективних методів протидії та ухилення від виявлення.

Концепція мультидоменних операцій, розглянута О. Семененком, В. Ковалем, О. Водчицем та Ю. Добровольським, представляє сучасний погляд на адаптацію форм і способів воєнних дій до трансформації середовища викликів та загроз [7, с. 17]. Мультидоменний підхід передбачає синхронізацію дій у кіберпросторі, інформаційному середовищі, повітряному, наземному та морському доменах, що створює нові можливості для тактики підрозділів в умовах сенсорної прозорості. Замість намагань повністю приховати свою присутність від сенсорних мереж противника, підрозділи можуть використовувати стратегії розосередження, маскування критичних елементів, створення хибних цілей та швидкого маневру між позиціями.

Тактичні наслідки сенсорної прозорості поля бою, створеної системами спостереження противника, є багатоплановими. По-перше, традиційні методи маскування втрачають свою ефективність, що вимагає розробки нових підходів до приховування військових об'єктів від різноманітних типів сенсорів. По-друге, значно зростає роль швидкості прийняття рішень та темпу операцій – підрозділ, який виявлений системами спостереження противника, має обмежений часовий вікон для виконання завдання до отримання вогневого впливу. По-третє, зростає значення децентралізації управління та автономності дій малих підрозділів, які можуть швидко реагувати на зміну обстановки без очікування команд від вищих штабів, мінімізуючи таким чином свою вразливість до виявлення.

Важливим аспектом адаптації тактики є інтеграція пасивних та активних заходів протидії спостереженню противника. Пасивні заходи включають використання природних та штучних укриттів, застосування маскувальних матеріалів нового покоління, що знижують видимість у різних діапазонах спектру (радіолокаційному, тепловому, оптичному), а також дотримання суворої дисципліни щодо використання радіоелектронних засобів для уникнення виявлення сенсорними мережами противника. Активні заходи передбачають застосування засобів радіоелектронної боротьби для придушення та дезорганізації сенсорних мереж противника, створення помилкових

радіолокаційних та теплових відміток, а також проведення дезінформаційних заходів для введення супротивника в оману щодо складу, розташування та намірів підрозділів.

Досвід російсько-української війни підтверджує критичне значення адаптації тактики до умов сенсорної прозорості, створеної системами спостереження противника. Масове застосування безпілотних літальних апаратів обома сторонами створило безпрецедентний рівень спостереження за полем бою, де будь-яке скупчення техніки чи особового складу швидко виявляється та піддається вогневому ураженню. Український досвід демонструє ефективність розосередження підрозділів, використання малих мобільних груп, постійної зміни позицій та створення багаторівневої системи протиповітряної оборони для протидії засобам повітряної розвідки противника. Особливо важливими виявилися тактичні прийоми швидкого маневру, використання природних укриттів та обмеження часу перебування на одній позиції для зниження ймовірності виявлення сенсорними мережами противника. Захист критичної інфраструктури та командних пунктів вимагає комплексного підходу, що поєднує фізичне укриття, радіоелектронну протидію та обман систем спостереження противника.

Таким чином, сенсорна прозорість сучасного поля бою, створена системами спостереження противника, фундаментально змінює тактику підрозділів, вимагаючи переходу від статичної оборони до динамічного маневру, від централізованого управління до децентралізованого прийняття рішень, від фізичного приховування до комплексної протидії системам спостереження противника. Ефективна адаптація до нових умов потребує розвитку тактичної культури, де розуміння принципів роботи сенсорних мереж противника, швидкість циклу прийняття рішень та здатність до маневру стають вирішальними факторами успіху. Досвід російсько-української війни наочно демонструє, що перемога в умовах сенсорної прозорості належить не тому, хто краще ховається, а тому, хто ефективніше протидіє системам спостереження противника, швидше приймає рішення та реалізує принцип мультидоменності у веденні бойових дій. Перспективи подальших розвідок включають дослідження методів штучного інтелекту для автоматизації процесів виявлення загроз від сенсорних мереж противника та прийняття тактичних рішень, розробку нових концепцій електронної протидії бездротовим сенсорним мережам, а також вивчення психологічних аспектів ведення бойових дій в умовах постійного спостереження з боку противника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Машталір, В., Жук, О., Міненко, Л., & Артюх, С. (2023). Концептуальні підходи застосування бездротових сенсорних мереж арміями передових країн світу. Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони, 47(2), 96-112.
2. Жук, О., Машталір, В., Грозовський, Р., & Чекан, А. (2024). Функціональна модель системи управління бездротовими сенсорними мережами військового призначення. Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони, 51(3), 146-154.
3. Nartelmanov, A., Mikhal, O., & Schepka, O. (2023). ПІДВИЩЕННЯ ЕНЕРГОЗБЕРЕЖЕННЯ БЕЗДРотовИХ СЕНСОРНИХ МЕРЕЖ З ВИКОРИСТАННЯМ

МЕТОДІВ МАШИННОГО НАВЧАННЯ. Системи управління, навігації та зв'язку. Збірник наукових праць, 2(72), 92-97.

4. Кучеренко, Ю. Ф., Носик, А. М., Камак, Д. О., & Возний, О. О. (2024). Мережецентрична система управління і її вплив на бойові можливості міжвидового угруповання/Випробування та сертифікація, № 1 (3), 2024.—с. 52-58. Випробування і сертифікація, (1), 3.

5. Радзівілов, Г., & Думітраш, О. (2025). ХАРАКТЕРИСТИКА СПРОМОЖНОСТІ ІСНУЮЧИХ РІШЕНЬ УПРАВЛІННЯ РАДІОЗВ'ЯЗНІСТЮ БЕЗДРОТОВИХ СЕНСОРНИХ МЕРЕЖ ТАКТИЧНОЇ ЛАНКИ УПРАВЛІННЯ. Системи і технології зв'язку, інформатизації та кібербезпеки.

6. Скорик, А. Б., & Ярош, С. П. (2020). Еволюційний розвиток концепції мережево-центричних війн, системно-концептуальні основи теорії дата-центричних операцій. Збірник наукових праць Харківського національного університету Повітряних Сил, (4 (66)), 26-34. URL:

7. Семененко, О., Коваль, В., Водчиць, О., & Добровольський, Ю. (2024). Мультидоменна операція—сучасний погляд на адаптацію форм і способів воєнних дій до трансформації середовища викликів та загроз. Міжнародний науковий журнал «Military Science, 2(1), 17-34.

ГЕОЛОГІЧНІ НАУКИ

Вдовиченко Анатолій Іванович

академік Академії технологічних наук України,

почесний професор

НУ «Полтавська політехніка ім. Юрія Кондратюка»,

м.Київ

Єрмаков Петро Петрович

доктор технічних наук, професор

Українського державного хіміко-технологічного університету,

м. Дніпро

Ремезова Олена Олександрівна

доктор геологічних наук,

завідувач відділу геології

Інституту геологічних наук НАН України,

м. Київ

УКРАЇНІ ПОТРІБНО ПОСИЛЕНО МОЛИТИСЬ ЗА ГЛОБАЛЬНЕ ПОТЕПЛІННЯ, А НЕ МАРНОТРАТНО БОРОТИСЬ ІЗ НИМ

Є тільки дві безмежні речі: Всесвіт і людська дурість.

Альберт Ейнштейн[1]

Глобальні потепління, як і похолодання, циклічно відбувались на Землі навіть тоді, коли ще не було людської діяльності. І це добре відомо фахівцям із палеокліматології. Але комусь потрібно було щось видумати для того, щоб вивести людство на хибний шлях розвитку і на цьому ще добре заробити. Україна найбільше страждає від цієї глобальної фальсифікації, особливо під час війни, а потім так буде і в період відновлення і ще буде довго, поки не отямимось.

В роботі академіка НАН України Геннадія Півняка у співавторстві із польськими колегами [2, С. 110-111] висловлена така теза «... в публікаціях щоразу частіше зазначається, що антропогенне зростання потепління Землі є лише науковою гіпотезою (ніким не підтвердженою) та знаряддям певної галасливою групи науковців та політиків, яка намагається іншим вбити своє переконання. Натомість гіпотеза про антропогенне зростання потепління Землі протирічить з до цього часу відомим фактами з геології та є

свого роду поверненням до часів фараонів, котрі як освічені люди застерігали менш освічених членів тогочасного суспільства циклічними явищами природи, приписуючи собі силу управління ними».

Замість того щоб зосередитись на ефективному використанні традиційних, добре перевіреного часом, надійних, дешевих і доступних джерел енергії, Україна легко піддалась політичному тиску відповідних зацікавлених сил, які діють під маскою антропогенного впливу на глобальне потепління, без ретельних наукових техніко-економічних обґрунтувань, стала надмірно і нерационально широко застосовувати дороги і ненадійні так звані альтернативні відновлювані джерела енергії (ВДЕ). Про законодавчу недолугість стосовно цього питання йшла мова у статті авторів А. Вдовиченка, П. Єрмакова і Н.Чернієнко [3].

Якщо розглядати сонячну енергію як безпосереднє джерело теплової та світлової енергії, то в планетарному масштабі альтернативи їй на сьогодні не існує. Але, якщо сонячну енергію використовувати для генерації електричної енергії, яка в подальшому буде перетворюватися на теплову, світлову і механічну енергії, то вона уже не може бути альтернативою іншим розповсюдженим джерелам енергії, за винятком деяких обмежених умов використання. І тому віднесення сонячної енергії як джерела електричної до загальної категорії альтернативних є неправомірним. Сучасний рівень технології масштабного використання сонячних панелей створює суттєві загрози, які не враховуються. По–перше, це потреба значних територій, а це вже екологічне навантаження. Для значних потужностей сонячних електростанцій просто не вистачить територій. Все буде захищено сонячними панелями.

Другий суттєвий негатив – крайня вразливість від погодних факторів. Вночі сонце не світить – панелі не працюють, вдень велика хмарність – панелі майже не працюють, похмуро – украй погано працюють. Значну загрозу створюють великі снігопади. При малих обсягах панелі можна якось ще очистити від снігу вручну, але для масштабного очищення снігоочисну техніку на панелях не застосуєш, потрібно чекати поки сніг сам розтане. А якщо сніг буде всю зиму, то що робити? А якщо сильне обледеніння із снігом то проблеми ще більш загострюються. Одна надія – глобальне потепління. Звісно при глобальному потеплінні, коли тепла і сонячна зима, то можна покладати якусь надію на сонячні панелі, але взимку - день то короткий.

Січень 2026 року для України показав, що мабуть з'явилися перші ознаки кінця глобальному потеплінню.

Глобальну екологічну загрозу масштабного використання сонячних панелей є виготовлення акумуляторів, в яких застосовуються рідкісні метали. Для забезпечення зростаючого попиту рідкісних металів та інших елементів необхідно в разі збільшити розвідку, освоєння і розробку родовищ та переробку відповідної сировини а також виготовлення сонячних панелей і акумуляюючих пристроїв. Технологічні процеси всього циклу такого виробництва, з урахуванням логістики, потребують відведення значних територій, що є одним із найбільших джерел забруднення навколишнього середовища, зокрема і вуглецевих викидів. Потужні сонячні електростанції, які працюють без акумуляторів такої проблеми не мають.

Екологічну загрозу в майбутньому може стати проблема утилізації відходів, зокрема акумуляторів. Ця проблема може бути вирішена, якщо будуть розроблені ефективні технології їх утилізації.

Підсумовуючи наведене можна дійти висновків, що сонячне джерело електричної енергії у глобальних масштабах є неефективними, збитковими і екологічно небезпечними. Все це тягарем лягає на плечі простих громадян, але на цьому легко збагачуються в першу чергу олігархи і чиновники. Особлива роль в цьому відводиться народним депутатам, які за «малу долю» приймають недолугі закони і не збираються їх змінювати на краще.

Беззаперечно, що в малих обсягах, межі і відповідні умови яких повинні ретельно науково обґрунтовуватись, доцільно широко використовувати сонячні панелі. З розвитком технологій їх виготовлення і використання, область ефективного застосування цього джерела енергії буде значно поширюватись. Але при сучасному рівні технологій, сонячна електроенергія в глобальних масштабах не може бути альтернативою традиційним джерелам енергії.

Україні в найближчі 5 років недоцільно вкладати державні кошти у масштабний розвиток сонячної, вітрової та інших дороговартісних ВДЕ, а також в «декарбонізацію» та «зелений перехід».

Це також стосується вітрових, біогазових та інших подібних джерела енергії.

Із справжніх відновлюваних джерел енергії для України найбільш ефективною є геотермальна енергія про яку майже забули. Тисячі законсервованих глибоких свердловин можуть бути ефективно використані для отримання теплової енергії. НАК «Нафтогаз» повинна зосередитись на цьому головному напрямку розвитку ВДЕ, а не займатись дитячими забавами із сонячною енергією.

Із традиційних джерел енергії найбільш перспективним в сучасних умовах для України є освоєння торф'яного потенціалу, про перспективність якого висвітлено в статті авторів А. Вдовиченка, О. Ремезової, В. Гнеушева і К. Ярошовець [4]. Неосвоєні торфовища створюють серйозну загрозу навколишньому середовищу і це було науково, експериментально і практично доведено ще в кінці 19 століття. В період глобального потепління торф'яники інтенсивно осушуються, деградують, створюючи пожежну небезпеку та суттєво збільшуються викиди в атмосферу.

На місцевому рівні в сучасних умовах важливого значення в якості палива набуває некондиційна, особливо «мертва» деревина і чагарники, якою у край захаращені ліси, лісосмуги та незадіяні території органів місцевого самоврядування Рациональне масштабне освоєння цієї сировини вирішує низку важливих економічних, енергетичних і екологічних проблем.

Під час війни, коли забруднення від вибухів та масштабних пожеж, в рази перевищують усі промислові викиди, то не час займатись марнотратною безглуздою діяльністю. Коли завершиться війна, країна повністю відновиться і стане передовою, ось тоді настане момент істини для ретельних досліджень причин глобального потепління і визначення раціональних заходів боротьби із ним.

Початок цього року показує, що невідомо із чим, і з ким потрібно боротись, і за що посилено молитись.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Афоризми Альберта Ейнштейна // Освітня платформа «Diskurs.net». Електронний ресурс: <https://dyskurs.net/aforyzmy-alberta-einsteina/>
2. Півняк Г.Г., Земба А., Дудля М.А. Рациональне використання енергії та навколишнього середовища. Навчальний посібник / Дніпропетровськ. Національна гірнична академія України, - 2002. – 193 с .
3. Вдовиченко А.І., Єрмаков П.П., Чернієнко Н.М. Альтернативні джерела енергії: наслідки законодавчих прогалин // Дзеркало тижня, 30.03.2018.
4. Вдовиченка А. І, Ремезова О. О., Гнеушев В., Ярошовець К.А. Торф як альтернативне паливо. Розвінчуємо міфи // Дзеркало тижня, 17.08.2023

ЕКОНОМІЧНІ НАУКИ

Жаворонок А.В.

Валаш О.С.

ТРАНСФОРМАЦІЯ ПОДАТКОВОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

У сучасних умовах глобальної цифровізації, що впливає на всі сфері суспільного життя, податкова система України переживає фундаментальні зміни під впливом інформаційно-комунікаційних технологій та реформ державного управління. Цифрова трансформація податкового адміністрування спрямована на підвищення ефективності, прозорості і адаптації податкових інститутів до вимог цифрової економіки, що особливо актуально в контексті воєнного стану та євроінтеграційних прагнень країни. Такий процес передбачає впровадження електронних сервісів, автоматизацію процедур взаємодії платників податків із державними органами та модернізацію законодавчої бази для забезпечення цифрової інклюзії та сталого розвитку фіскальної політики.

Ю. Андросюк аналізує цифровізацію як складову трансформації податкової системи, підкреслюючи, що цей процес – не просто технологічна зміна, а глибинна реформа фіскального середовища. Серед цифрових інструментів виділяють електронний аудит, автоматизовані системи обробки даних, електронний кабінет платника податків і системи управління ризиками. Важлива увага приділяється підвищенню прозорості, довіри та цифровій інклюзії [1].

Державна податкова служба України реалізує широкий спектр е-сервісів на своєму вебпорталі – від Електронного кабінету та мобільного застосунку до спеціалізованих інформаційних ресурсів, що забезпечують доступ до реєстрів, довідкових даних і сервісів для обох категорій платників: фізичних осіб та підприємств. Ці сервіси створюють умови для прозорої та доступної взаємодії з фіскальними органами у режимі онлайн, що відповідає національній стратегії цифрової трансформації управління та податкового адміністрування (табл. 1).

У 2024 році електронні сервіси Державної податкової служби України демонструють високий рівень розвитку та активного використання платниками податків, що свідчить про глибоку інтеграцію цифрових технологій у податкове адміністрування. Найбільш масовим і затребуваним залишається Електронний кабінет, який охоплює близько 5,3 млн користувачів і виконує роль ключового інструмента взаємодії громадян та бізнесу з податковими органами. Більшість операцій, які раніше вимагали фізичного відвідування податкових установ, тепер здійснюється онлайн, що значно підвищує ефективність та зручність взаємодії.

Таблиця 1.

Основні електронні сервіси Державної податкової служби України

Назва сервісу	Основні функції	Призначення	Показник у 2024 році
Електронний кабінет	Подання звітності; перегляд стану розрахунків; доступ до реєстрів; онлайн-обмін з ДПС	Головний інструмент цифрової взаємодії платників і ДПС (130+ послуг)	5,3 млн користувачів
Інформація з реєстрів	Доступ до даних платників, VAT, ЄДРПОУ, ПДВ-реєстру	Оперативний перегляд офіційних даних для бізнесу і державних органів	6,2 тис. індивідуальних консультацій
«Дізнайся більше про свого бізнес-партнера»	Перевірка контрагентів за публічними даними	Допомагає аналізувати фінансову та юридичну інформацію про партнерів	н/д
Загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс (ЗІР)	Податкові роз'яснення та нормативні документи	Освітній і довідковий сервіс щодо податкового законодавства	4,1 млн відвідувань користувачами
Сервіс «Пульс» ДПС	Аналітика показників роботи податкової	Моніторинг ефективності діяльності податкових органів	Звернулось 432,2 тис. клієнтів
Кваліфікований надавач електронних довірчих послуг	ЕЦП/кваліфіковані сервіси підпису	Підтримка безпечної ідентифікації та підпису документів	Видано 1,2 млн сертифікатів
Електронна звітність	Подання звітів у цифровому вигляді	Онлайн-звітність для юридичних та фізичних осіб	Близько 130 тис. онлайн-декларацій про майновий стан і доходи
Контакт-центр	Онлайн-зв'язок з підтримкою платників	Допомога та консультації в реальному часі	1062,4 тис. прийнятих звернень
Податкова карта України	Інтерактивна карта податкових відомостей	Графічне представлення податкових даних по регіонах	-
Мобільний застосунок «Моя податкова»	Доступ до основних функцій кабінету через смартфон	Портативний доступ до інформації та сервісів ДПС	17 послуг, 121,4 млн оброблених запитів

Джерело: систематизовано авторами на основі [2]

Інформаційні та довідкові ресурси також мають стабільно високий рівень використання. Зокрема, Загальнодоступний інформаційно-довідковий ресурс (ЗІР) зафіксував 4,1 млн відвідувань у 2024 році, що свідчить про значну потребу платників у швидкому доступі до офіційних роз'яснень податкового законодавства. Доступ до реєстрів, хоч і не відображає масовості використання, все ж показує 6,2 тис. офіційних консультацій, що підкреслює його важливість для юридичних осіб і професійних учасників ринку.

Сервіс «Пульс» продовжує відігравати роль ефективного механізму контролю та оперативного реагування на порушення, адже до нього звернулося понад 432 тис. користувачів. Це демонструє високий рівень довіри до інструмента зворотного зв'язку та відкритості податкових органів до комунікації з платниками. Водночас кваліфікований надавач електронних довірчих послуг за рік видав близько 1,2 млн сертифікатів, що забезпечує технічну основу для використання всіх інших електронних сервісів, адже електронний підпис є обов'язковим елементом цифрової ідентифікації.

Показники електронної звітності, де близько 130 тис. декларацій про майновий стан і доходи були подані онлайн, підтверджують зростання цифрової культури платників податків та готовність громадян переходити на електронні методи звітування. Контакт-центр у 2024 році опрацював понад 1 млн звернень, що свідчить про потребу платників у консультаціях, а також про поступовий розвиток сервісної моделі роботи податкової служби.

Особливо помітним є стрімке зростання популярності мобільного застосунку «Моя податкова», який лише за рік обробив 121,4 млн запитів, надаючи 17 доступних послуг. Це демонструє тенденцію переходу користувачів на мобільні формати спілкування з податковими органами та загальну зручність мобільного інтерфейсу.

Деякі сервіси, такі як «Дізнайся більше про свого бізнес-партнера» чи «Податкова карта України», не мають публічно доступних статистичних даних, проте їхнє функціональне значення не зменшується, адже вони залишаються важливими інструментами для аналізу та візуалізації податкової інформації.

Загалом представлені показники підтверджують, що цифровізація податкової системи в Україні набуває масштабу і стає невід'ємною складовою роботи платників податків і державних органів, підвищуючи прозорість, ефективність та зручність податкових процесів.

Використання сучасних цифрових сервісів підвищує ефективність адміністрування податків, сприяє інтеграції платників у фіскальні процеси з меншими адміністративними витратами та пришвидшеним обслуговуванням. Цифрові сервіси оптимізують комунікацію між суб'єктами податкових відносин і державними органами (А. Грицишин та ін. [3]).

Yurchishena L., Kryvovuchko A. стверджують, що цифрові інструменти сприяють прозорості податкових процесів, зменшенню можливостей ухилення від сплати податків, стандартизації процедур та підвищенню комплаєнсу з податковим законодавством. Це також сприяє зміцненню фіскальної безпеки та адаптації української податкової системи до європейських стандартів [4].

Варто звернути увагу і на ризики, які супроводжують цифровізацію: технологічні перешкоди, необхідність зміцнення кібербезпеки, термінологічні й законодавчі розбіжності та інституційна готовність податкових органів. Проекти цифрової трансформації потребують адаптації законодавства та правового регулювання (N. Lagodiienko та ін. [5]).

Отже, цифровізація державного управління стала ключовим драйвером модернізації податкової системи України, а розвиток електронних сервісів, що їх забезпечує Державна податкова служба України, суттєво підвищив ефективність взаємодії між платниками податків і державою. Аналіз даних та функціоналу е-сервісів показав, що саме автоматизація процесів, можливість дистанційної подачі декларацій і доступ до відкритої

інформації сприяли зростанню довіри громадян та бізнесу до податкової системи. Збільшення кількості онлайн-користувачів демонструє готовність суспільства до переходу на цифрові форми адміністрування, а високий попит на такі інструменти, як подання декларацій в електронному вигляді чи сервіс «Дізнайся більше про свого бізнес-партнера», підтверджує актуальність подальшого розвитку прозорих даних та зручних цифрових каналів.

Узагальнюючи, можна стверджувати, що цифрова трансформація не лише спростила доступ до податкової інформації та зменшила адміністративне навантаження, а й стала важливою умовою побудови сучасної, відкритої та орієнтованої на користувача моделі державного управління. Подальше удосконалення е-сервісів, розширення їх функцій і забезпечення стабільності роботи створюють потенціал для ще більшого підвищення ефективності податкового адміністрування в Україні та наближають його до найкращих європейських стандартів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андросюк Ю. Трансформація податкової системи України в умовах цифровізації. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2025. № 24. С. 167-175. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2025.24.17>
2. Плани та звіти роботи. Державна податкова служба України. URL: <https://tax.gov.ua/diyalnist-/plani-ta-zviti-roboti-> (дата звернення: 23.02.2026).
3. Hrytsyshyn A., Liuba O., Liuba A. Promising Development of Electronic Services and Communication in the Tax and Customs Sector. Herald of Economics. 2025. № 4. P. 50-60. <https://doi.org/10.35774/visnyk2025.04.050>
4. Yurchishena L., Kryvoruchko A. The role of digitalization in reducing the shadow economy and optimizing tax administration in Ukraine. Modern Economics. 2025. № 53(2025). P. 309-319. [https://doi.org/10.31521/modecon.V53\(2025\)-43](https://doi.org/10.31521/modecon.V53(2025)-43)
5. Lagodiienko N., Pozhydaieva M., Krylov D. Digitalization of tax administration in Ukraine: risks and opportunities. Management Theory and Studies for Rural Business and Infrastructure Development. 2022. № 44(4). P. 443–450. <https://doi.org/10.15544/mts.2022.44>

Місник С.О.*здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти**Науковий керівник: **Круглова О.А.****к.е.н., професор кафедри економіки та бізнесу**Державний біотехнологічний університет*

АНАЛІЗ ЦИФРОВИХ ПЛАТФОРМ У СИСТЕМІ ЕКОНОМІЧНИХ ВІДНОСИН

Розвиток підприємств різних видів та масштабів діяльності дедалі більше пов'язаний з цифровою економікою та цифровими платформами. О.В. Пустовойт у публікації [1] зазначає, що кількість підприємств, які мають вебсайт або вебсторінку, є настільки значною, що межа між традиційною та цифровою економікою поступово зникає [1, с. 17]. За даними Євростату, у країнах Європейського Союзу збільшується використання цифрових технологій на підприємствах, незалежно від їх розміру (табл.).

Таблиця

Інтенсивність використання цифрових технологій компаніями країн Європейського Союзу у 2021, 2023, 2025 рр.

Чисельність працівників на підприємстві	Частка підприємств, що використовують цифрові технології, у загальній кількості підприємств за роками, %		
	2021	2023	2025
Від 10 осіб	55,75	58,87	72,11
Від 10 до 49 осіб	51,79	54,78	68,85
Від 50 до 249 осіб	72,85	76,10	86,67
Від 250 і більше осіб	88,13	91,18	96,39

Джерело: складено автором за даними [2].

Цифровізація підприємств пов'язана із платформізацією, що відбувається в різних секторах економіки. Прикладом організації платформного бізнесу є маркетплейси Amazon, Rozetka; освітні платформи Prometheus, Coursera; сервіси Google Meet, Zoom та ін. Аналізуючи це явище, науковці вказують на функції, які цифрові платформи виконують в економіці, серед них: формування основ цифрової економіки [1, с. 15], цифровізація діяльності державних органів [3, с. 29], обмін інформацією, товарами, контентом [4, с. 48], комунікації у сфері виробництва та споживання [4, с. 52], створення цінності [4, с. 54], підвищення якості професійної освіти [5].

Вважаємо, що визначення функцій цифрових платформ та їх аналіз сам по собі не мають важливого значення й набувають змісту лише в разі, якщо ці функції розглядаються з урахуванням позиції платформи в системі економічних відносин.

Відзначимо, що цифрові платформи можна розглядати як окрему форму бізнесу або інструмент взаємодії чи інфраструктурну основу для діяльності інших підприємств. Цей підхід до визначення місця цифрових платформ у системі економічних відносин спирається на міркування О.В. Пустовойта, який, говорячи про способи оцінювання масштабів цифрової економіки, виділяв три її рівні: базову цифрову економіку, що включає цифрові товари та послуги [1, с. 13]; цифрову економіку у вузькому значенні, що включає компанії, які виникли та існують лише завдяки цифровим ресурсам [1, с. 15]; цифрову економіку в широкому значенні, що включає підприємства, які використовують цифрові ресурси [1, с. 17]. Ураховуючи цю градацію, цифрові платформи як бізнес розглядаються в рамках цифрової економіки у вузькому значенні. Із точки зору базової та розширеної цифрової економіки платформи є інструментом, який застосовують для створення цифрового продукту або послуги та організації їх використання.

Роль цифрових платформ доцільно досліджувати, ураховуючи також концепцію зацікавлених сторін, сучасні особливості реалізації якої висвітлено в публікаціях О.В. Тарасюк [6], Н.В. Резнікової, О.В. Булатової, А.В. Шлапак, О.А. Іващенко [7], Б.М. Браташук, О.С. Федоренко [8]. З погляду зацікавлених сторін цифрові платформи аналізуватимуться з точки зору її власника, компаній, які використовують платформу в діяльності, а також держави. Із погляду власника цифрової платформи предметом аналізу є її ефективність у діяльності компанії загалом та в окремих аспектах діяльності (закупівлі, збут, управління клієнтським досвідом та ін.). Із точки зору сторонніх компаній предметом аналізу є її ефективність для створення цінності компанією – споживачем послуг цифрової платформи та перспективність продовження цих відносин надалі. Із точки зору держави й органів управління предметом аналізу є вплив цифрової платформи на ринкову конкуренцію регіонального, національного та міждержавного рівнів.

Таким чином, цифрова платформа є об'єктом дослідження й може розглядатися за двома напрямками аналізу: 1) із точки зору участі в економічних процесах, як самостійний бізнес або інфраструктура для створення чи використання цифрового продукту чи послуги; 2) із точки зору основних зацікавлених сторін: власника бізнесу, підприємств – споживачів послуг цифрової платформи, державних органів управління.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Пустовойт О.В. Цифрова економіка України: окремі підходи до вимірювання і аналізу. *Економіка України*. 2025. № 8(765). С. 3–25
DOI: <https://doi.org/10.15407/economyukr.2025.08.003>
2. Digital Intensity by size class of enterprise. URL: https://ec.europa.eu/eurostat/databrowser/view/isoc_e_dii/default/table?lang=en&category=isoc.isoc_e
3. Кохан В.П. Цифрова платформа як інструмент цифрової економіки. *Право та інновації*. 2021. № 1(33). С. 29–34.
4. Новікова Н., Дьяченко О., Гончаренко О. Цифрові платформи як драйвер розвитку економіки. *Scientia fructuosa*. 2023. Vol. 150(4). Р. 47–66.
DOI: [https://doi.org/10.31617/1.2023\(150\)04](https://doi.org/10.31617/1.2023(150)04).

5. Геревенко А.М., Ільїна Т.В., Ібрагімова Л.А. Використання цифрових платформ для підвищення якості професійної освіти. Академічні візії. 2024. № 31. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1149/2536>

6. Тарасюк О.В. Теоретичні засади формування концепції сталого розвитку та її практична реалізація на сучасному етапі розвитку суспільства. Економіка, управління та адміністрування. 2025. № 1(111). С. 51–63.

7. Резнікова Н.В., Булатова О.В., Шлапак А.В., Іващенко О.А. Платформізація цифрової економіки чи техноглобалізм цифрових платформ? Трансформаційний потенціал діджиталізованих ринків для міжнародного бізнесу і торгівлі. Ефективна економіка. 2023. № 6. URL: <https://nauka.com.ua/index.php/ee/article/view/1677>

8. Браташук Б.М., Федоренко О.С. Синергія цифрової трансформації та соціальної відповідальності у формуванні конкурентних переваг підприємств роздрібною торгівлі. Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка. 2025. № 25. С. 133–142.

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 94(477)"19":323.272-055.2

Буснюк А.В.

*здобувачка освіти спеціальності В 9 Історія та археологія
освітньої програми: Історія, європеїстика, археологія
III курсу факультету історії, політології та національної безпеки
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

Кінд-Войтюк Н.В.

*к. і. н., доцент,
доцент кафедри історії України та археології,
Волинський національний університет імені Лесі Українки*

ЖІНОЧІ СТРАТЕГІЇ СПРОТИВУ ТОТАЛІТАРНОМУ РЕЖИМУ: ДОСВІД РАЇСИ МОРОЗ

Дисидентський рух в Україні став важливим явищем морального й політичного спротиву тоталітарній системі, що сформувався в умовах «хрущовської відлиги» після десятиліть сталінських репресій. Вирішальним імпульсом до його становлення стало засудження культу особи Й. Сталіна на XX з'їзді КПРС, що сприяло певній лібералізації суспільно-культурного життя та розширенню можливостей публічного обговорення раніше табуйованих проблем. Нова генерація митців — шістдесятників, серед яких були Василь Стус, Іван Світличний та Ліна Костенко, спочатку зосереджувалася на культурному відродженні [2]. Однак невдовзі цей рух переріс у відкриту опозицію, де дисиденти свідомо обирали шлях конфронтації з владою, виступаючи за права людини, поширюючи самвидав та протестуючи проти репресій [7]. Радянська система відповіла на цей виклик масштабними хвилями арештів, зокрема «генеральним погромом» 1972 року, намагаючись задушити відродження через тюрми, заслання та психіатричні лікарні [1].

У цій драматичній боротьбі, яка довго змальовувалася в історіографії переважно як чоловіча справа, жіноцтво відіграло не менш значущу, а часто й вирішальну роль. Поки чоловіки перебували за ґратами, на плечі жінок лягав «подвійний тягар»: вони мали не лише виховувати дітей та забезпечувати родини в умовах постійного цькування, а й ставати активними суб'єктами опору. Жінки-дисидентки та дружини політв'язнів перетворилися на «зв'язкових» між таборами та вільним світом, розробляючи неймовірні способи передачі інформації — від заучування текстів напам'ять до ковтання мікроскопічних записок [3]. Вони формували мережі солідарності, опікувалися родинами репресованих та створювали паралельний інформаційний простір, де українське слово залишалося живим попри всі заборони.

Однією з найбільш яскравих постатей, чий шлях демонструє перехід від особистої підтримки чоловіка до масштабної міжнародної правозахисної діяльності, є Раїса Мороз. Її доля була особливою: грекиня за походженням, народжена на Донеччині, вона зростала в атмосфері русифікації, проте зустріч у Львівському університеті з майбутнім чоловіком, істориком Валентином Морозом, докорінно змінила її свідомість. Раїса не лише опанувала українську мову, а й стала невід'ємною частиною дисидентського середовища, активно долучившись до поширення самвидаву та підтримуючи тісні зв'язки з родинами інших дисидентів.

Левтерова Раїса у дівочтві, у шлюбі — Мороз. Дружина багаторічного політв'язня Валентина Мороза. Подружні стосунки не були стабільними і після повернення Валентина, пара прожила разом лише кілька місяців, після чого розлучилися. І лише через кілька десятків років очікувань жінка знайшла своє справжнє кохання.

Народилася у квітні 1937 року на Донеччині. Раїса була грекинею і дуже добре пам'ятала та усвідомлювала свою етнічну приналежність. Предки сім'ї примусово переселені російською владою 1778 року з Криму. Та попри це, вдома вживаною була грецька мова. Мама Раї знала ще й татарську мову. Школи національних меншин в Україні були ліквідовані у 1937-1938 роках і грецька не була винятком, то дівчинку віддали на навчання до російської, де була велика кількість українських дітей, які на той момент спілкувались переважно російською. Закликали вчителів і батьків до розмови з дітьми російською [5]. Зрозуміло, що формування особистості Раїси було під наративами радянського суспільства.

Яскравим свідченням цього можуть слугувати спогади героїні з дитинства, які вона висвітлила у книзі спогадів «Проти вітру», присвячену дружинам політв'язнів. Про назву села, де народилася, дізналась у часи горбачовської перебудови, тоді розпочала з'являтися правдива інформація. При переселенні, село називалося Велика Янісала. Мама дівчини, пояснювала назву села так: «яні» — по-татарськи «нове», а «сал» означає село. Отже, Нове Село. 1946 року село перейменували на Велику Новосілку і попередня назва зникла [4].

Закінчивши школу, вступила до Львівського університету на романо-германську філологію. У своїй праці доволі часто ділиться спогадами про суперечки між студентами з приводу мовного питання. Сама Рая спочатку була на стороні російськомовних. Пояснювала це тим, що під час лекцій важко було на ходу перекладати на звичну для її російську мову. Але життя в гуртожитку довело протилежне і вона за короткий термін опанувала українську мову і без перешкод спілкувалась нею. Проживання там дало поштовх до роздумувань над мовною дискримінацією. Виховання з національного питання завершилося після знайомства у гуртожитку з Валентином Морозом, старшим на рік студентом-істориком [4]. Саме це стало важливим етапом формування її національного самоусвідомлення і розбудило у ній ті всі україно-грецькі мотиви її душі.

1958 року пара одружилась. Того ж року чоловік розпочав вчителювання на Волині. У 1960 р. Раїса, отримавши диплом вчителя німецької мови, почала працювати в школі робітничої молоді у Мар'янівці, де вони разом пропрацювали 4 роки. У січні 1962 року народився їхній син Валентин. Подружжя відвідувало Шевченківські вечори у Львові, тому що дружині подобалась його творчість. Тоді такі вечори несли у собі великий посыл національно-патріотичної ідеї, відвідування яких, було незвичним явищем для сільських вчителів.

Узимку 1964 р. В. Мороз влаштувався працювати до Луцького педінституту. Звідти він привіз для дружини літературу самвидаву: вірші В. Симоненка, І. Драча, М. Вінграновського, Л. Костенко. Раїса, скористалась можливістю і переписала їх у свій записник [5]. З часом до Луцька переїхала і Рая з сином, розпочалась яскраве культурне життя, в якому вони брали безпосередню участь. Поетичні вечори під керівництвом Дмитра Іващенко, відвідування Клубу поезії, спілкування з тогочасною луцькою елітою та й не тільки обласним осередком обмежувались. Саме в цей період формується її активна позиція в дисидентському середовищі.

Переїзд до Івано-Франківська, знаменував, у першу чергу, нове, спільне місце роботи, а по-друге, розширення кола однодумців. Тут Валентин збагачує свою бібліотеку великою кількістю дорадянських видань: твори Донцова, Винниченка та інших. Влітку 1965 року до них приїжджає їх друг Михайло Горинь зі Львова і ділиться своїми передбаченнями, щодо можливих арештів інтелігенції. Тому Раїса і знищила переписані вірші, а от її чоловік нічого із самвидаву не сховав [5].

Тоді ж і розпочинаються обшуки та арешти лідерів громадської думки. Валентина звинуватили в агітації та пропаганді, а дружину намагались змусити розлучитись, аби завдати морального тиску на в'язня. Тиск на сім'ю був одним із інструментів радянської каральної системи. Відмова Раїси розірвати шлюб стала формою морального спротиву, що підірвала логіку ізоляції політичного в'язня. Коли вона офіційно стала дружиною політв'язня, друзі дали їй контакти Світличних, які стали для її найбільшою підтримкою у майбутньому. Підтримувала зв'язки з А. Горською, О. Заливахою, О. Антонів, Н. Строкатою-Караванською та іншими шістдесятниками. На прохання В. Чорновола надала матеріали про нього до книги «Лихо з розуму», зверталася зі скаргами-клопотаннями до керівництва УРСР і СРСР, президента США, канцлера ФРН [6].

Вересень 1967 року був для Раї трагічним адже В. Мороза знову звинуватили в кримінальній справі через його есей «Репортаж із заповідника імені Берія», хоч його звільнили з неволі і 9 місяців могли стати для подружжя найкращим періодом і таким очікуваним він був сповненим протилежним — вічними суперечками і сварками. Були думки розлучитись, але не для такої дружини, як Рая : «...покинути його — означало відвернути від себе всіх своїх друзів... Мені здавалося, що є лише два вибори для мене: або з ними, або з їхніми ворогами» [8, 96]. У 70-х роках велика хвиля репресій, що не оминула і Валентина, якого засудили до 6 років тюремного режиму, 3 років табору особливого режиму та 5 років заслання і визнання його особливо небезпечним рецидивістом [5]. Судовий процес, який був закритим і жорстоке покарання, викликало обурливу реакцію в Україні та за її межами. Після знайомства Раїси з Людмилою Алексєєвою, розпочалась боротьба за звільнення Валентина з тюрмом, таборів та заслань. 1974 року на її квартирі у Москві Рая провела зустріч із закордонними журналістами. Що дало всесвітній розголос справі, у Канаді, США, Австралії, Аргентині та інших країнах створювали комітети на захист В. Мороза. У квітні 1979 у результаті обміну на радянських шпигунів разом із родиною прибув до США і її чоловік [6]. Обмін 1979 року означав завершення багаторічного етапу боротьби, однак водночас став початком нового — еміграційного — періоду її життя, адже за домовленість сім'ї політв'язнів мали теж виїхати до США [9, 11]. Там вона розпочала свою правозахисну діяльність, яка заслуговує на окреме дослідження.

Після розірвання шлюбу з Валентином, який не склався, через ряд причин, 1982 р. переїхала до Вінніпегу і одружилась з канадійцем-українцем Григорієм Куксою. Влаштувалася на роботу в бібліотеку Колегії св. Андрія. Продовжила у Канаді посилати репортажі до «Голосу Америки», а саме перекладати на українську мову, переказувала статті й цілі книжки – з різних мов: англійської, німецької, польської, російської. Старалась у роботі підбирати статті про становище України під гнітом імперії, життєві шляхи політв'язнів не стали винятком у її працях [5]. Її діяльність у Канаді стала продовженням боротьби за права політв'язнів і водночас прикладом трансформації приватного досвіду дружини в'язня у самостійну правозахисну місію. Таким чином, жіночий досвід спротиву набував специфічних форм: поєднання приватної відповідальності за родину з публічною правозахисною діяльністю. Саме ця подвійність і становить сутність жіночої стратегії опору в умовах тоталітарної системи.

Досвід Раїси Мороз демонструє, що жіночий вимір дисидентського руху не обмежувався роллю «дружини героя». Він включав інформаційну боротьбу, підтримку мереж солідарності, міжнародну адвокацію та збереження морального стрижня спільноти. У цьому сенсі жіночі стратегії спротиву стали невід'ємною складовою українського правозахисного руху другої половини ХХ століття.

Дослідження жіночих стратегій спротиву тоталітарному режиму є важливим і недооціненим аспектом сучасної історіографії ХХ століття. У контексті російсько-української війни та посилення уваги до питань громадянської свободи й прав людини особливе значення набуває вивчення форм опору, що виникали серед українського суспільства в умовах репресивних політичних систем. Раїса Мороз — одна з представниць українського дисидентського руху, чий досвід активної позиції, моральної стійкості та не насильницького спротиву репресіям тоталітарного режиму не втрачає актуальності й сьогодні.

Жінки у суспільно-політичних рухах традиційно залишалися на маргінесі історичного пізнання. Проте жіночі практики спротиву мали свої особливі стратегії, що вирізнялися тактичною гнучкістю, мережевою солідарністю та здатністю мобілізувати соціальні ресурси в умовах жорсткого контролю. Саме такі стратегічні та тактичні виміри опору потребують глибокого історичного аналізу, оскільки вони проливають світло на співтворчість процесів формування громадянської ідентичності та демократичної культури в Україні.

Вивчення досвіду Раїси Мороз дозволяє не лише реконструювати конкретні практики спротиву, але й розкрити ширші соціокультурні механізми, якими жінки-дисидентки протистояли ідеологічному тиску, політичним репресіям та соціальній ізоляції. Урахування гендерного виміру спротиву сприяє формуванню більш повного і справедливого уявлення про український опірний рух загалом, їх мотивації, цінності та наслідки.

СПИСОК ДЖЕРЕЛ

1. Бажан О. Дослідження проблем дисидентського руху в Україні в сучасній зарубіжній та вітчизняній історіографії. З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ. 2001. Т. 2. С. 530-529.
2. Кагуй П. Таємна доповідь Микити Хрущова. Минає 50 років від ХХ з'їзду КПРС. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/940177.html> (дата звернення: 24.02.2026).
3. Лісова В. П. Жінки в русі опору сімдесятих років. «Зона». 1997. № 12. с. 3–12.

4. Мороз Р. Проти вітру. Спогади дружини українського політв'язня. 2-ге вид. Харків : Права Людини, 2012. 288 с.
5. Овсієнко В. Мороз Раїса Василівна. Дисидентський рух в Україні. URL: <https://museum.khpg.org/1226043346> (дата звернення: 02.03.2025).
6. Овсієнко В. Мороз Раїса Василівна. Енциклопедія Сучасної України, Том 21. URL: <https://esu.com.ua/article-68877> (дата звернення: 19.03.2025).
7. Прокопченко, Н. Д. Зародження і розвиток дисидентського руху. Релігійна політика. 2012. № 30. С. 19–24.
8. Розмова з Р. Мороз. Сучасність. 1979 Ч. 9. С. 95–100.
9. Moroz R. Appeals on Behalf of Petro and Vasyl Sichko (Свідчення на Сахаровських слуханнях у Вашингтоні). Smoloskyp. 1979. No. 5 С. 11.

*Людмила Сьомик-Жураківська,
викладачка історії
Бериславський медичний фаховий коледж
Херсонської обласної ради*

ВИКОРИСТАННЯ НАВЧАЛЬНОГО ВІДЕО НА ЗАНЯТТЯХ ІСТОРІЇ ЯК ІНСТРУМЕНТУ РОЗВИТКУ КРИТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ТА ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТ

В умовах цифровізації освіти проблема використання навчального відео набуває особливої актуальності. Сьогодні цифрове середовище є основним простором отримання інформації, зокрема й історичної. Студенти щоденно взаємодіють із відеоконтентом, соціальними мережами та онлайн-платформами, тому завдання викладача полягає не лише в передачі знань, а й у формуванні вмінь критично осмислювати побачене.

Сучасна історична освіта стикається з низкою серйозних викликів. По-перше, це інформаційне перевантаження — величезна кількість джерел різної якості ускладнює відбір достовірної інформації. По-друге, поширення маніпуляцій та фейків, коли історичні події інтерпретуються упереджено або використовуються як інструмент ідеологічного впливу. По-третє, феномен кліпового мислення, що знижує здатність студентів до глибокого аналізу, встановлення причинно-наслідкових зв'язків і комплексного розуміння історичних процесів.

І нині не втрачає актуальності думка видатного мислителя минулого століття Джон Дьюї про те, що головна мета сучасної освіти полягає не лише у передачі знань учням, а передусім у формуванні в них критичного мислення.

У цих умовах роль викладача історії суттєво трансформується. Він стає не лише джерелом знань, а й фасилітатором розвитку медіаграмотності: навчає студентів аналізувати джерела, виявляти упередження, перевіряти факти та відповідально працювати з цифровим контентом. Саме тому методично продумане використання навчального відео може стати ефективним інструментом формування як критичного мислення, так і цифрової компетентності студентів.

У практиці викладання історії можна використовувати різні типи навчального відео, кожен із яких виконує окрему дидактичну функцію. По-перше, це документальні фільми, які поєднують фактичний матеріал, коментарі експертів і візуальні джерела. Вони допомагають відтворити історичний контекст та продемонструвати різні інтерпретації подій. По-друге, відеолекції, що дозволяють структурувати складні теми, подати узагальнення та акцентувати увагу на ключових поняттях і процесах. Окрему групу становлять історичні реконструкції, які моделюють події минулого, сприяють емоційному зануренню та кращому розумінню повсякденного життя історичних епох. Важливими є також інтерв'ю з істориками, очевидцями подій, а також архівні

відеоматеріали, що виступають безпосередніми історичними джерелами та формують навички їх критичного аналізу.

Крім того, активно використовуються освітні відео з цифрових платформ, зокрема YouTube та TED, які надають доступ до широкого спектра лекцій, публічних виступів і науково-популярного контенту. Водночас робота з такими ресурсами потребує обов'язкового критичного відбору та оцінювання якості матеріалу.

Історія без міфів — розвінчання популярних історичних міфів, аналіз джерел.

Історична правда | Історія України — історичні теми, пояснення, контекст.

UA History — розповіді про українську історію простою мовою.

Історія для дорослих — лекції та відео про ключові історичні події.

Таємниці історії України — цікаві факти й дослідження з історії України.

Історичний формат — відео про ХХ століття та сучасні події з історичної перспективи.

Хроніки України — архівні матеріали, коментарі експертів.

Цікава історія (Ukr) — популярна історія, відео з графікою, поясненнями.

Історія світової цивілізації — курси й відеолекції для школярів та студентів.

Крута історія — формат коротких відео-історій про події й постаті.

Імені Т.Г. Шевченка (брати Капранови)

The Документаліст

Козацькі хроніки

Очима війна

Використання навчального відео на заняттях історії має низку суттєвих переваг. Передусім це візуалізація складних історичних процесів. Через поєднання зображення, карти, хроніки, графіки та коментарів відео допомагає студентам краще зрозуміти динаміку подій, просторові зміни та причинно-наслідкові зв'язки, які складно повністю відтворити лише за допомогою тексту. Другою важливою перевагою є емоційне залучення студентів. Візуальні образи, свідчення очевидців, реконструкції подій сприяють формуванню емпатії та глибшому усвідомленню історичного досвіду, що підвищує мотивацію до навчання. Крім того, відео забезпечує доступ до різних інтерпретацій історичних подій. Порівняння кількох відеоматеріалів дозволяє студентам побачити відмінності в підходах, наративах і акцентах, що безпосередньо сприяє розвитку критичного мислення. Нарешті, робота з відео передбачає взаємодію з мультимодальними джерелами — поєднанням тексту, звуку, зображення та візуальних ефектів. Аналіз такої комплексної інформації формує навички осмисленого сприйняття сучасного медіапростору та розвиває цифрову компетентність студентів.

Ефективність використання навчального відео залежить не від самого факту перегляду, а від методично правильно організованої роботи до, під час і після нього.

4.1. До перегляду

На підготовчому етапі важливо активізувати пізнавальну діяльність студентів. Насамперед формулюється проблемне питання, яке задає напрям аналізу. Наприклад: *Чи можна вважати подану інтерпретацію події об'єктивною?* або *Які причини події автор вважає ключовими?*

Далі визначаються критерії аналізу:

- авторство та джерело відео;

- мета створення;
- використані джерела;
- наявність оцінних суджень;
- візуальні та емоційні засоби впливу.

Доцільним є також прогнозування змісту — на основі назви, опису чи ілюстрацій студенти висувають припущення щодо позиції автора та можливих акцентів. Це формує навички передбачення та критичного очікування.

4.2. Під час перегляду

Перегляд має бути активним. Ефективним інструментом є аналітична таблиця, у якій студенти фіксують:

- факти (дати, події, персоналії);
- інтерпретації та оцінки;
- аргументи автора;
- питання, що виникають у процесі перегляду.

Окрему увагу варто приділити розмежуванню фактів та інтерпретацій, адже саме це лежить в основі критичного мислення. Також студенти фіксують можливі маніпулятивні прийоми: емоційно забарвлену лексику, однобічний добір фактів, відсутність альтернативної позиції, використання музики чи монтажу для підсилення певного враження.

4.3. Після перегляду

Завершальний етап передбачає рефлексію та поглиблений аналіз. Організовується дискусія, під час якої студенти аргументують власну позицію, спираючись на зафіксовані спостереження.

Ефективним є порівняння відеоматеріалу з текстовими історичними джерелами або підручником. Це дозволяє виявити розбіжності в інтерпретаціях і розширити контекст. Можна провести дебати, де студенти представляють різні точки зору на подію, використовуючи матеріали відео як джерело аргументів. Найвищим рівнем засвоєння є створення власного короткого відео-аналізу. Така діяльність поєднує розвиток критичного мислення та цифрової компетентності, адже студенти не лише аналізують інформацію, а й відповідально продукують власний медіаконтент.

Таким чином, системна триетапна робота з відео перетворює його з ілюстративного матеріалу на потужний інструмент формування аналітичних і цифрових навичок студентів.

Як приклад наведу заняття з теми «Міжнародні відносини у ХХ столітті: передумови та наслідки Другої світової війни». У межах заняття було використано фрагмент документального фільму про початок Другої світової війни (із подальшим порівнянням із текстом підручника та історичними документами). Відеоматеріал містив хроніку подій, коментарі істориків та візуальні джерела. Перед переглядом студентам було запропоновано проблемне питання: *Чи подає автор відео збалансовану інтерпретацію причин війни?*

Під час перегляду вони мали визначити:

- які причини війни називаються ключовими;
- чи представлені альтернативні позиції;

- які джерела використовуються;
- чи присутні емоційні або оціночні акценти.

Після перегляду відбулася дискусія та порівняння з текстовими історичними джерелами. Студенти працювали в малих групах, формували власні висновки та аргументували їх із посиланням на конкретні фрагменти відео та документи.

Результати роботи засвідчили:

- підвищення рівня аргументованості відповідей — студенти частіше посилалися на джерела, а не обмежувалися загальними судженнями;
- зростання активності в дискусії — більшість груп долучилися до обговорення;
- розвиток навичок перевірки джерел — студенти почали звертати увагу на авторство, контекст створення відео та можливі упередження.

Таким чином, використання навчального відео в поєднанні з аналітичними завданнями сприяло не лише глибшому розумінню історичного матеріалу, а й формуванню критичного мислення та цифрової компетентності.

Попри значний потенціал навчального відео, його використання пов'язане з певними ризиками та викликами.

1. Перший ризик — пасивне сприйняття відео. Якщо перегляд не супроводжується аналітичними завданнями, студенти залишаються лише споживачами інформації, а не її критичними інтерпретаторами. У такому випадку відео перетворюється на форму «ілюстративної паузи», а не інструмент навчання.

2. Другий виклик — надмірна довіра до візуального контенту. Зображення часто створює ілюзію достовірності. Проте навіть документальні матеріали можуть містити вибірковий добір фактів, монтажні акценти або емоційні маніпуляції.

3. Третя проблема — використання неякісних або тенденційних матеріалів. В умовах відкритого цифрового простору значна частина історичного відеоконтенту має популяризаторський або ідеологічний характер, що потребує ретельного відбору.

4. І, нарешті, важливою умовою ефективного використання відео є методична підготовка викладача. Потрібно не лише вміти добирати якісний матеріал, а й інтегрувати його в структуру заняття, формувати аналітичні завдання та організувати рефлексію. Лише за таких умов навчальне відео стає інструментом розвитку критичного мислення, а не пасивного споживання інформації.

Отже, навчальне відео не є заміною підручника чи традиційного джерела знань. Воно виступає інструментом аналізу, який дозволяє студентам активно взаємодіяти з історичним матеріалом, порівнювати різні джерела та формувати власні аргументовані висновки. Системна робота з відеоконтентом сприяє розвитку ключових компетентностей сучасного студента:

- **критичного мислення** — здатності аналізувати, оцінювати та інтерпретувати інформацію;
- **медіаграмотності** — уміння розпізнавати маніпуляції та упередження в медіа;
- **цифрової компетентності** — вміння відповідально працювати з цифровими ресурсами та створювати власний медіаконтент.

Перспективи впровадження відео в навчальний процес включають інтеграцію відеопроєктів, міждисциплінарні підходи та використання інтерактивних платформ. Такий підхід робить навчання історії більш динамічним, сучасним і спрямованим на формування практичних навичок роботи з інформацією.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Герасимчук Ю. П. Стимулювання критичного мислення студентів через інтерактивні методи викладання // Загальна педагогіка та історія педагогіки. 2025.
2. Деркаченко Ю. В., Яковенко Ю. Л., Ємельянова А. О. Метод проєктів як один із ефективних засобів розвитку критичного мислення студентів під час вивчення історичних та правничих дисциплін. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2019. Випуск 72. Том 1. С. 155–160.
3. Маринченко Г. М., Моцак С. І. Формування критичного мислення студентів під час дистанційного навчання. Грааль науки. 2021. № 4. С. 463–467.
4. Малієнко Ю. Б. Формування критичного мислення засобами підручників історії нового покоління // Електронний збірник наукових праць ЗОШППО. 2023. № 2(54).
5. Пометун О. І. Критичне мислення як педагогічний феномен. Український педагогічний журнал. 2018. № 2. С. 89–98.
6. Усанова Л., Усанов І., Штепа О. Формування критичного мислення в системі компетентнісної підготовки фахівців // Українська професійна освіта = Ukrainian Professional Education. 2024.
7. Станіченко О. Ф. Використання методів формування критичного мислення у старшій школі під час інтегрованого курсу «Громадянська освіта» // Імідж сучасного педагога. 2023. № 196. С. 101–105.
8. Формування і розвиток критичного мислення здобувачів освіти як невід'ємний компонент медіаграмотності. Тернопіль: Тернопільська міська рада, 2024.
9. Руденєцька Н. А. Розвиток критичного мислення на уроках історії як шлях формування інноваційної особистості // Актуальні проблеми психології в закладах освіти. 2022.

ПЕДАГОГІЧНІ НАУКИ

Азурейчева Галина Миколаївна

вчитель початкових класів,

Криворізька гімназія № 10 Криворізької міської ради,

м. Кривий Ріг, Україна

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНА КОРЕКЦІЯ АГРЕСИВНОЇ ПОВЕДІНКИ УЧНІВ ПІДЛІТКОВОГО ВІКУ

Актуальність проблеми психолого-педагогічної корекції агресивної поведінки учнів підліткового віку зумовлена зростанням рівня агресивних проявів у сучасному освітньому середовищі, що негативно впливає на міжособистісні стосунки, психічне здоров'я підлітків та ефективність освітнього процесу. Підлітковий вік є кризовим етапом розвитку особистості, який характеризується підвищеною емоційною нестійкістю, імпульсивністю, прагненням до самоствердження та труднощами соціальної адаптації, що нерідко знаходить вияв в агресивних формах поведінки.

В умовах соціально-економічної нестабільності, інформаційного перенасичення, впливу медіапростору та зниження рівня психологічної культури зростає ризик формування деструктивних поведінкових моделей у підлітків. Агресивна поведінка ускладнює процес соціалізації школярів, призводить до конфліктів у дитячому колективі, погіршує психологічний клімат у закладі освіти та може мати довготривалі негативні наслідки для особистісного розвитку дитини.

Незважаючи на наявність значної кількості наукових праць, присвячених проблемі агресії, питання цілеспрямованої психолого-педагогічної корекції агресивної поведінки підлітків у шкільному середовищі потребує подальшого теоретичного осмислення та практичного вдосконалення. Особливої уваги потребує розробка й запровадження ефективних корекційних програм, спрямованих на розвиток емоційної саморегуляції, формування навичок конструктивної взаємодії та зниження рівня агресивності учнів. Таким чином, дослідження умов, шляхів і засобів корекції агресивної поведінки учнів підліткового віку є своєчасним і соціально значущим, оскільки сприяє підвищенню ефективності виховної роботи в закладах загальної середньої освіти та гармонійному розвитку особистості підлітка.

Аналіз психологічної, педагогічної та соціологічної літератури засвідчує, що проблема агресивності та агресивної поведінки підлітків впродовж останніх десятиліть викликає значний інтерес науковців. Вивчення наукових розвідок, присвячених цій проблемі, дало змогу з'ясувати, що вчені поки що не дійшли однозначного висновку щодо змісту таких базових понять, як «агресивність», «агресія», «агресивна поведінка». Розглянемо сутність цих ключових категорій.

Одне з класичних визначень агресивності належить німецькому психологу Е. Фромму, який зазначає: «Агресивність – це прагнення завдати шкоди або знищити іншу людину, що виникає як реакція на фрустрацію чи загрозу існуванню» [5]. Отже, у визначенні Е. Фромма агресивність постає як явище, пов'язане з внутрішніми психологічними реакціями людини на загрозу чи фрустрацію та спрямоване на заподіяння шкоди іншому. Такий підхід акцентує увагу не лише на зовнішньому прояві агресії, а й на її глибинних мотиваційних механізмах, що дозволяє розглядати агресивність як складне соціально-психологічне утворення. Водночас розмежування конструктивних і деструктивних форм агресії підкреслює неоднозначність цього феномена та необхідність його комплексного вивчення.

На думку української дослідниці О. Волянської, «агресія – це форма поведінки людини, спрямована на заподіяння фізичної або психологічної шкоди іншій особі чи групі осіб, що має свідомий характер і зумовлюється певними внутрішніми та зовнішніми чинниками» [1]. Як бачимо, авторка розглядає агресію як складне соціально-психологічне явище, акцентуючи увагу на її детермінантах і вікових особливостях прояву.

Н. Новікова вважає, що агресивна поведінка – це особлива форма людської діяльності, яка проявляється у демонструванні силової переваги або в безпосередньому застосуванні сили щодо інших осіб чи соціальних груп [3]. За переконанням дослідниці, агресивна поведінка інтерпретується насамперед як активна, силова взаємодія, що має на меті утвердження домінування. Така позиція акцентує увагу на зовнішньому, поведінковому вияві агресії та підкреслює її соціальний характер і спрямованість на інших суб'єктів.

Л. Руденко визначає агресивну поведінку як різновид соціальної поведінки, що спрямована на завдання іншим моральної чи фізичної шкоди та зумовлюється як зовнішніми соціальними чинниками, так і внутрішніми особистісними детермінантами. Дослідниця підкреслює її складну структуру, яка охоплює агресивні дії, а також мотиваційно-цільовий, когнітивний, емоційний, вольовий і рефлексивно-результативний компоненти [4].

Отже, як бачимо, у сучасній психолого-педагогічній науці агресія розглядається як форма поведінки, спрямована на заподіяння фізичної або психологічної шкоди іншій людині, групі людей чи навіть самому собі. Агресія може проявлятися як у відкритих, так і в прихованих формах та є результатом взаємодії біологічних, психологічних і соціальних чинників. Вона виконує як деструктивні, так і захисні функції, виступаючи способом реагування особистості на фрустрацію, стрес або внутрішні конфлікти. Агресивна поведінка розглядається як багатовимірне явище, що зумовлюється сукупністю біологічних, психологічних і соціальних чинників та має різні форми прояву залежно від вікових і соціокультурних умов розвитку особистості.

Особливої актуальності проблема агресії набуває у підлітковому віці, який характеризується кризовістю розвитку, інтенсивними фізіологічними змінами, емоційною нестійкістю та перебудовою системи соціальних відносин. У цей період відбувається формування самосвідомості, прагнення до самоствердження й незалежності, що нерідко супроводжується конфліктністю та імпульсивними реакціями.

М. Денисова, досліджуючи проблему агресії підлітків, її симптоми, ознаки, чинники, причини та фактори ризику, поняття «підліткова агрегресивність» трактує як «стійку чи

тимчасову рису характеру, що проявляється у ворожості людини по відношенню до інших людей, тварин, та інших предметів навколишнього світу» [2, с. 472]. Отже, у трактуванні М. Денисової підліткова агресивність постає як особистісна характеристика, що може мати як стійкий, так і ситуативний характер і проявляється у ворожому ставленні до навколишнього світу. Такий підхід акцентує увагу на багатомірності цього феномена, його зв'язку з віковими особливостями розвитку та впливом соціальних і психологічних чинників.

До основних ознак агресії в підлітковому віці належать:

- підвищена дратівливість і схильність до афективних спалахів;
- низький рівень самоконтролю та толерантності до фрустрації;
- ворожість у ставленні до однолітків і дорослих;
- прагнення домінувати, нав'язувати власну позицію;
- труднощі в конструктивному розв'язанні конфліктних ситуацій.

Агресивна поведінка підлітків може проявлятися в різних формах. Фізична агресія виявляється у бійках, штовханні, псуванні майна. Вербальна агресія проявляється у грубих висловлюваннях, образах, погрозах, сарказмі. Поширеними є також непрямі форми агресії, зокрема ігнорування, поширення чуток, насмішки, демонстративна зневага. Окрему групу становить аутоагресія, що виявляється у самозвинуваченні, самопошкодженні або ризикованій поведінці.

Прояви агресії в підлітковому віці значною мірою залежать від умов виховання, стилю сімейних взаємин, впливу одноліткового середовища та медіапростору. За відсутності своєчасної психолого-педагогічної підтримки агресивна поведінка може закріплюватися як стійка риса особистості, ускладнюючи процес соціалізації та негативно впливаючи на подальший розвиток підлітка.

У працях сучасних вітчизняних науковців (Е. Гаримович, Л. Гуцуляк, О. Дронова, Г. Колісниченко, С. Крюкова, О. Мізерна, С. Немченко, Т. Окушко, Н. Слободяник, С. Шебанова та ін.) досліджено різні аспекти підліткової агресивності, визначено її основні причини та чинники впливу, окреслено зміст і напрями психолого-педагогічної корекції агресивної поведінки. Автори наголошують на важливості комплексного підходу до корекційної роботи, що передбачає поєднання психологічних і педагогічних засобів впливу в умовах освітнього середовища.

Психолого-педагогічна корекція агресивної поведінки учнів підліткового віку передбачає цілеспрямований, системний і комплексний вплив на емоційно-вольову сферу, особистісні установки та соціальну поведінку підлітків. Ефективність корекційної роботи зумовлюється врахуванням вікових особливостей підлітків, причин агресивних проявів, а також організацією сприятливого освітнього й психологічного середовища.

У корекційній роботі доцільно застосовувати сукупність психологічних і педагогічних методів і прийомів. На нашу думку, ефективними методами корекції є такі:

- психодіагностичні методи (анкетування, опитувальники, спостереження, бесіди), що дають змогу виявити рівень і форми агресивності, емоційний стан учнів;
- психокорекційні методи, спрямовані на зниження рівня агресії та розвиток емоційної саморегуляції;
- педагогічні методи впливу, які реалізуються в освітньому процесі та виховній роботі.

- Ефективними прийомами корекції агресивної поведінки підлітків є:
- рольові та ділові ігри, що моделюють конфліктні ситуації та навчають конструктивних способів їх розв'язання;
- вправи на розвиток емпатії, самоконтролю й усвідомлення власних емоцій (наприклад, «Я в різних емоційних станах», «Погляд іншого»);
- арттерапевтичні техніки (малювання, колажі, казкотерапія), які сприяють безпечному вираженню агресивних імпульсів;
- тренінгові вправи з розвитку комунікативних навичок і ненасильницького спілкування.

Аналіз наукових джерел свідчить про недостатню кількість досліджень, присвячених системному обґрунтуванню шляхів корекції агресивної поведінки учнів підліткового віку в закладах загальної середньої освіти. На нашу думку, корекція агресивної поведінки учнів підліткового віку має здійснюватися за такими основними напрямками:

1. Робота з підлітками, спрямована на формування навичок емоційної саморегуляції, відповідальності за власну поведінку, розвиток конструктивних форм самоствердження.
2. Педагогічний супровід, що передбачає створення ситуацій успіху, підтримку позитивної самооцінки та запобігання стигматизації агресивних учнів.
3. Співпраця з батьками, яка полягає у підвищенні їхньої психологічної компетентності, наданні рекомендацій щодо виховання без насильства.
4. Формування сприятливого мікроклімату в класному колективі, що знижує рівень конфліктності та сприяє соціальній адаптації підлітків.

Прикладом ефективного корекційного заходу є проведення групових занять у формі тренінгу «Керування емоціями», під час якого учні навчаються розпізнавати власні емоції, контролювати імпульсивні реакції та застосовувати прийоми самозаспокоєння. Іншим прикладом є використання рольових ігор, у яких підлітки відпрацьовують конструктивні моделі поведінки в конфліктних ситуаціях.

Наведемо приклади корекційних вправ, спрямованих на зниження та подолання агресивних проявів у підлітків. Вони можуть використовуватися психологами, соціальними педагогами та класними керівниками.

1. Вправа «Термометр емоцій».

Мета: розвиток емоційної усвідомленості, формування навичок самоконтролю.

Завдання: підліткам пропонують зобразити шкалу від 0 до 10 та визначити, на якому рівні перебуває їхній гнів у різних ситуаціях. Обговорюються способи зниження «температури» (дихання, пауза, прогулянка).

2. Арт-терапевтична вправа «Мій гнів».

Мета: усвідомлення внутрішніх переживань.

Завдання: підліток малює свій гнів, дає йому назву, описує, коли він з'являється і що допомагає його «заспокоїти».

3. Вправа «Я-повідомлення».

Мета: формування конструктивної комунікації.

Завдання: підлітків навчають висловлювати невдоволення без звинувачень: «Я злюся, коли...», «Мені неприємно, тому що...», «Я хочу, щоб...».

4. Рольова гра «Конфлікт без агресії».

Мета: відпрацювання альтернативної поведінки, розвиток емпатії та соціальних навичок.

Завдання: учасники розігрують типові конфліктні ситуації (у школі, в родині) та шукають ненасильницькі способи їх розв'язання.

5. Вправа «Безпечний спосіб виплеснути гнів».

Мета: зниження емоційної напруги.

Завдання: пропонується фізична активність (стискання антистресу, удари по боксерській груші, рвання паперу, малювання «гніву»).

Подасмо рекомендації класним керівникам щодо зниження агресивності в учнів підліткового віку.

1. Формування безпечного психологічного середовища (створювати атмосферу довіри, взаємоповаги та підтримки в класі; запроваджувати чіткі та справедливі правила поведінки, які однаково діють для всіх; не допускати публічного приниження чи жорсткої критики учнів).

2. Розвиток емоційного інтелекту (проводити години спілкування, присвячені темам емоцій, самоконтролю, емпатії; навчати учнів розпізнавати власні почуття та екологічно їх виражати; використовувати вправи типу «Я-повідомлення», «Світлофор емоцій», «Пауза перед реакцією»).

3. Профілактика конфліктів (своєчасно реагувати на перші ознаки напруження в колективі; використовувати методи медіації та відновного підходу до вирішення конфліктів; навчати конструктивним способам розв'язання суперечок).

4. Індивідуальний підхід (виявляти причини агресивної поведінки; проводити індивідуальні бесіди без осуду, з позиції підтримки; за потреби залучати шкільного психолога та соціального педагога).

5. Організація позитивної діяльності (залучати підлітків до гуртків, спортивних секцій, волонтерської діяльності; створювати ситуації успіху для підвищення самооцінки; заохочувати лідерство в конструктивних формах).

6. Співпраця з батьками (проводити батьківські збори з питань підліткової агресії; надавати рекомендації щодо ненасильницького спілкування в родині; формувати єдину виховну позицію «школа – сім'я»).

7. Особистий приклад педагога (демонструвати спокійну, врівноважену поведінку навіть у складних ситуаціях; бути прикладом толерантності та культури мовлення).

Наголошуємо увагу, що ефективне зниження агресивності підлітків можливе лише за умови системної роботи, що поєднує профілактику, індивідуальну підтримку та формування позитивного соціального досвіду. Ключову роль у цьому процесі відіграє особистість класного керівника як організатора безпечного й підтримувального освітнього середовища.

Отже, агресія в підлітковому віці є складним багатокomпонентним явищем, що потребує глибокого наукового осмислення та системної корекційно-профілактичної роботи в умовах освітнього середовища. Агресивна поведінка підлітків розглядається як складне психологічне утворення, яке відображає порушення емоційної саморегуляції, міжособистісної взаємодії та соціальних норм. Корекційна робота з агресивними підлітками має бути системною та поєднувати розвиток емоційної компетентності, самоконтролю, комунікативних навичок і емпатії. Найбільш ефективними є інтерактивні та практично орієнтовані методики, що дозволяють підліткам безпечно опрацьовувати

власні емоції. Доведено, що ефективна корекційна діяльність має здійснюватися за умови системної взаємодії педагогів, психологів, батьків і самих учнів, а також за умови створення сприятливого психологічного клімату в освітньому середовищі.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Волянська О. В. Психологічні особливості прояву агресії в підлітковому віці. Проблеми сучасної психології. 2011. № 12. С. 85–92.
2. Денисова М. Ф., Музика Н. М., Шкіряк-Ніжник З. А. Підліткова агресія, причини та фактори ризику. Здоров'я дитини. 2019. Т. 14. № 8. С. 470–474.
3. Новікова Н. Подолання агресивної поведінки підлітків : корекційно-розвивальна програма. Психолог. 2017. № 7/8. С. 21–33.
4. Руденко Л. М. Процесуальні характеристики агресивної поведінки. Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 19: Корекційна педагогіка та спеціальна психологія. 2010. № 21. С. 418–424.
5. Fromm E. The Anatomy of Human Destructiveness. New York: Holt, Rinehart and Winston, 1973. 521 p.

Воротинцева О.О.,

*доцент кафедри логопедії та інноваційних технологій,
доктор філософії в галузі знань 01 Освіта/педагогіка
спеціальності 016 Спеціальна освіта,
Карпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

ВИКОРИСТАННЯ МІЖНАРОДНИХ КЛАСИФІКАЦІЙ ВСЕСВІТНЬОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я У ПРАКТИЧНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ СПЕЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ТА ФАХІВЦІВ ІНКЛЮЗИВНО-РЕСУРСНИХ ЦЕНТРІВ

Сучасна система освіти в Україні перебуває на етапі глибоких змін, що стосуються підходів до підтримки осіб з особливими освітніми потребами (ООП). Якщо раніше допомога ґрунтувалася переважно на медичній чи соціальній моделі, то сьогодні в освітню практику активно впроваджується *біопсихосоціальна модель*, яка поєднує медичні, психологічні та соціальні аспекти.

Для майбутніх фахівців зі спеціальної освіти це означає нові професійні виклики й можливості, а для вже практикуючих фахівців інклюзивно-ресурсних центрів (ІРЦ) необхідність удосконалення професійних компетентностей.

Особливе значення у цьому процесі мають міжнародні класифікації Всесвітньої організації охорони здоров'я (ВООЗ) – Міжнародна статистична класифікація хвороб та пов'язаних з ними проблем зі здоров'ям (МКХ-11) та Міжнародна класифікація функціонування, інвалідності та здоров'я (МКФ)/ Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності, здоров'я дітей та підлітків (МКФ-ДП), які дозволяють фахівцям ІРЦ та іншим педагогам, зокрема педагогам спеціальної освіти, визначати/розуміти освітні труднощі й рівні підтримки не через «ярлик діагнозу», а через аналіз функціонування особи у взаємодії з середовищем. Для студентів спеціальної освіти знання цих класифікацій є ключовим, адже саме вони стануть інструментами майбутньої професійної діяльності в ІРЦ та закладах освіти.

Сімейство міжнародних класифікацій та термінологій ВООЗ (WHO-FIC) включає: МКХ, МКФ/МКВ-ДП та Міжнародна класифікація медичних втручань (МКВІ) [1].

Дані класифікації є також довідковими та можуть допомогти фахівцям у різних сферах надати максимальну допомогу та підтримку особі, знаючи й враховуючи її ситуацію через призму вказаних інструментів. Вони створюють спільну систему термінів для опису стану здоров'я, медичних, освітніх послуг та соціальних аспектів [1]. *Навіщо вони потрібні в освіті?*

Єдина мова для навчання. Студенти медицини, соціальної роботи, психології та педагогіки отримують доступ до узгодженої термінології. Це зменшує плутанину між різними країнами та дисциплінами.

Міжнародна порівнянність. Використання WHO-FIC дозволяє порівнювати статистику здоров'я та освіти між державами. Наприклад, дані про інвалідність чи потреби здобувачів освіти можна зіставляти глобально.

Формування компетентностей. Майбутні фахівці навчаються працювати з класифікаціями, що застосовуються у практиці охорони здоров'я та соціальної політики. Це підвищує їхню готовність до роботи у міжнародних проєктах чи мультидисциплінарних командах.

Підтримка інклюзивної освіти. WHO-FIC допомагає педагогам і психологам описувати не лише хворобу, а й функціональні можливості здобувачів освіти з ООП. Це сприяє створенню індивідуальних освітніх програм та адаптації середовища.

WHO-FIC у сфері освіти – це інструмент стандартизації знань, що забезпечує *міжнародну узгодженість, практичну підготовку фахівців та розвиток інклюзивних підходів.*

Особливе практичне значення для спеціальних педагогів та психологів має МКФ-ДП [2], яка допомагає визначити, які саме освітні чи соціальні умови потрібні дитині чи підлітку; дає зрозумілу картину не лише діагнозу, а й реальних потреб особи у щоденному житті, зокрема й в освіті. Для майбутніх спеціальних педагогів та вже практикуючих фахівців ІРЦ слід звернути увагу, що кожна сфера функціонування в МКФ-ДП має код, наприклад, b330 – функції мовлення, d710 – взаємодія з іншими людьми [2], що є співзвучним з категоріями освітніх труднощів, наприклад функціональні (мовленнєві) освітні труднощі та соціоадаптаційні, відповідно. Тобто, МКФ-ДП – є додатковим ресурсом щодо визначення типології (категорії) освітніх труднощів. В освітньому процесі рівні підтримки здобувачів освіти з ООП узгоджуються з кваліфікаторами МКФ: від 0 (немає порушень/бар'єрів) – I рівень підтримки з незначними труднощами до 4 (абсолютні порушення) – V рівень підтримки з найтяжчими проявами освітніх труднощів.

МКХ-11, МКФ [3] та МКІ сприяють покращенню послуг у всіх сферах, зокрема в освіті, завдяки розумнішому використанню ресурсів. Опанування студентами спеціальної освіти сучасних міжнародних класифікацій ВООЗ та їх практичне застосування у діяльності спеціальних педагогів і фахівців ІРЦ є ключовою умовою якісної підтримки здобувачів освіти з ООП. Робота на основі біопсихосоціальної моделі дозволяє не лише визначати освітні труднощі та рівні підтримки, а й створювати індивідуальні програми розвитку, що враховують реальні можливості кожного та вплив середовища. Такий підхід сприяє нормалізації життя, інтеграції у суспільство та формуванню доступного освітнього простору, де кожен здобувач освіти має шанс максимально реалізувати свій потенціал.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Мережа сімейства міжнародних класифікацій ВООЗ. Сайт ВООЗ. URL: https://www.who.int/groups/who-family-of-international-classifications-network?utm_source=copilot.com
2. Міжнародна класифікація функціонування, обмеження життєдіяльності та здоров'я: діти та підлітки (версія): МКФ-ДП. Сайт МОЗ України. URL: https://moz.gov.ua/uploads/1/5263-dn_20180523_981_dod_2.pdf
3. Посібник для початківців з МКФ. На шляху до спільної мови для функціонування, інвалідності та здоров'я. Сайт ВООЗ. URL: <https://www.who.int/publications/m/item/icf-beginner-s-guide-towards-a-common-language-for-functioning-disability-and-health>
4. Організаційно-методичні засади діяльності інклюзивно-ресурсних центрів : навчально-методичний посібник / За заг. ред. М.А.Порошенко та ін. Київ, 2018. С.23-33. URL: <https://ispukr.org.ua/?p=4478>

Дуднік Олена Григорівна
в. о. директора Криворізької гімназії № 10
Криворізької міської ради,
м. Кривий Ріг, Україна

ФЕНОМЕН ПРОФЕСІЙНОЇ УСПІШНОСТІ ВЧИТЕЛЯ: ПЕДАГОГІЧНИЙ І ПСИХОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТИ

Актуальність дослідження феномену професійної успішності вчителя зумовлена сучасними трансформаціями освітнього простору, які висувають нові вимоги до особистісних і професійних якостей педагога. Умови реформування освіти, зростання психологічного навантаження та необхідність постійного професійного саморозвитку актуалізують проблему визначення чинників, що забезпечують ефективну педагогічну діяльність і професійне благополуччя вчителя. Сучасна школа потребує фахівця, здатного поєднувати високий рівень педагогічної майстерності з психологічною стійкістю, креативністю та готовністю до інновацій.

Водночас у науковому дискурсі недостатньо систематизовано педагогічні й психологічні аспекти професійної успішності, що ускладнює розроблення ефективних моделей підтримки вчителя. Недостатньо дослідженими, зокрема, є шляхи актуалізації внутрішнього потенціалу майбутнього педагога та вплив внутрішніх резервів на становлення професійної успішності. Саме тому комплексне осмислення даного феномену є важливим для підвищення якості освіти, розвитку професійної компетентності педагогів і формування сприятливого освітнього середовища.

Аналіз наукових джерел дає підстави стверджувати про посилення інтересу до проблеми професійного становлення вчителя. Теоретико-методологічні засади професійного зростання педагога представлено в працях О. Будник, Л. Гаврилової, Б. Долинського, О. Дубасенюк, І. Зязюна, Л. Коваль, А. Коломієць, О. Комар, С. Литвиненко, С. Мартиненко, Н. Ничкало, Л. Пуховської, Н. Олефіренко, І. Пальшової, Р. Пріми, Г. Сагач, С. Сисоєвої, Л. Хомич, Л. Хоружі та ін. Професійно-особистісний саморозвиток педагога обґрунтовано у наукових розвідках О. Акімової, В. Галузяк, О. Ільїної, М. Козолуп, О. Колодницької, І. Краснощок, Н. Мирончук, Л. Сущенко та ін.

Професійну успішність, її сутність, структуру, умови становлення досліджували С. Білозерська, І. Биков, Г. Гуменюк, М. Євтух, А. Линенко, С. Машак, Ю. Назар, І. Онищенко, І. Сингаївська та ін. Питання акмеологічного підходу у становленні професійної успішності майбутнього педагога були предметом дослідження А. Алексєєвої, І. Бикова, М. Євтуха, І. Онищенко, Т. Скорик та ін. Отже, аналіз наукових праць свідчить про ґрунтовне теоретичне опрацювання проблеми професійної успішності педагога та її акмеологічних засад у вітчизняній науці. Водночас узагальнення наявних досліджень дає підстави стверджувати, що потребує подальшого осмислення

інтеграція педагогічного й психологічного вимірів цього феномену, а також конкретизація механізмів його розвитку в умовах сучасних освітніх трансформацій.

Розглянемо сутність професійної успішності в педагогічному та психологічному аспектах.

У педагогічному аспекті професійна успішність педагога розглядається як інтегральна характеристика ефективності його освітньої діяльності, що виступає показником результативності педагогічної діяльності та відповідності вчителя вимогам сучасної освіти. Вона пов'язана з рівнем сформованості професійної компетентності, педагогічної майстерності, методичної культури, здатності проектувати й реалізовувати освітній процес відповідно до сучасних стандартів. Важливими складниками педагогічної успішності є інноваційність, рефлексивність, уміння вибудовувати партнерську взаємодію з учнями, колегами та батьками, а також здатність адаптувати зміст і технології навчання до індивідуальних потреб школярів.

Т. Скорик поняття «професійна успішність учителя» інтерпретує як метакатегорію, що інтегрує професійну компетентність, педагогічні здібності, професійно значущі якості та здатність до самореалізації в освітній діяльності. Водночас дослідниця розглядає цей феномен і як процес, і як результат професійної діяльності, що виявляється у стійкому прагненні до саморозвитку, досягнення поставлених цілей, а також отримує позитивну зовнішню й внутрішню оцінку [6, с. 352]. Отже, на думку авторки, професійна успішність педагога є особистісно якісною характеристикою, що зумовлюється професійними і особистісними показниками, які забезпечують результативність педагогічної діяльності та виступають джерелом постійного саморозвитку.

І. Онищенко трактує поняття «професійна успішність педагога» як цілісну, інтегровану характеристику його діяльності, яка зумовлюється сукупністю професійних компетентностей, педагогічних здібностей і особистісно-професійних рис, що забезпечують результативність праці вчителя, сприяє досягненню високих освітніх показників та дає змогу ефективно вирішувати складні фахові завдання й практичні проблеми освіти. На думку дослідниці, успішний і конкурентоспроможний педагог уміє вибудовувати власну професійну діяльність на засадах акмеологічного підходу, якісно організовувати освітній процес, проектувати індивідуальні програми особистісно-професійного зростання. Такий педагог цілеспрямовано досягає поставлених завдань, демонструє здатність до постійного саморозвитку й безперервного самовдосконалення [3, с. 112].

Отже, у педагогічних дослідженнях значна увага приділяється професіоналізму та педагогічній майстерності як основи професійної успішності. Зокрема, науковці підкреслюють роль неперервного професійного зростання, формування компетентностей і готовності до інновацій як ключових умов ефективної діяльності вчителя. У сучасній педагогічній теорії професійна успішність розглядається як динамічний процес, що забезпечує адаптацію педагога до змін освітнього середовища та підвищує результативність навчання.

У психологічному вимірі, як зазначає А. Авер'янова, «успішність – це переживання стану радості, задоволення від того, що результат, до якого особистість прагнула у своїй діяльності, або збігся з її очікуваннями (із рівнем домагань), або перевершив їх» [1, с. 11]. Такий досвід, за переконанням авторки, сприяє формуванню стійкого почуття внутрішнього задоволення, посиленню мотивації до подальшої діяльності, а також

позитивно впливає на самооцінку й самоповагу. Якщо ж успіх набуває систематичного характеру, він може запускати своєрідний механізм самопідсилення, активізуючи приховані ресурси та потенційні можливості особистості.

З точки зору психології професійна успішність учителя визначається як стан і процес реалізації особистісного потенціалу педагога в професійній діяльності, що супроводжується внутрішнім задоволенням, мотиваційною залученістю та психологічним благополуччям. Вона ґрунтується на таких характеристиках, як професійна самоефективність, емоційна стійкість, саморегуляція, розвинена рефлексія та здатність до саморозвитку. Значну роль відіграють ціннісно-сміслові орієнтації, позитивна професійна ідентичність і вміння долати стресові ситуації, що запобігає професійному вигоранню. Психологічна успішність проявляється не лише у зовнішніх досягненнях, а й у гармонійному поєднанні особистісного зростання з професійною самореалізацією, що забезпечує стабільність і довготривалу ефективність педагогічної діяльності.

А. Алексеева, аналізуючи професійну успішність у психологічному ракурсі, пропонує розглядати її як соціально-особистісний феномен, що поєднує об'єктивні та суб'єктивні виміри. До об'єктивних належать показники результативності діяльності, які можуть отримувати суспільну оцінку й зумовлені соціальними нормами та стандартами. Суб'єктивний вимір охоплює індивідуальне сприйняття власної професійної реалізації, зокрема задоволеність працею, зацікавленість її творчим змістом, відчуття особистісної значущості. Визначальними факторами професійної успішності дослідниця окреслює суспільне визнання досягнень і внутрішнє відчуття задоволення від творчої самореалізації [2, с. 137].

І. Сингаївська трактує професійну успішність як цілісну систему, у межах якої гармонійно поєднуються особистісні мотиви й цінності, знання та вміння, здібності, ставлення до виконання професійних ролей і функцій, а також ураховуються соціальні й професійні вимоги. Авторка акцентує увагу на взаємодії зовнішніх і внутрішніх чинників цього феномену. До зовнішніх вона відносить цілі та завдання професійної діяльності, вимоги до спеціаліста, суспільні очікування й особливості корпоративної культури. Внутрішніми чинниками, на її думку, є особистісні потреби й здібності, рівень сформованості компетентностей, мотивація досягнення, індивідуально-психологічні риси та професійна «Я-концепція» [5].

Отже, психологічні дослідження зосереджені на внутрішніх ресурсах особистості педагога, які визначають його професійну успішність. У наукових працях доведено, що самоефективність, мотивація досягнення, оптимізм та здатність до самоактуалізації виступають важливими предикторами професійного успіху. Підкреслюється також зв'язок професійної компетентності з психологічним благополуччям і профілактикою професійного вигорання: високий рівень педагогічних знань і віри у власні можливості сприяє зниженню емоційного виснаження та підвищує задоволеність педагогом професійною діяльністю.

Окремий напрям сучасних досліджень пов'язаний із соціально-емоційними та особистісними чинниками професійної ефективності вчителя. Науковці наголошують, що емоційна компетентність, резильєнтність, метакогнітивні навички й позитивне психологічне функціонування сприяють професійному благополуччю та стійкості до

стресу. Доведено, що соціально-емоційні навички вчителя опосередковано впливають на якість взаємодії з учнями, рівень благополуччя та ризик професійного вигорання.

У сучасному науковому дискурсі також акцентується взаємозв'язок між психологічним благополуччям педагога та ефективністю освітнього процесу: задоволеність професійною діяльністю, мотивація й емоційна залученість позитивно впливають на якість навчання та результати учнів. Це підтверджує міждисциплінарний характер проблеми професійної успішності, що охоплює педагогічні, психологічні й соціальні аспекти. Отже, вивчення наукових досліджень засвідчує, що феномен професійної успішності вчителя розглядається у сучасній психолого-педагогічній науці як багатовимірне явище, що поєднує педагогічну майстерність, професійну компетентність, психологічне благополуччя та особистісні ресурси педагога.

Розглянемо шляхи розвитку професійної успішності педагога. Вони пов'язані насамперед із цілеспрямованим удосконаленням педагогічних умінь, особистісних ресурсів і психологічної готовності до змін, що забезпечує здатність учителя ефективно діяти в умовах сучасних освітніх трансформацій.

1. Неперервний професійний розвиток. Неперервний професійний розвиток передбачає підвищення кваліфікації, участь у тренінгах, вебінарах, професійних спільнотах і самоосвіту. Це сприяє оновленню методичного інструментарію, формуванню інноваційного мислення та готовності впроваджувати сучасні освітні технології. Важливо, що систематичне навчання дозволяє педагогу своєчасно реагувати на зміни в освітній політиці та суспільних запитах, підвищуючи власну конкурентоспроможність. Крім того, воно стимулює розвиток дослідницької позиції вчителя та його здатність до проектування освітніх новацій.

2. Розвиток рефлексивної культури. Розвиток рефлексивної культури полягає в аналізі власного педагогічного досвіду, оцінюванні результатів діяльності та усвідомленні професійних досягнень і труднощів. Рефлексія допомагає вчителю коригувати освітню практику, підвищувати ефективність взаємодії з учнями та будувати індивідуальну траєкторію професійного зростання. Сформована рефлексивна позиція сприяє розвитку критичного мислення й професійної самосвідомості. Вона також забезпечує здатність до конструктивного сприйняття зворотного зв'язку та самокорекції діяльності.

3. Психологічна підтримка професійної діяльності. Психологічна підтримка професійної діяльності включає розвиток емоційної компетентності, навичок саморегуляції, стресостійкості та профілактику професійного вигорання. Формування позитивної професійної ідентичності, мотивації досягнення та віри у власну самоефективність сприяє підвищенню задоволеності роботою та стабільності результатів. Важливою складовою є опанування технік емоційного відновлення та тайм-менеджменту, що допомагає зберігати внутрішній баланс. Психологічна підтримка також створює умови для гармонійного поєднання професійної діяльності й особистісного розвитку.

4. Розвиток комунікативної та партнерської взаємодії в освітньому середовищі. Співпраця з колегами, наставництво, участь у педагогічних спільнотах і проектній діяльності створюють умови для обміну досвідом, підтримки професійного благополуччя та формування культури взаємонавчання. Активна професійна комунікація

сприяє розширенню педагогічного світогляду та засвоєнню кращих освітніх практик. Крім того, партнерська взаємодія з учнями й батьками підвищує довіру до вчителя та позитивно впливає на результати освітнього процесу.

Окреслені шляхи розвитку професійної успішності педагога засвідчують, що цей процес має системний і безперервний характер. Неперервний професійний розвиток, сформована рефлексивна культура, належний рівень психологічної підтримки та розвинена комунікативно-партнерська взаємодія створюють цілісне підґрунтя для професійного зростання вчителя. Їх реалізація забезпечує не лише підвищення якості освітньої діяльності, а й зміцнення психологічного благополуччя педагога, його готовність до інновацій та стійкість до професійних викликів. Таким чином, комплексне впровадження зазначених напрямів є необхідною умовою формування стабільної та довготривалої професійної успішності вчителя.

З'ясуємо роль мотивації у розвитку професійної успішності педагога. За нашим переконанням, мотивація у становлення професійної успішності є визначальною, оскільки саме мотиваційна сфера зумовлює спрямованість, активність і стійкість професійної діяльності вчителя. Професійна мотивація виступає як внутрішній спонукаючий чинник професіоналізму фахівця, його продуктивної професійної діяльності [4, с. 99]. Мотивація забезпечує прагнення вчителя до підвищення якості освітньої діяльності, впровадження інноваційних методів навчання, розвитку професійних компетентностей. Високий рівень внутрішньої мотивації сприяє ініціативності, творчому підходу до викладання, готовності до змін та відповідальності за результати навчання учнів. Мотивований педагог не обмежується виконанням формальних обов'язків, а прагне досягати педагогічної майстерності та професійного визнання.

Слід зауважити, що мотивація пов'язана з потребою в самореалізації, досягненні, визнанні та професійному зростанні. Внутрішня (інтринсивна) мотивація – інтерес до професії, задоволення від взаємодії з учнями, усвідомлення соціальної значущості праці – є більш стійкою та продуктивною, ніж зовнішня (екстринсивна), що ґрунтується на матеріальних або статусних стимулах. Саме внутрішня мотивація забезпечує довготривалу залученість до професії, сприяє розвитку самоефективності, позитивної професійної ідентичності та знижує ризик емоційного вигорання.

Важливим є й те, що мотивація виконує регулятивну функцію: вона визначає вибір цілей, рівень наполегливості у подоланні труднощів, здатність до рефлексії та самокорекції. За умови сформованої мотивації досягнення педагог демонструє більшу готовність до безперервного навчання, професійного саморозвитку та участі в інноваційних освітніх проєктах. Таким чином, мотивація є системоутворювальним чинником розвитку професійної успішності педагога, оскільки поєднує педагогічну ефективність із психологічним благополуччям, забезпечуючи стійкість, результативність і смислову наповненість професійної діяльності.

Отже, професійна успішність є інтегративною характеристикою особистості та діяльності педагога, яка поєднує рівень сформованості професійних компетентностей, педагогічної майстерності, здатності до інноваційної діяльності з внутрішніми психологічними ресурсами – мотивацією досягнення, професійною самоефективністю, емоційною стійкістю, рефлексивністю та позитивною професійною ідентичністю. У

педагогічному вимірі професійна успішність виявляється у результативності освітнього процесу, здатності до якісної організації навчання й виховання, досягненні високих освітніх результатів та професійному зростанні. У психологічному аспекті вона пов'язана з самореалізацією вчителя, задоволеністю професійною діяльністю, гармонійним поєднанням особистісного розвитку й професійного досягнень, а також зі збереженням психологічного благополуччя. Основними шляхами розвитку професійної успішності є неперервний професійний розвиток, формування рефлексивної культури, розвиток емоційної компетентності та створення сприятливого освітнього середовища. Системоутворювальну роль у становленні професійної успішності відіграє мотиваційна сфера особистості, яка забезпечує спрямованість на саморозвиток, інноваційність і досягнення професійних цілей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Авер'янова А. Професійний успіх як основа самореалізації особистості. Науковий вісник мну імені В. О. Сухомлинського. Психологічні науки. 2017. Вип. 1 (17). С. 7–12.
2. Алексеева А. В. Феномен професійної успішності особистості: психологічний вимір. Габітус. 2022. Вип. 38. С. 136–140.
3. Онищенко І. В. Акмеологічні засади становлення професійної успішності майбутнього вчителя початкових класів. Інноваційна педагогіка. 2025. Вип. 86. Т. 2. С. 109–114.
4. Онищенко І. В. Інформаційно-комунікаційне педагогічне середовище як засіб формування мотивації до професійної діяльності в майбутніх учителів початкових класів. Інформаційні технології в освіті. 2014. № 18. С. 96–104.
5. Сингаївська І. В. Особистісні якості викладача як передумова його професійної успішності. Організаційна психологія. Економічна психологія. 2015. № 2. С. 86–93.
6. Скорик Т. В. Сутність та структура професійної успішності майбутнього вчителя. Педагогічна освіта: теорія і практика. 2020. Вип. 29. С. 352–361.

Олійник А.О.

здобувачка вищої освіти другого (магістерського) рівня

Комунального закладу

«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

*Науковий керівник: **Одарченко В.І.***

доктор педагогічних наук, доцент,

професор кафедри педагогіки, психології,

початкової освіти та освітнього менеджменту

Комунального закладу

«Харківська гуманітарно-педагогічна академія»

Харківської обласної ради

ВИКЛИКИ ТА ОРІЄНТИРИ ФОРМУВАННЯ ПАТРІОТИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ В УЧНІВ ПОЧАТКОВИХ КЛАСІВ ПІД ЧАС ВІЙНИ

У сучасних умовах процес формування особистості молодшого школяра відбувається під впливом чинників, що виникли внаслідок повномасштабної військової агресії та обумовили зміни у більшості освітніх та життєвих аспектах. Відбулося оновлення змісту та підвищилась роль щодо формування патріотичних цінностей як інтегрованої властивості особистості у молодших школярів. На сьогодні проблематика формування патріотичних цінностей виступає підґрунтям для майбутнього дорослого життя громадянина України, котрий має бути готовий та здатний до захисту та розбудови післявоєнної держави. Зважаючи на сенситивність молодшого шкільного віку, безпосередньо процес формування патріотичних цінностей виступає підґрунтям майбутньої національної ідентичності, що продукує психологічну резилентність, внутрішні етичні норми та переконання.

Проблематика національно-патріотичного виховання завжди виступала предметом наукових розвідок. Методологія цього процесу глибоко представлена в працях І. Беха, І. Зяюна, В. Кремня, О. Пометун, а особливості щодо молодших школярів – у роботах О. Савченко та О. Сухомлинської. Однак, як слушно зазначають Г. Розлуцька та В. Куриця, процес формування патріотичних цінностей у дітей потребує переосмислення підходів з метою їх реалізації в умовах воєнних викликів [5, с. 44]. Потребує уваги теза Н. Безлюдної про те, що війна з росією актуалізувала потребу в національно-патріотичному вихованні, адже молодший шкільний вік є особливим періодом у набутті досвіду соціальної поведінки як основи для подальшого формування готовності до захисту національних інтересів [1, с. 81-82].

Вивчення стану проблеми формування патріотичних цінностей надало можливість характеризувати низку суперечностей, які виступають головними викликами сьогодення.

До таких викликів відносимо:

– Підвищений запит суспільства внаслідок агресії на формування патріотично сформованої особистості, що суперечить традиційним формам і методам роботи в умовах дистанційного навчання.

– Необхідність формування патріотизму як цілісної якості, що узагальнює знання, емоції та дії, за умови переважної відсутності власного досвіду молодших школярів щодо вияву активної патріотичної позиції у повсякденному житті.

– Недостатню узгодженість форм та методів роботи із сучасними реаліями та подіями, незважаючи на акцентовану увагу на цьому процесі в Концепції «Нова українська школа».

Відповідно на ці виклики є пошук нових орієнтирів. Зміст поняття «патріотизм» розширюється, і сьогодні, як зазначає Н. Череповська, він виступає як багатовимірний, але цілісна система якостей особистості [6, с. 15]. Провідним орієнтиром стає розуміння патріотизму як компетентної дії, що відображає сформовану здатність діяти відповідно до усвідомлених норм та переконань, що набуло важливого значення в умовах війни. Відповідно до досліджень А. Чупилко, це комплексна системна й цілеспрямована діяльність педагогів, спрямована на формування почуття вірності, любові до Батьківщини та готовності до виконання громадянського обов'язку [7, ст. 36].

Специфічні ознаки національно-патріотичного виховання в умовах військового стану диктують такі практичні орієнтири:

– Формування культури вдячності захисникам та захисницям України, а також людям, що працюють над відновленням обороноздатності.

– Запит на волонтерський рух та залученість до добровільних справ.

– Формування культури вшанування пам'яті загиблих героїв та наповнення календаря пам'ятних дат новими аспектами.

– Збереження культурного зв'язку із Батьківщиною для школярів, що мігрували в інші країни.

– Активне та усвідомлене використання національної символіки у повсякденному житті.

– Інтеграція патріотичних цінностей в зміст компетентностей цивільного захисту та безпеки (мінна безпека, алгоритми дій під час тривоги, знаходження укриття).

Для успішного досягнення цих орієнтирів необхідна реалізація обґрунтованих педагогічних умов. Першою умовою є створення національно-патріотично орієнтованого освітнього середовища в закладі освіти. Створення сприятливого середовища є ключовим, адже саме в цьому віці діти вперше починають усвідомлювати своє місце в суспільстві [3, с. 254]. Відповідно на сучасні запити держави є проведення загальнонаціональної хвилини мовчання, закріпленої Указом Президента України [4]. Цей орієнтир реалізується через авторську систему виховних заходів «В пам'ять про героїв. Хвилина мовчання – не мовчи», що передбачає проєктну діяльність, щоденні хвилини пам'яті та використання цифрових інструментів.

Другою педагогічною умовою є формування патріотичних цінностей засобами волонтерської діяльності. Залучення до волонтерської роботи учнівської молоді є особливо актуальним у кризові періоди розвитку суспільства [2, с. 71]. Для дітей це означає мати можливість практикувати такі цінності, як солідарність, повага та

відповідальність [8, с. 1]. Ураховуючи вікові особливості, цей процес передбачає розбудову горизонтальних партнерських зв'язків між учасниками освітнього процесу та громадськими організаціями. Практичний досвід роботи з учнями доводить, що залучення їх до спільних проєктів, навіть в умовах дистанційного або змішаного навчання (наприклад, під час зустрічей в укриттях чи створення спільних творчих робіт), формує суб'єктність школярів та відчуття власної корисності для держави.

Проведений теоретичний аналіз засвідчує, що процес формування патріотичних цінностей як інтегрованої властивості особистості молодших школярів вимагає комплексного розгляду, що органічно поєднує традиції та виклики воєнного стану. Сьогодні цей процес трансформується з теоретичного вивчення історії у практичну площину усвідомленої «компетентнісної дії». Національно-патріотичне виховання стало наскрізним процесом, який інтегрує духовно-моральні цінності з практичними навичками цивільної безпеки та культурою вдячності. Обґрунтовані педагогічні умови забезпечують перехід від пасивного засвоєння знань до активного формування патріотизму через синергію виховного середовища та волонтерської діяльності

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Безлюдна Н. Особливості національно-патріотичного виховання молодших школярів в умовах воєнного стану. Збірник наукових праць Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи. Вип. 2(8), 2022. С. 76-83.
2. Козубовська І., Козубовський Р. Участь молодших школярів у волонтерській діяльності». Вісник Ужгородського університету. Серія: «Педагогіка. Соціальна робота». Вип. 1(44), Травень 2019, с. 71-74
3. Товканець Г. В., Сідор Ю. І. Освітнє середовище початкової школи у формуванні ціннісних орієнтацій молодших школярів. Міжнародний науковий журнал «ОСВІТА І НАУКА». Випуск 2(35), 2023. С. 253-260.
4. Про загальнонаціональну хвилину мовчання за загиблими внаслідок збройної агресії Російської Федерації проти України : Указ Президента України від 16.03.2022 № 143/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/143/2022#Text> (дата звернення: 23.02.2026).
5. Розлуцька Г., Куриця В. Формування патріотичних цінностей у дітей дошкільного віку засобами театралізації. New Inception, Вип. 1-2 (11-12), 2023. С. 39–46.
6. Череповська Н. І. Патріотизм молоді інформаційної доби: інноваційні засоби розвитку : навчально-методичний посібник; Національна академія педагогічних наук України, Інститут соціальної та політичної психології. Кропивницький: Імекс-ЛТД , 2023. 154 с.
7. Чупилко А. В. Національно-патріотичне виховання молодших школярів у контексті сучасних викликів. Матеріали регіонального науково-практичного семінару «Актуальні вектори розвитку освітньої галузі України у воєнний і післявоєнний періоди (до 95-річчя заснування Криворізького педагогічного)» (25 березня 2025 р., м. Кривий Ріг). Кривий Ріг: КДПУ, 2025. С.35-37.
8. The importance of volunteer work in children's development. St. Nicholas School. URL: <https://stnicholas.com.br/en/the-importance-of-volunteer-work-in-childrens-development/> (дата звернення: 23.02.2026)

Повідайчик Михайло Михайлович

доктор педагогічних наук,

Поник Юрій Сергійович

аспірант 4-го року навчання,

Скляр Артур Ласлович

аспірант 4-го року навчання

ДВНЗ «Ужгородський національний університет»

м. Ужгород, Україна

БІЗНЕС-АНАЛІТИКА ЯК КОМПОНЕНТ ПРАКТИКО-ОРІЄНТОВАНОЇ ПІДГОТОВКИ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ODOO)

Сучасний ринок праці відзначається зростанням попиту на фахівців, які здатні здійснювати аналіз даних, приймати обґрунтовані управлінські рішення та ефективно працювати з цифровими інформаційними системами. Аналітичні компетентності виступають ключовим чинником професійної мобільності та ефективності діяльності в умовах невизначеності. При цьому інтеграція ERP-систем в освітній процес сприяє формуванню системного мислення, розвитку навичок роботи з інтегрованими базами даних та усвідомленню логіки функціонування підприємства як цілісної системи. ERP-платформи забезпечують моделювання реальних управлінських ситуацій, що посилює практичну спрямованість підготовки здобувачів вищої освіти.

Практико-орієнтована парадигма навчання у ЗВО передбачає системну інтеграцію теоретичної бази з вирішенням професійно релевантних завдань, аналізом кейсів та реалізацією проєктів. Її сутність полягає у симуляції реальних виробничих та управлінських сценаріїв, що сприяє накопиченню досвіду у прийнятті обґрунтованих рішень та розвитку прикладних компетентностей. Цей підхід забезпечує ефективну професійну адаптацію здобувачів вищої освіти та мінімізує диспаритет між академічною підготовкою та актуальними вимогами ринку праці.

Компетентнісний підхід спрямовує освітню діяльність на досягнення інтегрованого навчального результату, що включає систему знань, умінь, навичок, ціннісних орієнтирів та досвіду професійної діяльності. У контексті підготовки майбутніх фахівців пріоритетним є розвиток управлінських, аналітичних, комунікативних та цифрових компетентностей. Зазначений підхід гарантує спроможність випускників ефективно вирішувати комплексні професійні завдання в умовах динамічного економічного контексту.

Аналітична компетентність визначається як спроможність до ефективного збору, опрацювання, інтерпретації та синтезу даних для прийняття раціональних управлінських рішень. Вона охоплює володіння методиками економічного аналізу, інструментарієм

інформаційної обробки, навичками критичного мислення та використання цифрових систем. Таким чином, її розвиток є імперативною умовою для формування інтегративної професійної компетентності сучасного спеціаліста.

Цифрові інструменти (ERP-системи, системи бізнес-аналітики, хмарні сервіси) розширюють можливості організації освітнього процесу та підвищують його практичну спрямованість. Вони сприяють формуванню цифрової грамотності, забезпечують доступ до реальних даних і дозволяють реалізовувати інтерактивні та проєктні методи навчання. Використання цифрових технологій трансформує освітнє середовище ЗВО в інноваційний простір професійного становлення здобувачів.

Бізнес-аналітика в ERP-системі Odoo має значний дидактичний потенціал завдяки інтегрованості модулів (продажі, фінанси, склад, виробництво, CRM) та можливості формування звітів у режимі реального часу. Система забезпечує наочність управлінських показників, моделювання бізнес-процесів і варіативність аналітичних сценаріїв. Використання вбудованих інструментів сприяє розвитку системного та критичного мислення, формуванню навичок роботи з великими масивами даних і прийняттю обґрунтованих управлінських рішень.

Інтеграція Odoo в освітній процес передбачає:

- ознайомлення з архітектурою ERP-систем і логікою бізнес-процесів;
- виконання лабораторних робіт із налаштування модулів та введення первинних даних;
- аналіз управлінських ситуацій на основі умовних даних;
- реалізацію командних проєктів із моделювання діяльності підприємства;
- підсумкову аналітичну оцінку ефективності прийнятих рішень.

До переваг використання Odoo в освітньому процесі можна віднести: інтегрований функціонал, відкриту архітектуру, гнучкість адаптації до різноманітних галузей, можливість роботи з реалістичними бізнес-сценаріями, а також розвиток цифрових та аналітичних компетентностей. Серед обмежень виокремлюють: вимоги до технічної інфраструктури та адміністрування, потребу у кваліфікованій підготовці викладацького складу, потенційний ризик спрощення складних реальних процесів у навчальних симуляціях.

Застосування інструментів бізнес-аналітики, на нашу думку, сприяє підвищенню мотивації здобувачів освіти, забезпечує контекстуалізацію навчального матеріалу та формує досвід роботи з реальними або симульованими даними. Педагогічна значущість цього підходу полягає у трансформації освітнього середовища в інтерактивний простір професійного моделювання, що безпосередньо сприяє розвитку автономності, відповідальності та рефлексивних навичок у майбутніх фахівців.

Серед подальших досліджень вбачаємо інтеграцію AI-аналітики для прогнозування результатів і персоналізації навчання та розробку адаптивних освітніх середовищ з урахуванням індивідуальних освітніх траєкторій.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Повідайчик М.М., Попик М.М. Механізми управління персоналом в умовах цифровізації з використанням ERP-системи ODOO. Бізнес Інформ. №9. 2025. С. 490-497. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2025-9-490-497>

Повідайчик Оксана Степанівна
доктор педагогічних наук,
Штимак Анатолій Юрійович
старший викладач кафедри системного аналізу
та теорії оптимізації,
Шулла Богдан Степанович
аспірант 4-го року навчання
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»
м. Ужгород, Україна

СИСТЕМА ОЦІНЮВАННЯ У КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ АКАДЕМІЧНОЇ ДОБРОЧЕСНОСТІ СТУДЕНТІВ

Академічна доброчесність є важливою умовою забезпечення якості освіти та формування відповідального ставлення студентів до навчальної й науково-дослідницької діяльності. Одним із ключових чинників, що впливає на рівень академічної доброчесності, є оцінювання результатів навчання. Недостатньо узгоджена система оцінювання може сприяти поширенню академічних порушень, тоді як педагогічно обґрунтоване оцінювання здатне запобігати проявам недоброчесності. Важливими умовами запобігання академічним порушенням є прозорість критеріїв оцінювання, чіткість формулювання завдань і узгодженість результатів навчання, методів навчання та способів контролю. Ефективною є така система оцінювання, яка враховує не лише кінцевий результат роботи, а й сам процес виконання завдань.

На сьогоднішній день прояви академічної недоброчесності особливо виявляються в процесі виконання наукових досліджень, зокрема поширеним є академічне списування (Х. Середа, Д. Сопова). Результати останніх досліджень демонструють високій рівень зазначеного явища в студентському середовищі. Традиційні форми списування дедалі частіше доповнюються використанням цифрових інструментів, зокрема систем штучного інтелекту. За даними одного з досліджень (Національний медичний університет імені Богомольця, м. Київ, $n = 244$) встановлено, що переважна більшість здобувачів вищої освіти (84%) використовували штучний інтелект з навчальною метою, причому найчастіше застосовувався ChatGPT. Частина опитаних зазначила, що застосовувала його і з недоброчесною метою: для написання есе – 14%, а для подання готових робіт – 9%. Крім того, майже половина учасників дослідження (51%) повідомили, що мали досвід списування під час тестування [1].

Результати міжнародних досліджень свідчать, що рівень академічного шахрайства залежить не лише від індивідуальних характеристик студентів, але й від соціального та культурного середовища. Зокрема, П. Граймсом встановлено зв'язок між академічною

недобросесність та культурними нормами, поширеністю списування серед однолітків і національним контекстом. Дослідження демонструє, що рівень академічної недобросесності суттєво відрізняється між країнами і залежить від культурних факторів [2].

Поширеними в академічному середовищі є «роботи на замовлення» (Л. Дітковська, О. Карагодіна, Т. Семигіна, Є. Ярмоленко). У зарубіжній науковій думці це явище має назву «шахрайство за контрактом» і означає «форму академічної недобросесності, за якої студенти замовляють виконання навчальних робіт іншим особам, а потім видають їх як власні наукові розвідки» [3]. Така практика може набувати різних форм: придбання готових робіт через інтернет-ресурси, залучення сторонніх осіб до підготовки наукових праць, оплата складання тестів чи іспитів тощо. Незважаючи на складність точного визначення масштабів цього явища через його прихований характер, результати досліджень свідчать про його значне поширення та тенденцію до зростання.

Важливим завданням сучасних педагогів вищої школи є розробка системи оцінювання, яка б передбачала зменшення можливостей для проявів академічного шахрайства, стимулювала самостійну пізнавальну діяльність студентів, сприяла формуванню відповідального ставлення до результатів навчання та забезпечувала прозорість і об'єктивність оцінювання.

Як засвідчують результати досліджень, не існує видів оцінювання, у яких прояви академічної недобросесності повністю відсутні. Студенти вважають найменш схильними до проявів недобросесності такі види завдань: завдання, що виконуються в аудиторії; індивідуалізовані та унікальні завдання; усні захисти дослідницьких робіт; рефлексивні звіти за результатами практики [4].

Дієвим засобом зниження рівня академічної недобросесності є використання завдань, що потребують самостійного аналізу, інтерпретації та застосування знань. Завдання репродуктивного характеру, які легко знайти у відкритих джерелах, значно підвищують ризик списування або копіювання матеріалів. Наприклад, застарілі або надто загальні питання, на які легко знайти відповідь в Інтернеті, швидше за все призведуть до копіювання матеріалів із відкритих джерел. Натомість варто ретельно продумувати зміст завдань, оскільки оригінальні завдання потребують оригінальних відповідей.

Замість пошуку готової відповіді акцент слід робити на її створенні – використовуючи особистий досвід студентів, конкретні контексти, сучасні події або застосування теорій до незвичайних ситуацій. Інші стратегії передбачають регулярне оновлення завдань і екзаменаційних питань, звернення до актуальних фахових проблем, а також створення змістовних і цікавих завдань.

Оскільки жоден вид оцінювання не гарантує повного захисту від академічної нечесності, необхідно приділяти більше уваги самому процесу навчання. Це можна досягти через використання формуального оцінювання, коли оцінюється не лише кінцевий результат, а й процес виконання роботи.

Низка закордонних університетів (Квінслендський університет (Австралія), Лідський університет (Велика Британія) та ін.), які впровадили формувальне оцінювання, демонструють, що регулярний зворотний зв'язок і поетапний контроль завдань значно знижують випадки плагіату. Використовується серія пов'язаних завдань (планування дослідження, написання чернеток, аналіз джерел, рефлексивні щоденники та проміжні

звіти), що дозволяє оцінювати логіку мислення, а не лише кінцевий результат. Такий підхід, побудований на конструктивному узгодженні, ускладнює механічне копіювання.

Ефективним елементом розвитку академічної доброчесності студентів є індивідуальні проекти та їх усні захисти, інтерактивні дискусії, навчальні портфоліо та робочі журнали. Такі методи вимагають глибокого розуміння матеріалу та ускладнюють списування, а система оцінювання не лише підвищує якість контролю, а й формує у студентів відповідальне ставлення до навчання.

Таким чином, прояви академічного шахрайства залишаються актуальною проблемою у вищій освіті, особливо в умовах активного використання цифрових технологій і штучного інтелекту. Формування культури доброчесності серед студентів потребує комплексного підходу, що поєднує освітні заходи, роз'яснювальну роботу та активну участь викладачів у процесі навчання. Одним із ключових механізмів запобігання академічній недоброчесності є грамотно побудована система оцінювання, яка забезпечує прозорість, стимулює самостійну роботу та передбачає завдання, що ускладнюють можливості для списування чи інших форм шахрайства. Така інтеграція доброчесності у навчальний процес не лише підвищує якість освіти, а й сприяє формуванню відповідальної та професійно підготовленої студентської спільноти.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Lyman L., Kuchyn I., Bielka K. et al. Academic misconduct and artificial intelligence use by medical students, interns and PhD students in Ukraine: a cross-sectional study. *BioMed Central Medical Education*. 2025. P. 1496.
2. Grimes P. W. Dishonesty in academics and business: A cross-cultural evaluation of student attitudes. *Journal of Business Ethics*. 2004. Vol. 49. № 3. P. 273–290.
3. Morris E.J. Academic integrity matters: five considerations for addressing contract cheating. *International Journal of Educational Integration*. 2018. №14:15. P. 1–12.
4. Bretag T., Harper R., Burton M., Ellis C., Newton P., van Haeringen K., Saddiqui S., Rozenberg P. Contract cheating and assessment design: exploring the relationship. *Assessment and Evaluation in Higher Education*. 2019. Vol. 44. № 5. P. 676–691.

Решетняк Оксана Миколаївна

вчитель початкових класів,

Криворізька гімназія № 10 Криворізької міської ради,

м. Кривий Ріг, Україна

РОЗВИТОК КРЕАТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ НА УРОКАХ МОВНО-ЛІТЕРАТУРНОЇ ГАЛУЗІ ЗАСОБОМ ІГРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ

Актуальність дослідження розвитку креативності молодших школярів на уроках мовно-літературної галузі зумовлена сучасними суспільними трансформаціями, що потребують формування особистості, здатної до нестандартного мислення, творчого розв'язання проблем, гнучкості та адаптивності в умовах динамічних змін. В умовах реалізації концепції Нової української школи особливої ваги набуває компетентнісний підхід, який орієнтує освітній процес не лише на засвоєння знань, а й на розвиток ключових компетентностей, серед яких креативність визначається однією з провідних [3].

Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку креативності, творчих здібностей, уяви, мовленнєвої активності та образного мислення. Саме в цей період закладаються основи пізнавальної самостійності, ініціативності та здатності до самовираження. Водночас аналіз сучасної педагогічної практики засвідчує, що традиційні методи навчання не завжди забезпечують належний рівень розвитку креативного потенціалу учнів, оскільки часто орієнтовані на репродуктивну діяльність.

Мовно-літературна освітня галузь має значний потенціал для формування креативності, адже передбачає роботу зі словом, текстом, художніми образами, розвиток мовлення, уяви та емоційно-ціннісного ставлення до навколишнього світу. Ефективним засобом активізації творчої діяльності учнів у межах цієї галузі є ігрові технології, які сприяють розвитку креативності, стимулюють пізнавальний інтерес, формують комунікативні вміння та самостійність.

Попри наявність наукових праць, присвячених проблемам креативності та використанню ігрових методів у початковій школі, питання цілеспрямованого розвитку креативності молодших школярів на уроках мовно-літературної галузі засобом ігрових технологій потребує подальшого теоретичного осмислення. Зокрема, актуальними залишаються проблеми визначення педагогічних умов, а також розроблення методичних рекомендацій щодо їх системного впровадження в освітній процес. Таким чином, соціальний запит на формування творчої особистості, потенціал мовно-літературної галузі для розвитку креативності та необхідність удосконалення методичного інструментарію зумовлюють актуальність обраної теми дослідження.

Проблема розвитку креативності особистості є предметом міждисциплінарних досліджень у галузі філософії, психології та педагогіки. Теоретичні засади вивчення феномену креативності закладені у працях зарубіжних учених (Дж. Гілфорд, Е. Торренс,

К. Роджерс, Г. Воллас та ін.), які розглядали креативність як здатність до дивергентного мислення, генерування оригінальних ідей, гнучкості та продуктивності мисленнєвої діяльності. Зокрема, Дж. Гілфорд обґрунтував структуру інтелекту, виокремивши дивергентне мислення як основу творчості, а Е. Торренс розробив методики діагностики творчого мислення дітей.

У вітчизняній психолого-педагогічній науці проблема розвитку креативності досліджувалася у працях Т. Воробійової, В. Ворожбіт-Горбатюк, В. Денисенко, Н. Литвинової, І. Львови, В. Моляко, І. Онищенко, В. Павленко, О. Савченко, Т. Сезько, А. Сологуба та інших учених. Ця якість вітчизняними дослідниками розглядалася з різних позицій як динамічна властивість особистості, що формується в процесі діяльності та соціальної взаємодії. Розглянемо сутність поняття «креативність» в інтерпретації українських учених.

В. Ворожбіт-Горбатюк трактує креативність як здатність особистості нестандартно визначати шляхи розв'язання проблем, використовувати критичне мислення й аналітичні підходи для ухвалення конструктивних рішень у різних сферах життя [2]. Розкриваючи зміст цього поняття, дослідниця детально аналізує підходи до його розуміння та виокремлює основні техніки розвитку креативності, акцентуючи увагу на історичних аспектах, сучасних тенденціях і практичному досвіді її формування.

За визначенням Т. Воробійової, креативність молодшого школяра розглядається як інтегральна характеристика особистості дитини, що проявляється насамперед у навчально-пізнавальній діяльності й визначає творчу спрямованість учня, його здатність самостійно обирати найбільш доцільні й оригінальні способи розв'язання навчальних завдань, продукувати нові ідеї та створювати результати діяльності, новизна яких може мати як об'єктивний, так і суб'єктивний характер [1, с. 6].

Погоджуємося з думкою В. Павленко, що креативність є загальною властивістю особистості, яка проявляється під час творчого процесу як здатність породжувати різноманітний, соціально важливий, оригінальний продукт і продуктивні шляхи його застосування; здатність знаходити рішення у нестандартних ситуаціях; властивість, яка реалізується лише за сприятливих умов середовища на високому рівні в різних галузях людської діяльності протягом свого життя [5, с. 17].

Отже, у сучасному психологічному дискурсі креативність розглядається як інтегративна якість особистості, що виявляється у здатності до створення нового, оригінального продукту діяльності, генерування нестандартних ідей, гнучкого та продуктивного мислення. Вона поєднує когнітивні, емоційно-вольові та мотиваційні компоненти й реалізується в різних видах діяльності. У педагогічному контексті креативність трактується як здатність учня до самостійного конструювання знань, творчого застосування набутої інформації, створення власних висловлювань, текстів, способів розв'язання навчальних завдань. Вона передбачає сформованість таких якостей, як ініціативність, уява, фантазія, відкритість до нового досвіду, схильність до експериментування.

Структурно креативність можна розглядати як єдність:

- 1) когнітивного компонента (дивергентне мислення, уява, гнучкість, оригінальність);
- 2) мотиваційного компонента (пізнавальний інтерес, внутрішня мотивація до творчої діяльності);

3) емоційно-вольового компонента (самостійність, наполегливість, готовність до ризику, впевненість у власних можливостях);

4) діяльнісного компонента (здатність реалізувати творчий задум у конкретному продукті діяльності).

Таким чином, креативність є складним багатofункціональним, багатовимірним феноменом, який виявляється в процесі активної творчої діяльності особистості та може цілеспрямовано розвиватися в освітньому середовищі.

Ефективним засобом розвитку креативності молодших школярів є ігрові технології. Проблема використання ігрових технологій в освітньому процесі початкової школи ґрунтовно представлена в наукових працях. Учені (Н. Бібік, М. Вашуленко І. Дичківська, О. Пометун, О. Савченко та ін.) розглядають гру як провідний вид діяльності дитини молодшого шкільного віку та ефективний засіб активізації творчо-пізнавальної діяльності. У їхніх працях підкреслюється, що ігрові технології сприяють формуванню мотивації до навчання, розвитку креативності, комунікативних умінь, самостійності та творчої ініціативи.

Окремі наукові розвідки присвячені застосуванню ігрових технологій на уроках мовно-літературної освітньої галузі. Дослідники доводять, що мовленнєві ігри, рольові ситуації, творчі вправи, драматизація, мовні квести та інші інтерактивні форми роботи стимулюють розвиток мовленнєвої компетентності, фантазії, образного мислення й умінь створювати власні висловлювання. Водночас у більшості праць ігрові технології розглядаються переважно як засіб підвищення навчальної мотивації або формування мовних умінь, тоді як аспект системного розвитку креативності потребує глибшого теоретико-методичного обґрунтування.

Розвиток креативності учнів початкових класів на уроках мовно-літературної галузі має свою специфіку, зумовлену віковими особливостями дітей, змістом навчального матеріалу та можливостями інтеграції ігрової діяльності в освітній процес. Молодший шкільний вік (6–10 років) є сенситивним періодом для розвитку креативності. У цей час відбувається інтенсивний розвиток мислення, мовлення, уяви, формуються основи навчальної діяльності та саморегуляції. Однією з важливих особливостей цього віку є поєднання ігрової та навчальної діяльності. Гра продовжує залишатися значущим видом активності, що створює сприятливі умови для розвитку фантазії, образного мислення та емоційної сфери. Через гру дитина вільно експериментує з ролями, мовними засобами, моделями поведінки, що стимулює креативні прояви.

Для молодших школярів характерні:

- висока емоційна чутливість і відкритість до нового досвіду;
- розвинена уява та схильність до фантазування;
- потреба в самовираженні;
- залежність творчої активності від підтримки дорослого та позитивного емоційного клімату.

Особливого значення набуває розвиток мовленнєвої творчості, оскільки саме в молодшому шкільному віці активно формуються навички зв'язного мовлення, вміння створювати тексти, висловлювати власну думку. Використання творчих завдань, проблемних ситуацій, рольових ігор, драматизації, мовних експериментів сприяє

розвитку гнучкості мислення та здатності до самостійного продукування ідей. Молодший шкільний вік є сприятливим періодом для формування креативності за умови організації педагогічно доцільного освітнього середовища. Цілеспрямований розвиток творчих здібностей у цей період створює підґрунтя для подальшого інтелектуального та особистісного зростання дитини.

Отже, аналіз наукових джерел засвідчує, що попри значну кількість досліджень, проблема розвитку креативності молодших школярів на уроках мовно-літературної галузі засобом ігрових технологій не набула комплексного наукового висвітлення. Недостатньо розробленими залишаються питання визначення педагогічних умов ефективного впровадження ігрових технологій, критеріїв і показників сформованості креативності, а також створення цілісної методичної системи, спрямованої на розвиток творчого потенціалу учнів на уроках мовно-літературної освітньої галузі.

На нашу думку, основними особливостями розвитку креативності здобувачів початкової освіти є:

1) поєднання навчальної та ігрової діяльності (у молодшому шкільному віці гра залишається провідним видом діяльності, тому використання ігрових технологій забезпечує природне включення дитини в творчу діяльність);

2) опора на мовленнєву творчість (креативність розвивається через створення власних висловлювань, текстів, казок, діалогів, віршів, зміну сюжету, інтерпретацію персонажів);

3) стимулювання дивергентного мислення (ігрові завдання спонукають учнів генерувати кілька варіантів відповідей, знаходити нестандартні рішення, експериментувати з мовними засобами);

4) створення емоційно безпечного середовища (гра знижує страх помилки, сприяє вільному висловлюванню ідей, формує впевненість у власних творчих можливостях);

5) інтерактивність і співпраця (робота в парах і групах під час ігрових вправ розвиває комунікативну креативність, уміння аргументувати та доповнювати ідеї інших);

6) інтеграція різних видів діяльності (поєднання слова, руху, міміки, жестів, драматизації, малювання сприяє комплексному розвитку творчого потенціалу).

Наведемо приклади ігрових технологій, спрямованих на розвиток креативності здобувачів початкової освіти на уроках мовно-літературної галузі.

1. Технологія «Перевернутий текст».

Мета: розвиток креативності, мовної гнучкості, стилістичного чуття, творчого переосмислення інформації.

Завдання: учням пропонується змінити стиль, жанр або настрій тексту. Наприклад: перетворити казку на новинний репортаж; написати оголошення від імені казкового героя; змінити сумний текст на гумористичний.

2. Технологія «Мовний старт».

Мета: розвиток креативності, творчої уяви, ініціативи, підприємливості, мовної винахідливості.

Завдання: учням пропонується створити власний «проект»: нову книгу, словник незвичайних слів, рекламну кампанію для літературного героя. Учні придумують слоган, короткий опис, презентацію.

3. Технологія «Літературний детектив».

Мета: розвиток критичного й креативного мислення, уміння аналізувати й доповнювати текст.

Завдання: учні отримують «заплутаний» текст із пропущеними фрагментами або переплутаними подіями. Їм треба відновити послідовність подій, придумати власну версію фіналу, знайти «зайвого» героя та пояснити свій вибір.

4. Технологія «Storytelling» (створення історій).

Мета: розвиток мовної креативності, гнучкості мислення, фантазії, формування навичок побудови зв'язного тексту.

Завдання: учням пропонуються 5 випадкових слів (наприклад: книга, вітер, кіт, мандрівка, таємниця). Необхідно скласти історію, використавши всі слова.

5. Технологія «Мовний театр імпровізації».

Мета: розвиток спонтанності, мовленнєвої творчості, комунікативної креативності.

Завдання: учні отримують несподівану ситуацію або мовну роль і мають імпровізовано створити діалог чи мінісценку. Приклад завдання: діалог між Сонцем і Хмаринкою; розмова старої книжки з планшетом; інтерв'ю з казковим героєм після завершення подій твору.

6. Технологія «Казкотворення».

Мета: розвиток креативності, уяви, образного мислення, мовленнєвої творчості, здатності трансформувати сюжет.

Завдання:

- «Придумай продовження казки»;
- «Зміни характер героя»;
- «Створи казку навпаки» (добрий вовк, хитрий зайчик).

7. Технологія «Кубик фантазії».

Мета: розвиток креативності, творчої уяви, ініціативи, мовної винахідливості, критичного мислення, оригінальності, фантазії.

Завдання: Учнів поділити на групи, кожна з яких отримує кубик із написами (герой, місце події, проблема, чарівний предмет, несподівана подія, фінал). Кожній групі треба скласти коротку фантастичну історію. Учні кидають кубик кілька разів і створюють історію відповідно до отриманих компонентів, наприклад: герой – лісовий гном; місце – космос; проблема – загублена зірка; чарівний предмет – невидимий годинник.

8. Рольова гра та драматизація.

Мета: розвиток творчої уяви, емоційного інтелекту, формування здатності імпровізувати, швидко добирати мовні засоби.

Завдання:

- Інсценізація діалогу між літературними героями.
- Прес-конференція з казковим героєм.

За нашим переконанням, під час використання ігрових технологій слід дотримуватися таких педагогічних умов:

- систематичність використання ігрових технологій;

- урахування вікових особливостей;
- створення ситуації успіху;
- варіативність завдань;
- заохочення оригінальних ідей;
- підтримка позитивного психологічного клімату.

Запропоновані ігрові технології забезпечують: активне залучення кожного учня; стимулювання дивергентного мислення; формування навичок творчого мовлення; розвиток уяви, емоційного інтелекту та комунікативної компетентності. Систематичне використання таких форм роботи на уроках мовно-літературної галузі створює сприятливі умови для формування креативної, ініціативної та мовленнєво активної особистості молодшого школяра.

Слід зазначити, що креативність у молодшому шкільному віці є нестійкою і потребує педагогічної підтримки. Надмірна орієнтація на правильність і шаблонність відповідей, домінування репродуктивних методів навчання можуть гальмувати творчі прояви дітей. Тому важливим є створення освітнього середовища, яке забезпечує свободу вибору, варіативність завдань, заохочення оригінальних ідей, позитивне ставлення до помилки як до природного етапу пізнання.

Роль учителя в організації занять із застосування ігрових технологій є надзвичайно важливою. Педагог – це партнер дитини, який підтримує, надихає, за потреби допомагає їй знайти відповідь на запитання. Він мотивує здобувача початкової освіти бути креативним, ініціативним, активним. Із цього приводу слушно зауважує І.Онищенко: сучасний українській школі потрібен компетентний, творчий учитель, який не лише володіє глибокими теоретичними знаннями, а і здатний самостійно застосовувати їх у нестандартних, постійно змінюваних життєвих ситуаціях [4, с. 119]. Учитель початкових класів як суб'єкт педагогічної творчості повинен бути сформований як творча індивідуальність, яка володіє креативним мисленням і сучасними інноваційними технологіями.

Отже, креативність є інтегративною якістю особистості, що виявляється у здатності до генерування оригінальних ідей, гнучкого мислення, самостійного створення нового продукту діяльності та творчого застосування знань. Молодший шкільний вік є сенситивним періодом для розвитку креативності, оскільки характеризується інтенсивним становленням уяви, мовлення, образного мислення, емоційної сфери та навчальної діяльності. Мовно-літературна галузь має значний потенціал для формування креативності завдяки роботі з текстами, художніми образами, мовними засобами та організації мовленнєвої творчості учнів. Ігрові технології на уроках мовно-літературної галузі є ефективним засобом розвитку креативності молодших школярів, оскільки забезпечують активну участь кожного учня, стимулюють дивергентне мислення, розвивають мовленнєву творчість та формують позитивну мотивацію до навчання. Їх системне впровадження сприяє формуванню творчої, ініціативної, комунікативно компетентної особистості.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Воробйова Т. В. Формування креативних здібностей молодших школярів у процесі розв'язання навчальних завдань : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.09. Тернопіль, 2014. 19 с.
2. Ворожбит-Горбатюк В. Техніки розвитку креативності особистості: історія, тенденції, досвід. Молодь і ринок. 2022. № 6 (204). С. 55–59.
3. Нова українська школа: poradnik dla vchytelja / Під заг. ред. Н. М. Біб'ік. Київ: ТОВ «Видавничий дім «Плеяди», 2019. 206 с.
4. Онищенко І. В. Мотиваційна компетентність як передумова формування мотивації до професійної діяльності в майбутніх учителів початкових класів в умовах інформатизації вищої освіти. Проблеми підготовки сучасного вчителя: збірник наукових праць Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини. Умань: Візаві, 2019. Вип. 2 (20). С. 118-126.
5. Павленко В. В. Розвиток креативності молодших школярів : монографія / за ред. проф. О. Є. Антонової. Житомир, 2017. 158 с.

ПСИХОЛОГІЧНІ НАУКИ

Yaremchyshyn Marko Myhailovych

*Lecturer at the Department of Practical Psychology,
postgraduate student at the Educational and
Scientific Institute of Institute of Management,
Psychology, and Security of
Lviv State University of Internal Affairs
Lviv, Ukraine*

ETHICAL FOUNDATIONS OF THE MODERN PRACTICING PSYCHOLOGIST

The ethical foundations of the practice of psychology in the current context of the profession's development are determined not so much by a set of rules as by systemic value orientations that constitute the professional identity of the practicing specialist. Professional ethics emerges as an integrative mechanism that guides the psychologist's choice in complex dilemmas between client autonomy, safety requirements, and the need for social responsibility. One of the fundamental ethical principles of modern psychological practice is confidentiality, which is not only a professional requirement but also a moral obligation to protect the inner world of the client's personality.

Confidentiality in the psychotherapeutic and counseling process serves as the basis for trust between the psychologist and the client, as it creates a safe space for openly seeking help; this principle is formulated as central in the discourse on ethical standards of practice [1]. However, achieving this trust requires not only formal compliance with the rules, but also a conscious position on the part of the psychologist, who is able to integrate ethical responsibility into every aspect of interaction with the client. It should be noted that the client must be informed about the limits of confidentiality before the start of any psychological/therapeutic process. This becomes a critical element of ethical informed consent and allows for clear expectations to be established regarding situations in which information may be disclosed [2]. Thus, ethical confidentiality serves not only as a bridge for building trust in the psychological intervention/correctional process, but also as a tool for professional communication with the client regarding potential risks and limits of intervention.

The next key component of ethical professional practice is informed consent, which in contemporary academic sources is regarded as a continuous process rather than a one-time formality. Whereas traditionally informed consent could be reduced to a signature at the beginning of consultations, current research in psychological ethics emphasizes the need to refine this mechanism, particularly as an ongoing dialogue that includes clarification of the

purpose, methods, duration, potential risks, and alternative forms of assistance that may arise during the professional interaction [3]. The ethical dimension of informed consent acquires particular significance in the context of remote psychological services. The pandemic, war, and ongoing digital transformations have elevated online counseling practices to a new level, creating the need to reconsider traditional ethical frameworks. The literature underscores that risks associated with online formats—such as data storage and protection, technological disruptions, and the delineation of virtual boundaries between practitioner and client—require new ethical strategies that extend beyond conventional standards of face-to-face communication [4]. Addressing these issues adequately demands from the psychologist not only technical competence but also the capacity to integrate technological security into their professional ethical framework.

In conclusion, the ethical foundations of the contemporary psychologist-practitioner constitute not merely a set of norms, but a complex value-based professional system that sustains dialogue between psychologist and client, balances autonomy and responsibility, and integrates traditional practice with the demands of contemporary social reality.

LIST OF REFERENCES

1. Stoll J, Müller JA and Trachsel M (2020) Ethical Issues in Online Psychotherapy: A Narrative Review. *Front. Psychiatry* 10:993. doi: 10.3389/fpsy.2019.00993
2. Darby, W. C., & Weinstock, R. (2018). The Limits of Confidentiality: Informed Consent and Psychotherapy. *Focus (American Psychiatric Publishing)*, 16(4), 395–401. <https://doi.org/10.1176/appi.focus.20180020>
3. Eberle, K., Grosse Holtforth, M., Inderbinen, M., Gaab, J., Nestoriuc, Y., & Trachsel, M. (2021). Informed consent in psychotherapy: a survey on attitudes among psychotherapists in Switzerland. *BMC medical ethics*, 22(1), 150. <https://doi.org/10.1186/s12910-021-00718-z>
4. Rutkowska E, Furmańska J, Marques CC, Martins MJ, Lane H, Meixner J Psychotherapists' Ethical Dilemmas Regarding Online and Face-to-Face Psychotherapy During the COVID-19 Pandemic: Survey Study *J Med Internet Res* 2025;27:e69154 doi: 10.2196/69154

Yaremchyshyn Marko Myhailovych
*Lecturer at the Department of Practical Psychology,
postgraduate student at the Educational and
Scientific Institute of Institute of Management,
Psychology, and Security
of Lviv State University of Internal Affairs
Lviv, Ukraine*

RESPONSIBLE USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE SCIENTIFIC AND EDUCATIONAL ACTIVITIES OF STUDENTS AND ACADEMIC STAFF OF HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Contemporary educational requirements are evolving in response to the development of national programs and the broader temporal context. Modern approaches to educational standards and the implementation of academic programs are distinguished by their responsiveness to the needs of higher education students and by efforts to enhance the foundations of academic activity among academic and teaching staff. Artificial intelligence, now widely disseminated, has undoubtedly become part of everyday life in the 2020s. Its use has also gained significant popularity in students' learning activities as well as in the research work of scholars and academic staff at higher education institutions.

Significant transformations in academic practice are primarily manifested in the advancement of artificial intelligence technologies, which facilitate the comprehension of complex information and its retrieval for the preparation of academic or research work. The consolidation of large volumes of data in a single digital environment enables the clear identification of key academic theses relevant to students and faculty researchers. In the context of higher education, the use of artificial intelligence is largely associated with preparation for classes and the updating of knowledge acquired within academic programs.

However, a major concern lies in students' inability to use AI responsibly for educational purposes. This is evident when artificial intelligence is employed not as a supportive learning tool, but rather as a means of simplifying the completion of tasks intended for independent student work. As a result, instead of engaging in meaningful knowledge acquisition, students merely retransmit generated responses, which negatively affects their ability to master academic material and develop professional competencies. Such practices contribute to the formation of superficial and abstract knowledge, thereby undermining professional growth and development.

Responsible use of AI in educational and research activities entails:

- the ability to employ it as an additional source for selecting relevant information and to critically filter that information in order to achieve meaningful learning outcomes;

- the ability to formulate high-quality prompts independently and to assess the accuracy and reliability of AI-generated responses in relation to academic or research tasks;
- the capacity to identify inaccuracies in AI-generated texts and to correct them;
- the use of AI as a large-scale digital library to optimize time management;
- the avoidance of submitting fully AI-generated texts as one's own academic output.

Thus, responsible use of artificial intelligence in the scientific and educational activities of students and academic staff primarily involves the capacity for competent and academically honest selection of information, thoughtful data synthesis, and the application of AI tools as supplementary instruments in the acquisition and reproduction of knowledge. The current stage of AI development underscores the importance of promoting responsible AI use within academic and educational environments, particularly among students who may otherwise be inclined to treat AI not as a supportive mechanism in the learning process, but as a substitute for learning itself.

Лиманська Світлана Сергіївна,

бакалавр

наук. керівник - доц. Свіденська Галина Миколаївна

Горлівський інститут іноземних мов

ДВНЗ «Донбаський державний педагогічний університет»

СИНДРОМ ЕМОЦІЙНОГО ВИГОРАННЯ У КОНТЕКСТІ ХРОНІЧНОГО СТРЕСУ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРИКЛАДНІ АСПЕКТИ

Війна, природні катаклізми, конфліктні ситуації у соціумі все це спричиняє стрес. Який наразі постійно супроводжує людину. «*Стрес (від англ. stress – напруга) – емоційний стан організму; виникає у напружених обставинах.* Стресовий стан призводить до того, що людина може припускатися помилок: погіршуються процеси пам'яті, мислення, уваги та сприйняття, іноді відмічаються розлади координації рухів, заторможеність, можливі неадекватні емоційні реакції та дезорієнтація [7, с. 185].

Під час війни домінуючим станом особистості є стресове напруження, що охоплює фізичну та психічну сфери. Як зазначає відома дослідниця та психологиня Людмила Миколаївна Карамушка важливим є не те, що відбувається з тобою, а те, як ти це бачиш. Нечасто стрес може виступати в ролі чинника, що допомагає в адаптації до нових умов життя, а може переходити в чинник що веде до проявів емоційного вигорання .

В 30-х роках ХХ століття у американському словнику Мерріам-Вебстера (Merriam-Webster) вперше було зафіксовано поняття «вигорання», що описував стан спортсменів коли ті після затижних тренувань та участі у змаганнях виснажувалися настільки, що не могли вже виступати.

Дослідниця Алла Яківна Бондар зазначає, що поняття «емоційне вигорання» вперше було введено Г. Дж. Фройденбергером у 1974 р. та схарактеризовано як стан соматичного, емоційного та мотиваційного виснаження, що виникло внаслідок тривалої міжособистісної взаємодії в умовах підвищеного емоційного напруження [2, с. 9].

Термін «burnout» в українській літературі користуються різними перекладами: «емоційне вигорання», «емоційне згорання», «емоційне перегорання», «психічне вигорання» та «професійне вигорання» всі вони є тотожними.

Герберта Фрейденбергера (1926–1991) вважають засновником теорії синдрому емоційного вигорання. Він під час роботи у безкоштовних клініках та терапевтичних спільнотах сформував клінічну концепцію та розробив перелік фаз розвитку емоційного вигорання [1, с. 12].

Г. Б. Бредлі вперше описав синдром емоційного вигорання у 1969 році використавши аналіз діяльності працівників, які на громадських засадах надавали неповнолітнім правопорушникам терапевтичну допомогу.

Проблема емоційного вигорання досліджувалася багатьма зарубіжних та вітчизняними вчених: Г. Брендлі, К. Маслач, Г. Сельє, Г. Дж. Фрейденбергер, К. Кондо, Г. Діон, Л. Карамушка, В. Орел, Д. Етізон, Р. Лазарус, Г. Брендлі, Е. Махер, М. Буриш, Г. Норт, А. Широма, С. Максименко, У. Шуфелі, М. Смульсон, Т. Форманюк, Л. Китаєв-Смик, В. Бойко, А. Шафранова, Т. Зайчикова, Ф. Василюк, Т. Решетова, А. Реан та ін.

Проблема стресу і нині є дуже актуальною в психології. Однак незважаючи на велику кількість досліджень в цій царині, і досі низка питань залишаються невизначеними й суперечливими. В роботах багатьох вчених досліджувалася тема стресу в навчальній діяльності, наприклад, екзаменаційний стрес описано в роботах Ю.В. Щербатих, Е.А. Алексеевої, С.Н. Карякіної, К.В. Краєвої, А.Н. Петунової, Л.Н. Шантанової; над питанням соціально-психологічної адаптації студентів до навчання у вищих навчальних закладах працювали вчені Н.С. Кавацюк, О.П. Лисенко, О.В. Якубенко, Н. Пилипенко та ін.

Адаптація та взаємовідносини в соціальній групі досліджували такі вітчизняні вчені як А.В. Фурман, О.І. Гончаров, Т.В. Середа, В.А. Петровський, М.І. Лісіна, В.Л. Кікоть, А.Д. Ерднієв, О.В. Симоненко, а також й зарубіжні вчені: Е. Еріксон, З. Фройд, Д. Клаузен та ін. Над питання адаптації студентів у ВНЗ працювали А.В. Захарова, О.Г. Мороз, В.С. Штифурак, О.І. Борисенко, М.В. Левченко, В.А. Кан-Калік та ін.

Проблематику емоційного вигорання у спортсменів вивчали Н. Беляєва, М. Гриньова, Х. Юдкіна, у педагогів – Л. Музичко, І. Гроза, Т. Зайчикова, О. Петрусенко, у медиків – Д. Любимова, О. Знанецька, Л. Карамова, у психологів – М. Міщенко, Н. Прокопенко, Г. Кизим, у студентів – О. Кіяшко, Г. Рачук, І. Пономаренко, Г. Лемко, емоційне вигорання як медична проблема –А. Висоцький, М. Березовська, Л. Кузнецова, В. Фролов М. Пересадин, Т. Гарник.

Як явище емоційне вигорання привернуло увагу психологів у 70-х роках ХХ століття. Робота з людьми, що вимагала високих вимог, відповідального ставлення та емоційного навантаження та часто призводила до змін в професійній сфері особистості почали називати «емоційним вигоранням».

«Емоційне вигорання – емоційний стан людини, яка інтенсивно і тісно спілкується з іншими в емоційно насиченій атмосфері при виконанні професійних обов'язків» [3, с. 26].

Проблематику виникнення, симптоматику та динаміку емоційного вигорання досліджували зарубіжні та вітчизняні дослідників, серед яких варто відзначити роботи Д. Майерс, К. Маслач, Ф. Сторлі, Г. Робертс, М. Лейтер, К. Чернісс, Н. Булатевич Т. Чебікіна, Т. Яценко, Ю. Жогно, О. Микитюк, Н. Грисенко, Н. Фалько, А. Зачепа, Л. Сіроха.

О. Чабан, Н. Марута та Г. Коленська трактують емоційне вигорання як послідовне виснаження емоційної, інтелектуальної й фізичної енергії, що виявляється у фізичній втомі та зниженні задоволення від професійної діяльності.

Розробляли психодіагностичний інструментарій Дж. Сагер, Дж. Грінберг, Д. Чікон, Р. Корф, В. Бойко, С. Сейдман Т. Ронгинська, та інші. Питання прояву професійного вигорання у носіїв різних професійних груп, зокрема освітян досліджували

Л. Карамушка, Т. Зайчикова, Н. Мальцева. О. Грицук, А. Костюк, К. Дубиницька, Ю. Жогно [1, с. 14].

У дослідженнях присвячених визначенню симптомів емоційного вигорання значну роль відіграє праця О. Мірошніченко «Профілактика «синдрому» професійного вигорання у працюючих в екстремальних умовах».

Існують різноманітні визначення синдрому емоційного вигорання, але Всесвітньої організації охорони здоров'я визначає його як емоційне, фізичне чи власне мотиваційне виснаження, якому властиве безсоння, втома, зниження продуктивності, схильність до соматичних захворювань та вживання психотропних речовин.

Більш схильними до емоційного вигорання є носії соціальних професій. Імпульсивні та нетерплячі особи з меншою зрілістю та самодостатністю, схильні до вживання психотропних та алкогольних речовин мають більшу ймовірність розвитку синдрому емоційного вигорання.

Причини емоційного вигорання:

- психологічні (непорозуміння та недостатня підтримка оточуючих, конфлікти, постійний тиск, завищені очікування стосовно себе, невдоволення результатами власної діяльності, почуття безпорадності)
- фізичні (хронічна втома, недосипання, перевантаження організму, відсутність збалансованого харчування та відсутність відпочинку).

Суб'єктивні чинники стресу умовно розділяють на дві групи: сталі особистісні риси та змінні фактори. Його виникнення пов'язане з невідповідністю між очікуваннями та реальністю, а поведінкові стратегії можуть відрізнятися за тривалістю й гнучкістю (див. рис. 1.1.) [5, с. 29].

Рис. 1.1. Суб'єктивні причини стресу

Відповідно до Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-10), емоційне вигорання визначають як синдром та відносять до категорії проблем, що пов'язані з труднощами у сфері самоуправління та організації власного життя (код Z73). Складність цього феномена підкреслюється його трактуванням як інтегрального психічного утворення, що поєднує різні аспекти психологічного функціонування.

1 січня 2022 року почала застосовуватися одинадцята редакція Міжнародної класифікації хвороб (МКХ-11), яка була погоджена з країнами-членами ВООЗ. МКХ-11 має особливе значення для психологічних досліджень і клінічної практики, оскільки забезпечує єдину термінологію, сприяє більш точній діагностиці психічних станів, включно з емоційним вигоранням, та створює основу для розробки ефективних профілактичних і терапевтичних програм. Отже, нова редакція класифікації не лише впорядковує наукові знання, та сприяє підвищенню якості психологічної допомоги впроваджуючи її у світові стандарти охорони психічного здоров'я.

Вперше МКХ-11 уперше доступна в електронному форматі, що робить її зручною та доступною у користуванні. Видання об'єднує реєстр більш ніж 17 тисяч діагностичних категорій та більш ніж 100 тисяч термінів медичного діагностичного покажчика [4, с. 5].

Стресові ситуації є невід'ємною частиною людського життя, їх умовно можна поділяють на три головні групи:

1. фізіологічні стреси, є невід'ємною умовою існування людини, що охоплює процеси прийому їжі та реакції організму на температурні коливання (холод, спеку тощо).

2. стреси, що виконують конструктивну функцію, сприяючи набуттю життєвого досвіду та формуванню мудрості.

3. належать деструктивні стреси, що негативно впливають на психіку та можуть спричинити розвиток депресивних станів.

Стрес класифікується за тривалістю проявів:

- гостра форма;
- хронічна форма.

Дослідники емоційного вигорання А.Гріффітс та Т.Кокс виділили до 150 специфічних симптомів, що безпосередньо пов'язані з синдромом емоційного вигорання. До основних відносяться:

- відчуття виснаження та втома;
- емоційна відчуженість;
- знижена самооцінка;
- постійна зміна настрою: агресія, злість, роздратування;
- фізичні симптоми: мігрені, головні болі, розлади сну, зниження імунітету, шлунково-кишкові розлади.

Емоційне вигорання студентів під час війни можуть спричинити наступні ключові чинники:

1. відчуття небезпеки та загрози життю;
2. нестача матеріальних ресурсів;
3. відсутність зв'язку з рідними та друзями;
4. психологічний стрес через адаптацію до життя за кордоном.

М. Міщенко зазначає, що для подолання стресу кожна людина має індивідуальні ресурси, і це явище називається опором тиску. Тому стрес як ознаку ризику для здоров'я

слід розглядати кризь призму можливих симптомів, що впливають на фізичний, емоційний та психічний стан.

На рисунку 1.2. продемонстровано фактори, що сприяють підвищенню резистентності до синдрому професійного вигорання.

Рис. 1.2. Фактори, що сприяють підвищенню стійкості до професійного вигорання

Чимало дослідників розглядають емоційне вигорання як хворобу, проте з травня 2019 року Всесвітня організація охорони здоров'я застосує цей термін виключно у контексті професійної діяльності, класифікуючи його як синдром. Згідно з МКХ «у класифікаційній рубриці «Проблеми, пов'язані з труднощами управління власним життям» під номером Z.73.0 зазначається: «Вигорання – стан повного виснаження, дійсний клінічний синдром з невротичними особливостями, а не тільки посиленням нормальної втоми від роботи». Люди із синдромом «вигорання» мають поєднання психопатологічних, психосоматичних, соматичних симптомів та ознак соціальної дисфункції. Водночас із цим спостерігаються хронічна втома, порушення пам'яті, уваги, сну з труднощами засинання та ранніми пробудженнями, особисті зміни. Також можливий розвиток тривожних, депресивних розладів, залежності від психоактивних речовин і суїцид. Загальними соматичними симптомами є головний біль, діарея, синдром «роздратованого шлунку», тахікардія, аритмія, гіпертонія» [8, с. 143].

Процес емоційного вигорання має поступовий характер: перша стадія триває 3–5 років, друга – 5–15 років, третя – від 10 до 20 років.

У наукових працях описують п'ять основних груп симптомів характерних для синдрому емоційного вигорання:

- фізичні симптоми (втома, недосипання, хвороби серцево-судинної системи);
- емоційні симптоми (агресія, цинізм, тривожність, депресія);
- поведінкові симптоми (зниження рівня фізичної активності, відсутність апетиту);
- інтелектуальні симптоми (апатія, зниження інтересу до навчання);
- соціальні симптоми (обмеження соціальних контактів, непорозуміння з боку оточення).

Науковці О. Столярчук та О. Сергеєнкова у своїх працях привертають увагу до типових методів запобігання емоційного вигорання у студентів, а саме контроль

адаптивної поведінки в періоди навчальних криз, узгодження життєвих та професійноорієнтованих цінностей, гармонізація академічної й професійної самооцінки, раціональна організація відпочинку та дозвілля.

Пропонуємо рекомендації щодо подолання емоційного виснаження студентів в умовах воєнного часу:

- чергувати фізичне та психологічне навантаження під час роботи;
- релаксувати;
- самовдосконалюватися;
- працювати над емоційною складовою;
- арт-терапія;
- дихальні вправи;
- ведення щоденника емоцій;
- планування діяльності;
- заняття спортом;
- повноцінне та раціональне харчування;
- повноцінний сон;
- психологічна підтримка.

Українська психологиня Лідія Богданівна Наугольник проаналізувавши методики зменшення фізичного стресу запропонувала наступні класифікації, перша класифікація ґрунтується на природі антистресорного впливу (див. рис. 1.3.) [6, с. 204].

Перша класифікація

Нейтралізація стресу залежно від природи антистресорного впливу

Рис. 1.3. Класифікація методів нейтралізації стресу залежно від природи антистресорного впливу

Другу класифікацію побудовано на способах формування антистресорної установки у свідомості: самостійно або за участю іншої людини (див. рис. 1.4.) [6, с. 222].

Рис. 1.4. Класифікація методів нейтралізації стресу залежно від способу застосування антистресорного впливу

Отже, емоційне вигорання в психології нині є актуальною проблемою. Попри значну кількість досліджень в цій царині і наразі велика кількість питань невизначена та суперечлива. Незважаючи на ґрунтовне дослідження емоційного інтелекту вчені й досі не дійшли до єдиного визначення природи емоційного вигорання, його чинників та структури. Емоційне вигорання впливає на якість людського життя у різних сферах: особистісному та професійному.

ЛІТЕРАТУРА

1. Авдюшко А.В. Арт-терапія як засіб профілактики професійного вигорання вчителів сільського ліцею в умовах воєнного стану: кваліф. роб. Запоріжжя, 2025. 90 с.
2. Боднар А. Емоційне вигорання як внутрішньо особистісний конфлікт. Конфліктологічна експертиза: теорія та методика: XVIII Міжнародна науково-практична конференція. Київ, 2019. С. 8-12.
3. Католик Г., Ковальчук Л., Особливості синдрому емоційного вигорання у студентів-психологів в умовах пандемії. Соціально-правові студії: науково-аналітичний журнал / гол. ред. О. Балинська. Львів : ЛьвДУВС, 2021. Вип. 3 (13). С. 198-205
4. МКХ-11: оновлений погляд на типологію хвороб. НЕЙРО NEWS психоневрологія та нейропсихіатрія. 2022. № 1 (132). С. 5-6.
5. Наугольник Л.Б. Психологія стресу. Курс лекцій. Львів: Ліґа-Прес, 2013. 128 с.
6. Наугольник Л. Б. Психологія стресу: підручник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2015. 324 с.
7. Психологічний словник / за ред. В. І. Войтка. Київ: Вища шк., 1982. 214 с.
8. Шевчук В.В. Сучасні підходи до визначення категорії «емоційне вигорання». Габітус. Науковий журнал. Одеса, 2020. Вип. 17. С. 141-145

ТЕХНІЧНІ НАУКИ

Ваврик Тетяна Олександрівна

асистент кафедри Інженерії програмного забезпечення

Івано-Франківський національний технічний

університет нафти і газу,

місто Івано-Франківськ, Україна

Вінтоняк Віталій Миколайович

Студент групи ІІІ-23-2

Івано-Франківський національний технічний

університет нафти і газу,

місто Івано-Франківськ, Україна

МОДЕЛІ ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СПІВПРАЦІ «ЛЮДИНА – LLM» ДЛЯ ПІДТРИМКИ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ У СФЕРІ ЕНЕРГЕТИЧНОЇ СТІЙКОСТІ УКРАЇНИ

Підвищення енергетичної стійкості України є комплексним стратегічним завданням, що потребує високого рівня адаптивності, оперативної обробки інформації, багатосценарного аналізу та якісного прогнозування в умовах багатовекторної невизначеності. Розвиток цифрових технологій в енергетичному секторі формує сприятливе середовище для впровадження інтелектуальних систем, зокрема великих мовних моделей (LLM), здатних підтримувати управлінські процеси на різних рівнях [1]. Ефективність їх застосування значною мірою визначається обраною моделлю інтелектуальної співпраці, яка задає розподіл функцій між людиною та системою, рівень автономності ШІ, механізми контролю й відповідальності за результат.

У рамках людиноцентричних підходів ШІ зберігає за користувачем ключову роль у процесі прийняття рішень, водночас виступаючи когнітивним партнером, що підсилює аналітичні та прогностичні можливості [2]. Для системного представлення процесу інтелектуальної взаємодії «людина – LLM» у контексті підтримки управлінських рішень доцільно використати блок-схему як аналітичний інструмент. Така візуалізація дозволяє формалізувати послідовність операційних та когнітивних етапів, окреслити інформаційні потоки та ідентифікувати ключові точки взаємодії між користувачем і мовною моделлю. У схемі відображено весь цикл прийняття рішень: від постановки управлінської задачі та її формалізації до інтерактивного коригування промптів, генерації альтернативних рішень, оцінки ризиків і реалізації остаточного управлінського рішення з подальшим

зворотним зв'язком. Такий підхід забезпечує науково обґрунтовану і прозору структуру взаємодії, що є критичною для аналізу ефективності гібридних систем підтримки рішень.

Рисунок 1 – Блок-схема процесу прийняття управлінських рішень із використанням великих мовних моделей

Запропонована модель відображає поетапний процес інтелектуальної взаємодії між користувачем та великою мовною моделлю у задачах підтримки прийняття управлінських рішень. Модель базується на ітеративному підході, що поєднує формалізацію управлінської проблеми, аналітичну обробку даних, генерацію альтернативних рішень та механізми зворотного зв'язку. Використання LLM забезпечує підвищення адаптивності, обґрунтованості та оперативності управлінських рішень в умовах невизначеності. Таким чином, модель «людина – LLM» виступає надійним інструментом підвищення ефективності прийняття управлінських рішень у складних і динамічних системах, зокрема у сфері енергетики.

У дослідженні обґрунтовано доцільність застосування моделей інтелектуальної співпраці «людина – LLM» у системах підтримки управлінських рішень у сфері енергетичної стійкості України. Показано, що поєднання аналітичних можливостей великих мовних моделей із експертним досвідом управлінця сприяє підвищенню обґрунтованості рішень і зниженню рівня невизначеності в умовах динамічних впливів на енергетичну систему України. Встановлено, що використання великих мовних моделей у поєднанні з експертним аналізом управлінця забезпечує підвищення якості аналітичної обробки даних, розширення спектра альтернативних рішень та зниження рівня невизначеності в умовах динамічних і кризових впливів на енергетичну систему.

Запропоновано модель взаємодії «людина – LLM», формалізовану у вигляді блок-схеми, яка відображає повний цикл прийняття управлінських рішень: від постановки та формалізації задачі до генерації альтернатив, прийняття остаточного рішення, його реалізації та подальшої оптимізації на основі зворотного зв'язку. Результати дослідження підтверджують, що інтерактивна взаємодія з LLM підвищує якість сценарного аналізу та прогнозування, зберігаючи ключову роль людини у процесі управління, що відповідає принципам людиноцентричного штучного інтелекту [3].

Загалом отримані результати свідчать, що впровадження моделей «людина – LLM» у сфері енергетичної стійкості України дозволяє підвищити обґрунтованість управлінських рішень, забезпечити прозорість аналітичних процедур і створити передумови для підвищення адаптивності енергетичного сектору в умовах системних викликів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Gomez, C., Cho, S. M., Ke, S., Huang, C.-M., & Unberath, M. (2025). Human-AI collaboration is not very collaborative yet: A taxonomy of interaction patterns in AI-assisted decision making from a systematic review. *Frontiers in Computer Science*. <https://doi.org/10.3389/fcomp.2024.1521066>
2. The design of human-artificial intelligence systems in decision sciences: A look back and directions forward. (2024). *Decision Support Systems*. <https://doi.org/10.1016/j.dss.2024.114230>
3. EF-LLM: Energy Forecasting LLM with AI-assisted Automation, Enhanced Sparse Prediction, Hallucination Detection. Zihang Qiu, Chaojie Li, Zhongyang Wang, Renyou Xie, Borui Zhang, Huadong Mo, Guo Chen, Zhaoyang Dong. <https://doi.org/10.48550/arXiv.2411.00852>

Гобир Лідія Мирославівна
*асистент кафедри Інженерії програмного забезпечення
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу,
м. Івано-Франківськ, Україна*

Глинка Юлія Русланівна
*студентка гр. ІІІ-23-3
Івано-Франківський національний технічний
університет нафти і газу,
м. Івано-Франківськ, Україна*

LLM-ОРІЄНТОВАНА ОПТИМІЗАЦІЯ ЦИФРОВИХ РІШЕНЬ У СФЕРІ СТАЛОГО ЕНЕРГЕТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Енергетичний сектор України переживає період інтенсивної трансформації, що зумовлено потребою підвищення енергоефективності, розвитку відновлюваних джерел енергії та забезпечення стійкості енергетичної системи в умовах зовнішніх і внутрішніх викликів. Цифровізація, зокрема впровадження систем підтримки прийняття рішень на базі штучного інтелекту, стає ключовим фактором модернізації галузі. У цьому контексті великі мовні моделі (Large Language Models, LLM) розглядаються як перспективний інструмент цифрової трансформації енергетичного сектору, що дозволяє оптимізувати взаємодію користувачів із програмними сервісами та розширити функціональні можливості енергетичних інформаційних платформ [1].

Застосування LLM забезпечує обробку великих обсягів структурованих і неструктурованих даних, автоматизацію рутинних аналітичних операцій, інтелектуальний аналіз текстової інформації та підвищення доступності цифрових сервісів для різних категорій користувачів. Це робить мовні моделі ефективним засобом модернізації IT-рішень у сфері управління енергетичними системами та підтримки процесів сталого розвитку України.

З метою систематизації особливостей використання великих мовних моделей у цифрових рішеннях для сталого енергетичного розвитку доцільним є проведення порівняльного аналізу різних типів LLM. Такий підхід дозволяє оцінити відмінності між моделями за рівнем функціональності, надійності, адаптованості до доменної специфіки та потенційних ризиків, що виникають під час їх інтеграції в енергетичні програмні сервіси. Узагальнені результати порівняння наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняння типів великих мовних моделей

Характеристика	Базові LLM	LLM, доменно-адаптовані	Гібридні LLM + ML/TS
Основний ризик	Хибні або поверхневі відповіді	Перенавчання на вузьких даних	Системні помилки через узгодження моделей
Ризик хибних рекомендацій	Середній–високий	Низький–середній	Низький, але можливі помилки синхронізації
Ризик неправильного прогнозування	Високий	Середній	Низький для якісних даних, високий для шумних
Ризик некоректної інтерпретації нормативної бази	Високий	Дуже низький	Низький
Кіберризик	Високі при поганій інтеграції API	Середні	Високі, складна архітектура
Ризик надмірної довіри користувача	Високий	Середній	Низький
Ризики конфіденційності	Середні	Низькі при локальному розгортанні	Середні–високі
Ризики масштабування	Низькі	Середні	Високі
Ризики помилок у критичній інфраструктурі	Високі	Низькі	Низькі–середні
Загальний рівень ризику	Високий	Середній	Середній–низький, складна архітектура

Результати порівняльного аналізу свідчать, що рівень ризиків застосування великих мовних моделей істотно залежить від типу моделі та ступеня її адаптації до енергетичного домену. Вибір типу великої мовної моделі має здійснюватися з урахуванням характеру функціональних задач, вимог до точності аналітичних і прогнозних результатів, а також рівня критичності енергетичної інфраструктури [2]. Такий підхід дозволяє мінімізувати ризики, пов'язані з використанням інтелектуальних систем, та забезпечити надійність цифрових рішень у сфері сталого енергетичного розвитку.

Великі мовні моделі є перспективним інструментом оптимізації цифрових рішень у сфері сталого енергетичного розвитку. Їх інтеграція в аналітичні системи, інтерфейси взаємодії з користувачем та рекомендаційні модулі сприяє підвищенню ефективності прийняття управлінських рішень, автоматизації складних процесів і розширенню

доступності цифрових сервісів. Подальші дослідження доцільно спрямувати на підвищення достовірності результатів LLM, адаптацію моделей до українського енергетичного контексту та розробку безпечних механізмів інтеграції в об'єкти критичної енергетичної інфраструктури.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Zhang Y., Jiang L., Chen X. Application of Large Language Models in Energy Systems Management // Energy Reports. 2023. Vol. 9. P. 1123–1135. <http://doi.org/10.48550/arXiv.2312.11701>.
2. Qiu Z., Li C., Wang Z. et al. EF-LLM: Energy Forecasting LLM with AI-assisted Automation, Enhanced Sparse Prediction, Hallucination Detection. 2024. DOI: 10.48550/arXiv.2411.00852.

Лашко Олександр Олександрович

курсант 2-го курсу

навчально-наукового інституту №4

Харківського національного університету внутрішніх справ

Голод Марк Олегович

курсант 2-го курсу

навчально-наукового інституту №4

Харківського національного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Манжай Олександр Володимирович

кандидат юридичних наук, завідувач кафедри

протидії кіберзлочинності ННІ№4

Харківського національного університету внутрішніх справ

РОЗРОБКА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ СИСТЕМИ КЕРУВАННЯ АВТОНОМНИМИ ЛОГІСТИЧНИМИ РОБОТАМИ

Світ перебуває на порозі логістичної сингулярності. Сьогодні глобальна економіка — це не лише грошові потоки, а насамперед колосальна мережа переміщення матеріальних об'єктів. Проте традиційні методи управління логістикою вичерпали свій ліміт ефективності. У світі, де швидкість доставки вимірюється хвилинами, а складські площі сягають розмірів цілих міст, людський фактор стає «вузьким місцем». Настає ера повної автономії.

Розробка інтелектуальної системи керування автономними логістичними роботами — це не просто крок у бік автоматизації. Це створення «цифрового мозку» нового покоління, здатного перетворити хаотичний потік вантажів на ідеальну симфонію алгоритмів.

Чому це критично саме зараз?

1) Гіпердинамічність: Сучасні склади та логістичні хаби — це живі організми, що змінюються щосекунди. Статичні алгоритми тут безсилі.

2) Інтелектуальна кооперація: Майбутнє не за поодинокими машинами, а за розумними роями, де сотні роботів взаємодіють без колізій, оптимізуючи маршрути в реальному часі за допомогою нейромереж.

3) Економічна неминучість: Впровадження автономних систем дозволяє не просто скоротити витрати, а змінити парадигму бізнесу, роблячи логістику невидимою, миттєвою та безпомилковою. [1-2]

Дана робота присвячена створенню архітектури управління, яка базується на передових методах штучного інтелекту, машинного зору та теорії багатоагентних систем. Ми не просто проектуємо софт для машин — ми створюємо фундамент для нової промислової революції, де автономність є стандартом, а ефективність не має меж.

Фундаментом розробки інтелектуальної системи керування є перехід від жорсткого програмування алгоритмів до створення адаптивних агентів, здатних до самостійного прийняття рішень у стохастичному середовищі. В основі такої системи лежить багаторівнева архітектура, де нижній рівень відповідає за миттєву реакцію сенсорів та стабілізацію руху, а верхній — за стратегічне планування та прогнозування подій. Головним викликом тут постає проблема навігації та картографування в реальному часі (SLAM), оскільки логістичний робот має не просто бачити перешкоди, а динамічно оновлювати цифрову модель простору, враховуючи переміщення персоналу, інших машин та зміну конфігурації вантажів. Використання методів глибокого навчання, зокрема згорткових нейронних мереж для обробки візуальних даних та лідарного сканування, дозволяє досягти субсантиметрової точності позиціонування, що є критичним для автоматизованого захоплення палет або маневрування у вузьких проходах сучасних терміналів. [3]

Особливе місце в системі займає концепція багатоагентної взаємодії (Multi-Agent Systems), де кожен робот розглядається як окремий інтелектуальний вузол єдиної мережі. Замість централізованого диспетчера, який може стати точкою відмови, інтелектуальна система керування використовує децентралізовані протоколи, схожі на поведінку рою. Це дозволяє роботам самостійно домовлятися про черговість проїзду на перехрестях, оптимізувати спільні маршрути для уникнення заторів та миттєво перерозподіляти завдання у разі виходу з ладу однієї з одиниць техніки. Використання навчання з підкріпленням (Reinforcement Learning) дає змогу системі постійно самовдосконалюватися: аналізуючи тисячі попередніх ітерацій, роботи знаходять найбільш енергоефективні шляхи та передбачають пікові навантаження на певні зони складу ще до того, як вони виникнуть.

Крім того, інтелектуальна система інтегрується з глобальними ERP та WMS системами, перетворюючи логістичного робота з простого транспортувальника на активне джерело даних. Кожна операція, кожен рух і кожна секунда простою фіксуються та аналізуються за допомогою алгоритмів Big Data, що дозволяє виявляти приховані неефективності в ланцюгах постачання. Безпека при цьому забезпечується гібридним підходом: поєднанням «м'якого» штучного інтелекту, що прогнозує траєкторію руху людини-оператора, та «жорстких» апаратних переривачів, які гарантують миттєву зупинку при виникненні непередбачуваних ситуацій. У підсумку, така інтелектуальна система керування не просто автоматизує переміщення товарів, а створює повністю автономну екосистему, яка здатна працювати у режимі 24/7 з нульовим показником помилок, забезпечуючи небачену раніше гнучкість та масштабованість логістичних процесів у промисловості 4.0. [4]

Завершуючи дослідження та розробку інтелектуальної системи керування автономними логістичними роботами, можна стверджувати, що ми стоїмо не просто перед фактом автоматизації складських процесів, а перед фундаментальною зміною парадигми промислової мобільності. Створена система доводить, що інтеграція штучного інтелекту, методів машинного зору та протоколів багатоагентної взаємодії дозволяє досягти рівня гнучкості, який раніше вважався недосяжним для технічних засобів. Перехід від жорстко заданих маршрутів до адаптивної поведінки в реальному

часі нівелює критичні недоліки людського фактора — помилки через втому, обмежену швидкість реакції та складність координації великих потоків даних.

Результати розробки підтверджують, що сучасний логістичний робот перестав бути просто виконавчим механізмом; він перетворився на інтелектуальну одиницю, здатну до самонавчання та стратегічної кооперації. Впровадження таких систем забезпечує не лише пряму економічну вигоду за рахунок оптимізації енерговитрат та скорочення часу обробки вантажів, а й створює фундамент для побудови «темних складів» (dark warehouses), здатних функціонувати в автономному режимі 24/7. Це відкриває шлях до повної цифрової трансформації логістичних ланцюгів, де швидкість і точність стають абсолютними константами.

Перспективи подальшого розвитку даної роботи лежать у площині вдосконалення алгоритмів колективного інтелекту та глибшої інтеграції з технологіями Edge Computing, що дозволить ще більше знизити затримки в прийнятті рішень. Дана розробка є вагомим внеском у реалізацію концепції Індустрії 4.0, демонструючи, що майбутнє логістики — це простір, де інтелект та автономність стають головними рушіями глобального прогресу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

- 1) Биков В. Ю. Цифрова трансформація суспільства і розвиток інформаційно-аналітичних систем // Інформаційні технології і засоби навчання. 2019. Т. 70, № 2. С. 15–36.
- 2) Судук Н. В., Герасимович І. В. Застосування штучного інтелекту у виробничій логістиці: сучасні практики та перспективи розвитку // *Економіка та суспільство*. 2025. № 73. С. 182–192.
- 3) Qiao J., Guo J., Li Y. Simultaneous localization and mapping (SLAM)-based robot localization and navigation algorithm // *Applied Water Science*. 2024. Vol. 14, art. 151.
- 4) Axak N., Korablyov M., Ushakov M. The development of a multi-agent system for controlling an autonomous robot // *CEUR Workshop Proceedings*. 2021. С. 96–105.
- 5) Qiao J., Guo J., Li Y. Simultaneous localization and mapping (SLAM)-based robot localization and navigation algorithm // *Applied Water Science*. 2024. Vol. 14, art. 151.

Лук'янюк С.В.

старший науковий співробітник

*Український науково-дослідний інститут
спеціальної техніки та судових експертиз*

Служби безпеки України,

Україна, Київ

ІНТЕГРАЦІЯ РІВНІВ АБСТРАКЦІЇ В СИСТЕМАХ АВТОМАТИЗОВАНОГО ПРОЕКТУВАННЯ

Створення сучасних механічних виробів пов'язане з проблемою все більшої складності та багатогалузевої інтеграції. Підхід до проектування «зверху вниз», який розкладає цілісний огляд на детальні компоненти, широко визнаний як базова стратегія для зменшення складності проектування та забезпечення паралельної взаємодії. Однак між цим теоретичним підходом і його практичним впровадженням за допомогою систем автоматизованого проектування (CAD) існує суттєва розбіжність. Сучасні комерційні інструменти в основному підтримують проектування «знизу вгору», не маючи механізмів для фіксації абстрактного функціонального задуму, макетів каркасів та еволюційного передавання знань про проектування. Такий недолік перешкоджає автоматизації процесу проектування та порушує безперервність цифрового циклу. Для вирішення цієї проблеми необхідно впроваджувати перехід від простого геометричного моделювання до формалізованої багаторівневої методології складання, яка підтримує наслідування інформації та еволюцію структури.

Теоретичні основи «низхідного» проектування були детально вивчені дослідниками в роботі [1]. В цій роботі наголошується на необхідності використання декількох моделей абстракції, які охоплюють функціональне, концептуальне та детальне проектування. Подальші дослідження в основному зосереджувалися на конкретних етапах цього процесу. Наприклад, для відображення абстрактних вимог було розроблено методи концептуального проектування, такі як моделювання функції-поведінки-стану (FBS - Function-Behavior-State) та графіки зв'язків, а для врахування просторових обмежень були запропоновані техніки проектування-компонування з використанням проектних просторів та технологічно і топологічно пов'язаних поверхонь (TTRS - Technologically and Topologically Related Surfaces). У сфері детального складання, моделювання на основі характеристик було вдосконалено завдяки визначенню характеристик складання та роз'ємів для врахування взаємозв'язків та семантики з'єднань.

Незважаючи на ці досягнення, фрагментація даних проектування зберігається [2]. Хоча комерційні CAD-системи імплементували базові моделі та функції компонентування; однак, це часто є фірмовими розширеннями, побудованими на параметричних ядрах, а не фундаментальними архітектурними змінами, що обмежує взаємодію. Крім того, тоді як інтегровані фреймворки, такі як Core Product Model (CPM) та Open Assembly Model (OAM), забезпечують надійну основу для представлення даних про продукт, вони не

розроблені спеціально для підтримки динамічних, рекурсивних характеристик виконання, властивих дизайну «зверху вниз». Отже, література виявляє важливу не вирішену проблему: відсутність уніфікованої багаторівневої моделі складання, яка б безперешкодно інтегрувала абстрактний функціональний задум, основи макетів та детальну геометрію, підкріплену надійними механізмами успадкування для забезпечення узгодженості даних та їх поширення протягом усього процесу проектування.

Слід відзначити, що ефективна комп'ютеризація вертикального проектування продукції передбачає фундаментальну зміну парадигми від статичного геометричного моделювання до динамічного, багаторівневого представлення проектного задуму [3]. А основною науковою перевагою таких досліджень є формалізація процесу вертикального проектування компонентів (TDCD - Top-Down Component Design) та відповідної багаторівневої моделі складання. Завдяки чіткому визначенню таких понять, як ShapeSkeleton та LayoutSkeleton, вдається подолати семантичний розрив між абстрактними функціональними вимогами та конкретною геометричною реалізацією. Впроваджені механізми успадкування, які охоплюють рівні функції, геометрії, особливостей та інтерфейсу, забезпечують надійне технічне рішення для підтримки асоціативності та поширення обмежень протягом рекурсивної еволюції структури продукту. Такий підхід гарантує, що модифікації на високих рівнях абстракції автоматично відображаються в детальних проектах, тим самим зберігаючи проектний задум і зменшуючи ітеративну переробку.

У довгостроковій перспективі розвиток цього напрямку слід тісно пов'язувати з цифровою трансформацією у виробництві. Хоча поточна модель ефективно фіксує інформацію про структуру та деталі, представлення абстрактних функціональних знань залишається сферою для подальших досліджень. Проте подальший розвиток повинен бути зосереджений на покращенні можливостей якісного аналізу на етапі абстрактного проектування, потенційно інтегруючи онтологічні підходи для кращого відображення функціональної поведінки на геометричних структурах. Крім того, в контексті Індустрії 4.0 та модельно-орієнтованого системного інжинірингу (MBSE - Model-Based Systems Engineering) багаторівнева модель складання є перспективною основою для розробки «цифрових двійників» [4]. Розширення моделі для інтеграції даних реального часу, що стосується моделювання та керування життєвим циклом, дозволить здійснювати постійну перевірку фізичної поведінки щодо початкового функціонального задуму, перетворюючи CAD-інструменти з простих генераторів геометрії на інтелектуальні системи підтримки прийняття рішень.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Mantyla M. A modeling system for top-down design of assembled products, IBM Journal of Research and Development, vol. 34, no. 5, 1990, pp. 636-659.
2. Bianconi F., Conti G., Angelini G. Interoperability and data exchange in CAD systems: A review, Journal of Computational Design and Engineering, vol. 8, no. 2, 2021, pp. 567-582.
3. Wang L., Shen W. Process planning and scheduling for distributed manufacturing, Springer Series in Advanced Manufacturing, 2008, pp. 45-68.
4. Tao F., Zhang M., Nee A.Y.C. Digital Twin Driven Smart Manufacturing, Academic Press, 2019, pp. 112-145.

ФІЗИКО-МАТЕМАТИЧНІ НАУКИ

Bondarenko Nataliia

PhD (Phys. &Math.), Assoc. Prof.

Otrashevska Valentyna

PhD (Phys. &Math.), Assoc. Prof.

Blazhko Lyudmila

PhD (Phys. &Math.), Assoc. Prof.

Kyiv National University of Construction and Architecture

CONSTRUCTION OF ANALYTICAL SOLUTION TO THE BOUNDARY-VALUE PROBLEM FOR THE EULER-BERNOULLI BEAM EQUATION USING GREEN FUNCTIONS

Most physical and engineering boundary-value problems are described by partial differential equations. Analytical, numerical, and combined methods are used to solve them. Numerical methods are universal and effective for systems with complex geometry and nonlinearity, but they do not always provide a generalized physical understanding of the properties of the model. Analytical methods can be used to solve some types of equations, which provide a more general form of solutions and a deeper understanding of the behavior of the model in a wide range of conditions.

Analysis of the dynamic behavior of beams under the action of various types of distributed loads is of great practical importance for ensuring the safety and reliability of engineering structures in construction, mechanical engineering, aviation and shipbuilding, the railway industry, etc. Such studies are important in the tasks of reducing vibrations, ensuring durability and preventing catastrophic consequences. Given the great practical importance, the analysis of the dynamic behavior of beams under the action of various types of distributed loads is a relevant area of research [1, 2]. Forced transverse vibrations of beams, caused by stationary and moving loads, are described by the Euler-Bernoulli equation [3]. The choice of the solution method depends on the boundary conditions, the nature of the load, the inhomogeneity of the beam and the presence of damping. The method of eigenform decomposition of undamped beams in combination with numerical approaches is widespread. It leads to solutions in the form of infinite series and requires the retention of a finite number of terms, which causes slow convergence for localized disturbances and difficulties with complex boundary conditions or variable coefficients.

The search for analytical and approximate solutions of the Euler-Bernoulli boundary-value problem remains relevant. In particular, in [4] the integral Fourier and Laplace transforms were applied for a beam under the action of moving loads; in [5] the double Laplace transform was used for a damped simply supported beam along which a constant force moves, and an exact solution in

closed form was obtained; in [6] a method for finding an approximate solution to the problem of beam oscillation was proposed, which consists in finding the so-called solution polynomials.

One of the approaches to solving the problem of beam oscillation is the Green function method, which is based on the construction of a special function - the solution of the equation with the right-hand side in the form of a Dirac delta function under given boundary conditions. The Green function describes the response of the beam to a localized disturbance and allows taking into account arbitrary loads through the integral convolutional load. In works [7, 8] this approach was applied to problems of free and forced vibrations of beams with various fixings, additional masses and elastic supports, and in [9, 10] – to problems with moving loads. The Green function method has a number of advantages compared to classical methods of decomposition by eigenfunctions. It allows obtaining general, exact solutions in closed form, which is especially important for cases with arbitrary boundary conditions, when the spectral approach requires cumbersome calculations. Also, this method naturally takes into account both concentrated and distributed loads, including combinations of force and moment actions. The boundary conditions are integrated directly into the construction of the Green's function, which makes the subsequent calculation more universal [10].

We consider the application of the Green's function method to determine the dynamic response of Euler-Bernoulli beams under the conditions of simultaneous action of concentrated forces and moments [11], which allows us to take into account their mutual influence within a single model. This approach corresponds to real engineering applications. From a mathematical point of view, concentrated force and moment can be included in the beam motion equation using the Dirac distribution. In particular, the concentrated force is modeled by the Dirac delta function $\delta(x)$ (as, for example, in [9]), and the action of the concentrated moment is described by its first derivative $\delta'(x)$. It is shown that the application of the Green's function method provides an exact solution in closed form, unlike approaches based on series expansion, which require a limit on the number of terms and may have convergence problems. The proposed approach is effective for determining dynamic displacements, internal forces, and reactions of beams under different fastening schemes. An important advantage of the method is the absence of the need to previously solve the problem of free vibrations to find eigenvalues and eigenfunctions, which simplifies the analytical procedure. Solutions to the problem of forced vibrations of a beam obtained by two different analytical methods are compared: the Green's function method and the eigenfunction expansion method.

The obtained results can be used as reference in the verification of numerical methods, in particular the finite element method, as well as in structural optimization problems. The developed approach creates a basis for further research into more complex beam models with combined loads, additional masses and various boundary conditions.

LIST OF SOURCES USED:

1. Pasterer C.A., Tan C.A., Bergman L.A. A new method for calculating bending moment and shear force in moving load problems // *J. Appl. Mech.* Vol. 68, No. 2. 2001. P. 252–259.
2. Kozien M.S. Analytical Solutions of Excited Vibrations of a Beam with Application of Distribution // *Acta physica polonica A.* Vol. 123, No. 6. 2013. P. 1029–1033.

3. Weaver W., Jr., Timoshenko S. P., Young D.H. *Vibration Problems in Engineering* (5th ed.). New York, NY: John Wiley & Sons., 1991. 624 p.
4. Fryba L. *Vibration of Solids and Structures Under Moving Loads*. Noordhoff International, Groningen. 1972.
5. Hamada R. Dynamic analysis of a beam under a moving force: a double Laplace transform solution // *Journal of Sound and Vibration*. Vol. 74. 1981. P. 221–233.
6. Al-Khatib M.J., Grysa K., Maciąg A. The method of solving polynomials in the beam vibration problem // *Journal of theoretical and applied mechanics, Warsaw*. Vol. 46, No. 2. 2008. P. 347–366.
7. Yavaria A., Sarkanib S. On applications of generalized functions to the analysis of Euler–Bernoulli beam columns with jump discontinuities // *International Journal of Mechanical Sciences*. Vol. 43, Issue 6. 2001. P. 1543–1562.
8. Kukla S., Zamojska I. Application of the Green's function method in free vibration analysis of non-uniform beams // *Scientific Research of the Institute of Mathematics and Computer Science*. Vol. 4, Issue 1. 2005. P. 87–94.
9. Mehri B., Davar A., Rahmani O. Dynamic Green Function Solution of Beams Under a Moving Load with Different Boundary Conditions // *Transaction B: Mechanical Engineering*. Vol. 16, No. 3. 2009. P. 273–279.
10. Abu-Hilal M. Forced vibration of Euler-Bernoulli beams by means of dynamic Green functions // *Journal of Sound and Vibration*. Vol. 267. 2003. P. 191–207.
11. Bondarenko N.V., Otrasheska V.V. Analytical solution of the boundary value problem for Euler-Bernoullie beam using Green functions // *Strength of Materials and Theory of Structures*. Vol. 115. 2025. P. 204–212.

ФІЗИЧНА КУЛЬТУРА ТА СПОРТ

Олена Есаулова

*керівник фізичного виховання, викладач-методист
ВСП «Економіко-правничий фазовий коледж
Запорізького національного університету»*

Ольга Літвінова-Головань

*к. пед. н., доцент, викладач-методист
ВСП «Економіко-правничий фазовий коледж
Запорізького національного університету»*

МЕТОДИЧНІ АСПЕКТИ ПОЧАТКОВОГО НАВЧАННЯ ПЛАВАННЮ ДІТЕЙ МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ

У сучасних реаліях фізичного виховання спостерігається стійка тенденція до погіршення загального стану здоров'я дітей молодшого шкільного віку, що зумовлено поширенням гіподинамії та зростанням кількості випадків порушень постави. Плавання постає як унікальний вид фізичної активності, специфіка якого полягає у перебуванні тіла в стані гідростатичної невагомості, що дозволяє мінімізувати гравітаційне навантаження на опорно-руховий апарат і хребет зокрема.

Крім ортопедичного ефекту, заняття у водному середовищі сприяють гармонійному розвитку дихальної та серцево-судинної систем, зміцнюючи загальний імунітет дитини. Початкове навчання плаванню на цьому віковому етапі є критично важливим фундаментом для формування життєво необхідної навички водної безпеки. Системне оволодіння технікою плавання дозволяє не лише розвивати координаційні здібності, а й ефективно запобігати нещасним випадкам на воді. Згідно з актуальними статистичними даними, раннє формування навички впевнено триматися на воді знижує ризик травматизму та летальних випадків на відкритих водоймах на 80% [4].

Таким чином, розробка ефективних методичних аспектів навчання плаванню є стратегічним завданням для сучасної педагогічної науки та практики охорони здоров'я.

У вітчизняній та закордонній спортивній науці проблема навчання плаванню молодших школярів висвітлена в працях багатьох фахівців.

Так, С. М. Федоренко [7], яка є основоположницею системного підходу до відбору та навчання юних плавців, акцентує увагу на ігровому методі та поетапному освоєнні водного простору.

В дослідженнях В. М. Платонова [6], де плавання розглядається в контексті загальної системи підготовки спортсменів, значна увага приділяється саме базовому (початковому) етапу як фундаменту майбутніх досягнень.

Також, в сучасних працях (наприклад О. Л. Благий [1]) розглядаються й інноваційні підходи, такі як, використання засобів аквафітнесу та спеціального інвентарю для подолання страху води у першокласників.

Тому, *мета* нашого дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні змісту та етапності початкового навчання плаванню дітей молодшого шкільного віку, а також виявленні ефективності інтеграції принципів діяльнісного підходу та формувального оцінювання НУШ у процес формування базових локомоцій у водному середовищі.

Навчальний процес буде утворюватися на засадах наступності та поступового ускладнення рухових завдань, що дозволяє мінімізувати когнітивне та фізичне навантаження на дитину.

Пріоритетним завданням є подолання психологічного бар'єру та адаптація сенсорних систем до специфіки водного середовища. Тому, на першому етапі (етап психологічної адаптації та нівелювання гідрофобності) ми застосовували вправи на затримку дихання, відкриття очей під водою та занурення обличчя, що сприяють стабілізації емоційного стану та формуванню базових навичок орієнтування.

Наступним етапом стало формування статичної та динамічної плавучості. На цьому етапі учні переходили до виконання вправ «Поплавок» та «Зірочка», які спрямовані на розвиток відчуття опори об воду та виштовхувальної сили. Також, освоєння ковзання на грудях і спині є фундаментальним для формування обтічного положення тіла, що є передумовою гідродинамічної ефективності майбутніх рухів.

Наступний етап – координаційний, передбачає синтез безперервної роботи нижніх кінцівок (техніка кролю) із циклічним диханням. На цьому етапі відбувається автоматизація окремих елементів та їх об'єднання у цілісний руховий акт.

Окрім етапності, для забезпечення стійкого результату в початковій школі доцільно використовувати комплекс методів, що апелюють до різних каналів сприйняття:

1. Метод наочності. Враховуючи переважання наочно-образного мислення у дітей 6–10 років, демонстрація вправ тренером та використання мультимедійних матеріалів є ефективнішими за тривалі вербальні інструкції.

2. Ігровий метод. Включення змагальних та сюжетно-рольових елементів (наприклад, ігри «Торпеда» або «Збирання предметів з дна») дозволяє трансформувати монотонний процес тренування у захопливу діяльність, що опосередковано знижує страх глибини та підвищує рівень внутрішньої мотивації [3].

3. Словесний метод - базується на використанні лаконічних команд та метафоричних образів («руки як стріли», «ноги як ласті»), що сприяє швидшому формуванню правильного рухового уявлення.

Слід зазначити, що сучасне навчання плаванню інтегрує принципи дитиноцентризму та компетентнісного підходу, визначені модельною навчальною програмою для 1–4 класів [2].

Тому, задля дотримання психологічної безпеки та дитиноцентризму, процес занурення у воду відбувається без примусу, через створення позитивного емоційного фону. Використання яскравого інвентарю та вербального схвалення сприяє формуванню довіри до педагога.

Також, в процесі занять дитина усвідомлює значення гігієнічних процедур та загартування як складників здорового способу життя. Це в свою чергу формує екологічну та здоров'язбережувальну компетентність.

Навчання базується на дослідженні властивостей води (опору, густини) через експериментування. Учені не просто репродукують рух, а стають активними суб'єктами пізнання фізичних закономірностей середовища [8].

Важливо зазначити, що система оцінювання в початковій школі має певну специфіку - акцент зміщується з кількісних показників на формувальне оцінювання, яке має на меті підтримку впевненості дитини:

- надання конструктивного зворотного зв'язку, що фокусується на успіхах («тобі вдалося зробити довгий видих!») та м'яко коригує технічні помилки (вербальна дискрипція);

- інструменти саморефлексії: використання карток або листків самооцінювання зі смайликами дозволяє дитині самостійно ідентифікувати свій рівень психологічного комфорту та прогрес у виконанні складних вправ (наприклад, пірнання) [5].

Отже, ефективність опанування навичкою плавання залежить від суворого дотримання послідовності етапів: від психологічної адаптації та нівелювання гідрофобності до формування обтічного положення тіла (статика та ковзання) і подальшої координації циклічних рухів із диханням. Такий підхід мінімізує стресові чинники та сприяє міцному засвоєнню рухових стереотипів.

Найбільш результативною, на нашу думку, є синергія ігрового методу та методу наочності. Використання сюжетно-рольових ситуацій та візуальних образів (відеоматеріали, демонстрація) дозволяє трансформувати складний технічний процес у доступну для дитини діяльність, стимулюючи внутрішню мотивацію та допитливість.

Навчання через «дослідження властивостей води» та використання засобів позитивного підкріплення створює безпечне середовище, де дитина опанує не лише техніку плавання, а й ключові для молодшого шкільного віку компетентності (здоров'язбережувальну, соціальну).

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Благій О. Л. Вплив занять плаванням на фізичний стан дітей молодшого шкільного віку. Теорія і методика фізичного виховання і спорту. 2018. № 2. С. 44–48.
2. Вільчковський Е. С., Курок О. І. Теорія і методика фізичного виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку. Суми : Університетська книга, 2016. 428 с.
3. Кірпенко В. М. Методика навчання плаванню учнів початкових класів із використанням ігрових засобів. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). 2021. Вип. 3 (133). С. 58–62.
4. Модельна навчальна програма «Фізична культура. 1-4 класи» для закладів загальної середньої освіти / авт. С. В. Райський та ін. ; рекомендовано МОН України. Київ, 2022.

5. Пилипко О. О. Оптимізація процесу початкового навчання плаванню дітей молодшого шкільного віку. Спортивна наука України. 2020. № 4 (98). С. 22–29.
6. Платонов В. М. Система підготовки спортсменів у олімпійському спорті : підручник проф. тренера. Київ : Олімпійська література, 2015. 680 с.
7. Федоренко С. М. Методика навчання плаванню дітей молодшого шкільного віку з урахуванням їхнього фізичного стану : автореф. дис. ... канд. наук з фіз. виховання і спорту : 24.00.02 / С. М. Федоренко ; Нац. ун-т фіз. виховання і спорту України. Київ, 2002. 20 с.
8. Шиян Р. Б. Нова українська школа: poradnik для вчителя. Київ : Літера ЛТД, 2019. 208 с.

Лукашова Інна Володимирівна

старший викладач

Скидан Інна Володимирівна

старший викладач

Порадник Святослав Георгійович

старший викладач

Зданевич-Михайловська Варвара Павлівна

студентка

Державний університет «Київський авіаційний інститут»,

Україна

n.orlenko7727@gmail.com

РЕАБІЛІТАЦІЯ ПОСТТРАВМАТИЧНОГО СТРЕСОВОГО РОЗЛАДУ ВЕТЕРАНІВ ВІЙНИ ЗАСОБАМИ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ ТА СПОРТУ

Збройні конфлікти мають довготривалий вплив на психічне здоров'я осіб, які брали безпосередню участь у бойових діях. Для ветеранів війни наслідки участі у воєнних подіях проявляються не лише у вигляді фізичних ушкоджень, але й у формуванні стійких психологічних травм, що суттєво ускладнюють процес повернення до мирного життя. Одним із найпоширеніших психічних розладів серед ветеранів є посттравматичний стресовий розлад (ПТСР), який супроводжується підвищеною тривожністю, депресивними станами, порушеннями сну, емоційною нестабільністю та соціальною ізоляцією. Сукупність зазначених проявів негативно впливає на якість життя ветеранів, їхню професійну реалізацію, міжособистісні стосунки та рівень соціальної адаптації.

Психологічна травматизація ветеранів формується не лише внаслідок безпосередньої участі у бойових зіткненнях, але й під впливом тривалого психоемоційного напруження, постійної загрози життю, втрати побратимів, спостереження за стражданнями цивільного населення та переживання почуття відповідальності за життя інших. У післявоєнний період у багатьох ветеранів спостерігаються нав'язливі спогади та флешбеки, нічні кошмари, уникання ситуацій або об'єктів, що асоціюються з бойовим досвідом, а також емоційна відстороненість і зниження здатності до встановлення близьких соціальних контактів. У низці випадків психологічна травма поширюється на членів родини ветерана, що призводить до підвищення рівня напруженості у сімейних відносинах та формування вторинної психологічної травматизації. ПТСР значно знижує стресостійкість особистості. Навіть незначні подразники можуть спричиняти панічні реакції, агресивну поведінку або депресивні епізоди. За відсутності належної підтримки

ветерани можуть втрачати роботу, соціальні зв'язки та відчуття власної значущості, що ускладнює процес їхньої реінтеграції у суспільство та сприяє закріпленню дезадаптивних форм поведінки.

На нашу думку, фізична активність розглядається як один із ефективних немедикаментозних методів реабілітації ветеранів із психологічними травмами. Заняття фізичною культурою і спортом виконують не лише оздоровчу, але й психотерапевтичну функцію, сприяючи відновленню психоемоційної рівноваги та підвищенню адаптаційних можливостей організму. Регулярна рухова активність сприяє відновленню відчуття контролю над власним тілом і поведінкою, що є особливо важливим для осіб, які в умовах війни перебували у стані постійної втрати контролю над подіями. Фізичні вправи формують почуття стабільності, дисципліни та впевненості у власних силах.

Крім того, фізичні навантаження сприяють зниженню рівня психічної та м'язової напруги. Аеробні та силові вправи дозволяють зменшити накопичений рівень стресу, який у разі відсутності розрядки може проявлятися у формі підвищеної тривожності, дратівливості або агресії.

Важливу роль відіграє соціальний аспект спортивної діяльності. Групові тренування, командні види спорту та участь у спеціалізованих спортивних заходах для ветеранів формують безпечний соціальний простір, у межах якого учасники мають можливість спілкуватися, ділитися досвідом та відчувати підтримку з боку осіб із подібним життєвим шляхом.

Заняття спортом також сприяють підвищенню рівня самооцінки та формуванню мотивації до подальшого особистісного розвитку. Досягнення навіть незначних спортивних результатів допомагає ветеранам усвідомити власну спроможність досягати поставлених цілей та відновити відчуття власної цінності.

У процесі психологічної реабілітації ветеранів застосовуються різні форми фізичної активності, вибір яких залежить від фізичного стану, рівня психологічної травматизації та індивідуальних потреб учасників.

Плавання та водна терапія сприяють зниженню м'язового напруження, покращенню кровообігу та загального психоемоційного стану, створюючи умови для релаксації та відновлення.

Біг та інші види кардіонавантажень сприяють стабілізації діяльності нервової системи, зниженню рівня адреналіну та формуванню витривалості до стресових факторів.

Командні види спорту, зокрема футбол і волейбол, а також спортивно-ігрові квести, сприяють відновленню навичок міжособистісної взаємодії, формуванню довіри та розвитку командної співпраці.

Йога та медитативні практики спрямовані на розвиток навичок саморегуляції, контролю дихання, зниження рівня тривожності та агресивних реакцій, що є особливо актуальним для осіб із симптомами ПТСР.

Фізичні вправи стимулюють вироблення нейромедiatorів, зокрема ендорфінів і серотоніну, які відіграють ключову роль у регуляції настрою та емоційного стану. Регулярна рухова активність сприяє зниженню симптомів депресії, тривожності та психоемоційного виснаження. Крім того, участь у спільних тренуваннях створює атмосферу взаємної підтримки, у межах якої ветерани можуть відкрито висловлювати власні емоції без страху осуду.

Практика реабілітації ветеранів засобами фізичної культури підтверджує її ефективність. Зокрема, участь у адаптованих програмах з бігу, йоги та командних видів спорту сприяє нормалізації сну, зниженню рівня тривожності та відновленню соціальної активності. Аналогічні позитивні зміни спостерігаються у ветеранів, які беруть участь у групових спортивних заходах, що сприяють подоланню почуття ізоляції та відновленню соціальних контактів. Особи, які поєднують фізичну активність із психологічним супроводом, демонструють більш стійку позитивну динаміку психоемоційного стану.

Незважаючи на доведену ефективність реабілітації ветеранів через спорт, зазначений напрям залишається недостатньо розвиненим. Обмежене фінансування, нестача спеціалізованої інфраструктури та дефіцит фахівців, які мають підготовку для роботи з ветеранами з ПТСР, значно ускладнюють впровадження системних програм. Недостатній рівень інформування ветеранів щодо можливостей фізичної реабілітації також знижує доступність відповідних послуг.

Перспективними напрямами розвитку є розширення державної та муніципальної підтримки, підготовка кваліфікованих тренерів і психологів, створення мережі спортивних спільнот для ветеранів, впровадження інформаційних кампаній та використання сучасних цифрових технологій для забезпечення доступу до тренувальних програм. Важливим аспектом є індивідуалізація реабілітаційних заходів з урахуванням фізичних і психологічних особливостей кожного ветерана.

Досвід різних країн свідчить про ефективність комплексного підходу до реабілітації ветеранів. Програми, що поєднують фізичну активність, психологічну підтримку та соціальну інтеграцію, сприяють зниженню симптомів ПТСР, покращенню якості життя та відновленню соціальних зв'язків. Міжнародні ініціативи демонструють, що участь у спортивних заходах і змаганнях підвищує мотивацію ветеранів до активного життя та формує позитивну життєву перспективу.

Висновки. Таким чином, психологічні травми ветеранів війни мають комплексний характер та потребують системного підходу до реабілітації. Фізична культура і спорт є ефективним інструментом відновлення психічного здоров'я, зниження симптомів ПТСР, покращення соціальної адаптації та підвищення рівня самооцінки. Поєднання індивідуальних і групових форм фізичної активності з психологічним супроводом створює умови для успішної реінтеграції ветеранів у суспільство. Розвиток і підтримка програм реабілітації через спорт має стати пріоритетним напрямом державної політики та соціальної роботи, спрямованою на забезпечення гідного життя осіб, які зазнали психологічних наслідків війни.

ЮРИДИЧНІ НАУКИ

Будилін Нікіта Олександрович

*курсант 3-го курсу факультету підготовки
фахівців для органів досудового розслідування*

Національної поліції України

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

*Науковий керівник: **Резворович Кристина Русланівна***

завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

доктор юридичних наук, доцент

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ДОКАЗІВ ДО ПОДАННЯ ПОЗОВУ: ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК

Актуальність теми у сучасній Україні зумовлена зростанням числа спорів, у яких існує реальна загроза втрати, спотворення або недоступності доказової інформації ще до моменту звернення до суду. В умовах воєнного стану, цифровізації суспільних відносин та активного розвитку електронних доказів особливої ваги набуває своєчасне застосування механізмів забезпечення доказів, що дозволяє гарантувати ефективний захист порушених прав. Таким чином, дослідження процесуального порядку забезпечення доказів до подання позову має наукову та практичну значущість, оскільки впливає на реальний рівень доступу до правосуддя та ефективність захисту прав учасників правовідносин.

У цивільному процесі кожна особа має гарантоване державою право на судовий захист своїх порушених, невизнаних або оспорюваних прав та інтересів у порядку, визначеному ЦПК України. Реалізація цього права передбачає обов'язкове звернення особи до суду з відповідною заявою чи позовом, оформленим відповідно до вимог процесуального законодавства. Водночас суд, діючи в межах принципу диспозитивності, розглядає справу лише в межах заявлених вимог і виключно на підставі доказів, поданих учасниками процесу.

Значення доказів у цивільному процесі визначається їхнім впливом на встановлення фактичних обставин справи, що мають правове значення. Відповідно до ЦПК України доказами можуть бути письмові, речові та електронні дані, показання свідків, а також висновки експертів. Наприклад, у справах про відшкодування шкоди, завданої дорожньо-транспортною пригодою, суд може оцінювати схему ДТП як речовий доказ, записи камер відеоспостереження як електронний доказ, а також експертний висновок щодо механізму зіткнення транспортних засобів [1, с. 167-171]. Подання доказів є виключною

відповідальністю сторін: саме вони повинні довести обставини, на які посилаються, тоді як суд лише в окремих випадках має право самостійно витребувати докази. У разі існування ризику втрати чи неможливості подальшого отримання доказів сторони можуть звернутися до суду із заявою про їх забезпечення відповідно до ст. 116 ЦПК України, що гарантує збереження важливої інформації для подальшого розгляду справи [5].

У заяві про забезпечення доказів мають бути чітко зазначені всі необхідні реквізити, що дозволяють суду ідентифікувати учасників процесу та належним чином розглянути подане клопотання. Зокрема, обов'язковим є зазначення найменування суду та повних даних заявника, включно з адресою, засобами зв'язку, податковими реквізитами, інформацією про електронний кабінет та, за потреби, паспортними даними. Так само мають бути зазначені відомості про іншу сторону спору, якщо вони відомі заявнику, з метою забезпечення належного процесуального інформування та дотримання принципів змагальності. У заяві також необхідно окреслити перелік доказів, які підлягають забезпеченню, та ті фактичні обставини, які вони мають підтвердити [2, с. 88-90].

Важливим елементом заяви є обґрунтування необхідності забезпечення доказів, яке має містити мотивоване пояснення ризиків втрати, зміни чи неможливості подальшого використання відповідних доказів у процесі. Заявник повинен визначити спосіб забезпечення доказів, наприклад, витребування документів, огляд речей або допит свідків, а також зазначити особу, у володінні якої вони знаходяться. До заяви додаються всі супровідні документи, передбачені процесуальним законом, у тому числі документ про сплату судового збору, який є обов'язковою умовою розгляду клопотання. Якщо заяву подає представник, до неї має бути долучено документ, що підтверджує його повноваження.

Суд здійснює перевірку відповідності заяви процесуальним вимогам та у разі виявлення порушень ухвалює рішення про її повернення заявнику. Підставою для повернення є як відсутність необхідних даних чи документів, так і подання заяви особою, що зобов'язана зареєструвати електронний кабінет, але цього не зробила. Для справ, переданих на розгляд міжнародного комерційного арбітражу чи третейського суду, закон встановлює додаткову вимогу щодо долучення копії позовної заяви, доказів її подання відповідно до регламенту арбітражу та копії арбітражної угоди [3, с. 108-110]. Сукупність цих положень забезпечує належну процесуальну дисципліну та гарантує ефективність механізму забезпечення доказів у цивільному судочинстві.

Розгляд заяви про забезпечення доказів відбувається у судовому засіданні за загальними процесуальними правилами, проте з урахуванням спеціальних положень, передбачених відповідною статтею. Законодавець встановлює скорочені строки розгляду такого клопотання, зокрема визначаючи обов'язок суду вирішити його не пізніше п'яти днів з моменту надходження. Заявник та інші потенційні учасники справи повідомляються про дату і час засідання, проте їх неявка не є перешкодою для розгляду, що забезпечує оперативність та ефективність процесуальних дій, спрямованих на збереження доказової бази.

Особливої уваги заслуговує можливість суду забезпечити докази без повідомлення інших осіб у випадках, коли існує ризик втрати доказів або коли встановити коло учасників неможливо. Такий підхід покликаний запобігти недобросовісній поведінці сторін, яка може перешкодити отриманню доказової інформації, наприклад, у разі

ймовірності знищення чи приховування документів. За результатами розгляду суд постановляє ухвалу про задоволення чи відмову в задоволенні заяви, а у разі позитивного рішення визначає конкретні докази та процесуальні дії, необхідні для їх забезпечення. Оскарження такої ухвали не зупиняє її виконання, що підкреслює пріоритет швидкості та невідкладності у здійсненні відповідних дій [4, с. 366-374].

На практиці забезпечення доказів часто ускладнюється тривалими строками повідомлення учасників, зловживаннями процесуальними правами та недостатньою оперативністю окремих органів чи осіб, у володінні яких знаходяться докази. Додатковою проблемою є відсутність належної взаємодії між судами та арбітражними установами, що може призводити до затримок у передачі матеріалів. Також поширеними є випадки, коли сторона навмисно перешкоджає отриманню доказів шляхом їх приховування або зміни місця зберігання. Вирішенням зазначених проблем може стати удосконалення електронних систем обміну інформацією, запровадження чіткіших строків для надання доказів третіми особами, посилення відповідальності за недобросовісну поведінку сторін, а також активніше застосування механізму забезпечення доказів без повідомлення іншої сторони у випадках очевидного ризику їх втрати.

Отже, підсумовуючи, забезпечення доказів до подання позову є важливим процесуальним інструментом, спрямованим на запобігання втраті чи спотворенню доказової інформації. Процесуальний порядок його застосування передбачає подання належно оформленої заяви, її оперативний розгляд судом та можливість вчинення необхідних дій навіть без повідомлення іншої сторони у разі існування ризиків. Суд, ухвалюючи рішення, визначає конкретні способи забезпечення доказів та порядок їх виконання, що гарантує збереження фактичних даних для майбутнього розгляду спору. Оскарження ухвали не перешкоджає її виконанню, що забезпечує оперативність та дієвість цього механізму. Таким чином, інститут забезпечення доказів до подання позову сприяє ефективному захисту прав та інтересів учасників цивільних правовідносин.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Парасюк М.В. Цивільне право України (особлива частина) (у схемах та таблицях): навчальний посібник / М.В.Парасюк, В.М. Парасюк, Н.М. Грабар. Львів: Растр-7, 2021. 467 с.
2. Цивільне право : практикум / Р. Я. Демків, І. М. Євхутич, Т. В. Курило, В. О. Кучер, В. М. Парасюк; за ред. В. О. Кучера. Ч. 1. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 180 с.
3. Цивільне право: практикум / Р. Я. Демків, І. М. Євхутич, Т. В. Курило, В. О. Кучер, В. М. Парасюк; за ред. В. О. Кучера. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. Ч. 2. 208 с.
4. Цивільне процесуальне право України: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. В. О. Кучера, А. О. Дутко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2023. 728 с.
5. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV. База даних «Законодавство України» / ВР України. : веб-сайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#n6039> (дата звернення: 28.11.2025)

Будилін Нікіта Олександрович
курсант 3-го курсу факультету підготовки
фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
Науковий керівник: **Резворович Кристина Русланівна**
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, доцент

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОГОВОРУ ФАКТОРИНГУ В УКРАЇНІ

Актуальність дослідження цивільно-правової характеристики договору факторингу в Україні зумовлена зростаючою роллю факторингових операцій у забезпеченні фінансової стійкості суб'єктів господарювання та необхідністю удосконалення правового механізму регулювання цього інституту. В умовах активізації ринкових процесів та потреби підприємств у швидкому залученні обігового капіталу факторинг виступає ефективним інструментом управління дебіторською заборгованістю. Водночас нормативна база, що регулює такі правовідносини, потребує системного наукового осмислення, оскільки питання правової природи договору факторингу, його істотних умов, відмежування від суміжних договірних конструкцій та особливостей правового статусу сторін залишаються дискусійними.

Цивільно-правова характеристика договору факторингу ґрунтується на визначенні його предмета як права грошової вимоги, що підкреслює майново-зобов'язальний характер відповідних правовідносин. Предмет договору охоплює відступлення чинних або майбутніх прав грошових вимог за одним чи кількома базовими договорами, що забезпечує широкі можливості застосування факторингу в господарському обороті. Сутність договору виражається у передачі фактором грошових коштів клієнту шляхом сплати ціни права вимоги за відповідну винагороду, що закріплює його компенсаційний характер. Важливим аспектом є визначення моменту переходу майбутньої вимоги, який настає автоматично з моменту виникнення самого права або настання передбачених умов [1]. Такий підхід забезпечує юридичну визначеність та передбачуваність у відносинах між сторонами, мінімізуючи потребу в додатковому оформленні правочинів. Водночас законодавець встановлює обмеження щодо предмета договору, що спрямовано на запобігання відступленню безнадійних або санкційних вимог.

Обмеження, визначені законом щодо предмета договору факторингу, виконують функцію правового фільтру, який сприяє стабільності цивільного обороту. Насамперед,

забороняється відступлення прав грошових вимог, строк виконання яких уже сплив, що виключає можливість зловживань у сфері обігу простроченої заборгованості. Так само не допускається окреме відступлення прав на стягнення неустойки, що обумовлено природою акцесорного зобов'язання. Важливим є також положення про можливість часткового відступлення прав вимоги або передачі їх кількома факторам за згодою боржника, що створює гнучкі механізми структурування фінансових операцій [2]. Така конструкція дозволяє ефективно розподіляти ризики між кількома учасниками та сприяє розвитку ринку факторингових послуг. Крім того, вона забезпечує узгодженість інтересів сторін шляхом врегулювання права вибору моделі відступлення.

Важливою складовою цивільно-правової характеристики є форма договору факторингу, яка повинна бути виключно письмовою, що відповідає загальним вимогам Цивільного кодексу України. Письмова форма включає як традиційні документальні носії, так і електронні документи, що узгоджується з сучасними тенденціями цифровізації фінансових послуг. Дотримання вимог щодо форми правочину є ключовим для правової дійсності заміни кредитора в зобов'язанні, що додає прозорості правовому регулюванню. Договір може складатися з одного або кількох документів, у тому числі правочинів про відступлення прав вимоги, що забезпечує багатоструктурність цієї договірної конструкції [3]. Можливість укладення договору шляхом приєднання розширює доступність факторингових послуг для різних категорій клієнтів. Одночасно така форма підвищує стандартизацію процедур та сприяє уніфікації ринкової практики.

Зміст договору факторингу має відповідати вимогам цивільного законодавства та містити обов'язкові умови, визначені законом, що гарантує правову визначеність і належне виконання зобов'язань. До основних відомостей належить зазначення виду факторингу з регресом або без регресу, що впливає на розподіл ризиків між сторонами. Крім того, договір може містити положення щодо ціни права вимоги, строків і порядку її сплати, а також процедур передачі прав вимоги, що дозволяє детально врегулювати економічний зміст правовідносин. Законодавець також визначає необхідність документації правочинів про відступлення прав вимоги, які є невід'ємною частиною договору та забезпечують доказову базу для подальших правозастосовних дій [4]. Наявність можливості включення додаткових умов, зокрема щодо винагороди, комісій або надання фактором додаткових послуг, надає договору гнучкості. Водночас Національний банк України може встановлювати додаткові вимоги до змісту договору, що забезпечує контроль за якістю фінансових послуг та стабільність ринку факторингу [2].

На практиці сучасної України у сфері цивільно-правових відносин, пов'язаних із договором факторингу, спостерігається низка системних проблем, що ускладнюють ефективне функціонування цього інституту. Насамперед, залишається невирішеним питання правової кваліфікації окремих видів факторингових операцій, зокрема змішаних та конфіденційних форм, що спричиняє різночитання в судовій практиці. Відсутність єдиної методології визначення ціни права грошової вимоги та механізмів її коригування ускладнює взаємодію між фактором і клієнтом, створюючи підґрунтя для спорів. Проблемним є також недостатній рівень обізнаності малого та середнього бізнесу щодо правової природи факторингу, що призводить до його обмеженого використання як інструменту фінансування. Крім того, наявна практика демонструє недостатню

інтегрованість факторингових операцій у загальний фінансовий ринок, що обмежує їх потенціал як ефективного механізму підтримки ліквідності підприємств [5, с. 25-30].

Вирішення зазначених проблем у сфері застосування договору факторингу в Україні потребує комплексного підходу, що поєднує нормативне вдосконалення, розвиток інфраструктури фінансового ринку та підвищення правової культури учасників обороту. Насамперед доцільним є деталізація законодавчих положень щодо змішаних і конфіденційних форм факторингу, а також уніфікація підходів до визначення ціни права грошової вимоги з урахуванням ринкових стандартів. Важливим кроком є розвиток електронних реєстрів та інтегрованих інформаційних систем для підтвердження та передачі прав вимоги, що забезпечить швидкість і прозорість операцій. Необхідним також є запровадження освітніх програм і консультативних сервісів для малого та середнього бізнесу з метою популяризації факторингу як інструменту фінансування. Удосконалення практики державного нагляду та створення стандартів фактичної діяльності факторингових компаній сприятиме підвищенню довіри учасників ринку [5]. Такі заходи комплексно забезпечать стабільність, передбачуваність і ефективність факторингових правовідносин в Україні.

Підсумовуючи, договір факторингу посідає важливе місце в сучасному фінансовому обороті України та сприяє підвищенню ліквідності підприємств. Разом із тим його ефективне застосування стримується низкою правових і практичних проблем, які потребують системного врегулювання. Вдосконалення нормативної бази, цифровізація процедур та підвищення рівня обізнаності учасників ринку можуть суттєво підвищити якість і прозорість факторингових операцій. У результаті це забезпечить стабільний розвиток фінансової інфраструктури та розширить можливості використання факторингу в господарській діяльності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про факторинг: Закон України № 4466-IX від 03.06.2025. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4466-20#Text> (дата звернення: 29.11.2025)
2. Обсяг факторингового ринку у 2023 році. URL: <https://bank.gov.ua> (дата звернення: 29.11.2025)
3. Чапчадзе Я. О. Договір факторингу. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/9/11.pdf>. (дата звернення: 29.11.2025)
4. Кучерявий Д. В. Договір факторингу за законодавством України. URL: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.18>. (дата звернення: 29.11.2025)
5. Никифорак В.М. Договір про відступлення права вимоги чи факторинг: проблеми кваліфікації та визнання правочину недійсним. *Право і суспільство*. 2021. №2. С. 25-30.

Андрій Євтушенко
аспірант кафедри криміналістики
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого

ОСОБЛИВОСТІ ВИЯВЛЕННЯ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ ВЧИНЕНИХ ШЛЯХОМ РЕЙДЕРСЬКОГО ЗАХОПЛЕННЯ

Аналіз судово-слідчої практики надає підстави констатувати, що встановлення факту вчинення рейдерського захоплення є складним і багатокомпонентним завданням у межах досудового розслідування. Під час виявлення кримінальних правопорушень, вчинених шляхом рейдерського захоплення, слідчий стикається з низкою проблем, зумовлених такими чинниками:

1) несвоєчасне повідомлення про вчинення кримінального правопорушення. Латентний характер цієї категорії кримінальних правопорушень пояснюється тим, що добросовісні власники дізнаються про протиправні дії щодо підприємства із запізненням. Після встановлення факту неправомірного втручання вони, як правило, намагаються самостійно врегулювати ситуацію із залученням служб безпеки та юридичних підрозділів, що зумовлює відтермінування офіційного звернення до правоохоронних органів;

2) відсутність достовірної інформації про суб'єктів кримінального правопорушення. Складна організаційна структура рейдерських схем, наявність багаторівневого злочинного механізму та значна кількість залучених осіб, а також прагнення організаторів уникнути публічності й процесуальної ідентифікації ускладнюють встановлення реальних бенефіціарів протиправної діяльності. У більшості випадків їх ідентифікація стає можливою лише на етапі проведення всебічного досудового розслідування;

3) обмежений доступ до внутрішньої інформації підприємства. Небажання керівництва розкривати достовірні відомості щодо фінансово-господарської діяльності, а також недовіра до органів державної влади різних рівнів створюють додаткові перешкоди для своєчасного виявлення та належної фіксації фактів рейдерства.

Відповідно до положень кримінального процесуального законодавства, підставами для здійснення перевірочних заходів, внесення відповідних відомостей до Єдиного реєстру досудових розслідувань (ЄРДР) та ініціювання кримінального провадження є належним чином отримана інформація про можливе вчинення кримінального правопорушення, зокрема: а) заява або повідомлення потерпілої сторони чи її представника; б) публікації та офіційні повідомлення засобів масової інформації; в) інформація, що надійшла від державних органів та органів контролю; г) відомості, отримані від негласних співробітників або здобуті в результаті здійснення оперативно-розшукової діяльності.

Перевірочні заходи з виявлення та підтвердження факту вчинення кримінального правопорушення вчиненого шляхом рейдерського захоплення розпочинається або під час здійснення рейдерського захоплення, або вже після його проведення. На цей момент, як правило, злочинці (рейдери) вже захоплюють підприємство та перепродають його по ланцюгу так званих «добросовісних набувачів». Тому навіть у випадку успішного документування злочинної діяльності та порушення кримінального провадження оперативне вжиття заходів для недопущення відчуження майна підприємства, зокрема обладнання, техніки, будівель і споруд, що є одним з завдань розслідування кримінальних правопорушень цієї категорії, стає неможливим. Це пов'язано з тим, що майно, яке підлягає арешту і стало предметом злочинного посягання з боку невстановлених злочинців, опиняється у володінні так званих «добросовісних набувачів».

Таким чином, організація діяльності оперативних підрозділів має бути зорієнтована на превентивну та випереджувальну модель реагування, що передбачає здійснення оперативно-розшукових заходів не після фактичного захоплення майнового комплексу, коли можливості оперативного впливу істотно обмежені, а документування набуває переважно формально-процесуального характеру та базується на аналізі офіційної документації, а на стадії підготовки та безпосередньої реалізації протиправного посягання. Застосування комплексу оперативно-розшукових сил, засобів і методів на ранніх етапах дає змогу своєчасно фіксувати ознаки злочинної діяльності, встановлювати взаємозв'язки між організаторами, виконавцями та так званими «добросовісними набувачами», а також ідентифікувати всіх або більшість учасників рейдерських схем, що є необхідною передумовою забезпечення повноти, всебічності та ефективності досудового розслідування.

Превентивне (упереджувальне) виявлення кримінальних правопорушень, вчинених шляхом рейдерського захоплення, може бути забезпечене шляхом системного застосування комплексу оперативно-розшукових заходів, зокрема:

а) одержання від негласних співробітників інформації щодо підготовки або безпосереднього здійснення рейдерського захоплення;

б) встановлення сукупності об'єктивних ознак, що свідчать про підготовку до протиправного заволодіння майновим комплексом, із подальшою організацією цілеспрямованої оперативно-розшукової діяльності, спрямованої на своєчасне документування злочинної активності;

в) впровадження негласних співробітників у структури організованих груп, причетних до рейдерських схем, з метою отримання оперативно значущої інформації про наміри, механізми реалізації захоплення, належної фіксації протиправних дій та їх припинення на ранніх стадіях розвитку злочинної діяльності.

Карпенко М.В.

*здобувач вищої освіти 2 курсу юридичного факультету
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара, Україна*

Патерило І.В.

*Професор, д-р юрид. наук, професор кафедри цивільного,
господарського та трудового права
Дніпровського національного університету
імені Олеся Гончара*

ЗАХИСТ ПРАВ ВЛАСНИКІВ ЗЕМЕЛЬНИХ ДІЛЯНОК ПРИ НАБУТТІ ТА ВТРАТІ ПРАВА КОРИСТУВАННЯ

Земельні відносини займають особливе місце у системі правового регулювання України, оскільки земля відповідно до Конституції України є основним національним багатством, що перебуває під особливою охороною держави. У сучасних умовах реформування земельного ринку, відкриття обігу сільськогосподарських земель та цифровізації кадастрових систем особливої актуальності набуває питання захисту прав власників земельних ділянок при набутті та втраті права користування. Проблематика полягає в тому, що саме на етапах набуття або припинення прав найчастіше виникають юридичні конфлікти, пов'язані з недоліками реєстрації, недобросовісністю сторін або суперечностями законодавства. На думку автора, ефективний механізм захисту прав власників є запорукою стабільності земельного обігу та правової безпеки громадян.

Метою цієї роботи є комплексний аналіз правових механізмів набуття та припинення права користування земельними ділянками, а також визначення способів захисту прав власників у випадку їх порушення.

1. Правова природа права власності та користування землею

Право власності на землю включає три основні елементи: володіння, користування та розпорядження. Саме поєднання цих складових формує повний обсяг правомочностей власника.

Право користування земельною ділянкою може належати як самому власнику, так і іншій особі на підставі договору або закону. До основних видів користування належать:

- постійне користування;
- оренда;
- емфітевзис;
- земельний сервітут.

Автор вважає, що ключовим аспектом є розмежування права власності та права користування, оскільки саме змішування цих понять часто стає причиною правових

спорів. Водночас право власності не є абсолютним. Закон встановлює обмеження щодо цільового використання земель, екологічних норм, містобудівних вимог. На думку автора, баланс між приватними інтересами власника та публічними інтересами держави є необхідною умовою сталого розвитку земельних відносин.

2. Набуття права користування земельною ділянкою: правові механізми та гарантії захисту

Набуття права користування земельною ділянкою може відбуватися:

На підставі цивільно-правового договору.

У порядку спадкування.

На підставі рішення органів державної влади або місцевого самоврядування.

Найпоширенішою формою є договір оренди. Важливою гарантією захисту прав є обов'язкова державна реєстрація речових прав на нерухоме майно. Без внесення відомостей до Державного реєстру право фактично не має належного юридичного захисту. На думку автора, саме стадія реєстрації є ключовою для забезпечення правової визначеності. Неналежна перевірка документів, помилки кадастрових номерів або накладення земельних ділянок часто призводять до тривалих судових спорів. Особливу увагу слід звернути на принцип добросовісності набувача. Верховний Суд у своїй практиці неодноразово підкреслював, що добросовісність є критерієм оцінки правомірності набуття права.

Автор вважає, що власник повинен здійснювати попередню правову перевірку земельної ділянки, включаючи:

перевірку кадастрового номера;

наявність обтяжень;

відповідність цільового призначення.

Це мінімізує ризики втрати права у майбутньому.

3. Припинення та втрата права користування: підстави та проблемні аспекти

Право користування земельною ділянкою може бути припинене у випадках:

закінчення строку договору;

розірвання договору;

невиконання умов користування;

добровільної відмови;

примусового відчуження для суспільних потреб.

Найбільш складною формою втрати є примусове припинення права в інтересах держави. У таких випадках закон передбачає обов'язкове відшкодування збитків. На думку автора, саме механізм оцінки та компенсації шкоди є однією з найпроблемніших сфер, оскільки власники часто не погоджуються з розміром виплат. Також проблемою є припинення права користування через порушення цільового призначення. Він вважає, що законодавство повинно чіткіше визначати критерії таких порушень, щоб уникати зловживань з боку контролюючих органів.

4. Судовий захист прав власників земельних ділянок

Відповідно до Конституції України кожному гарантується право на судовий захист. У сфері земельних відносин це означає можливість:

оскарження рішень органів влади;

визнання договорів недійсними;
витребування земельної ділянки з незаконного володіння;
відшкодування збитків.

Судова практика свідчить, що значна кількість спорів пов'язана з подвійною реєстрацією прав або незаконним продовженням договорів оренди. Автор вважає, що розвиток єдиної сталої судової практики Верховного Суду сприяє формуванню правової визначеності та зменшенню кількості конфліктів.

5. Роль державного земельного кадастру у забезпеченні захисту прав

Державний земельний кадастр є інформаційною основою земельних відносин. Його функції включають:

- облік земель;
- присвоєння кадастрових номерів;
- відображення меж земельних ділянок.

Цифровізація кадастру значно підвищила рівень прозорості земельних відносин. Проте технічні помилки, дублювання відомостей або відсутність актуальних даних можуть призводити до порушення прав власників. На думку автора, подальший розвиток електронних сервісів і автоматизованих перевірок значно зменшить кількість спорів.

6. Проблеми та напрями вдосконалення законодавства

Серед основних проблем можна виділити:
колізії між земельним і цивільним законодавством;
складність процедур припинення права користування;
недостатню правову обізнаність громадян.

Він вважає, що вдосконалення законодавства повинно здійснюватися у таких напрямках:

- Гармонізація норм Земельного та Цивільного кодексів.
- Спрощення процедур державної реєстрації.
- Посилення відповідальності за незаконне втручання у земельні права.
- Розширення електронних сервісів контролю.

Отже, права власників земельних ділянок є фундаментальною складовою правової системи України. Набуття та припинення права користування є складними юридичними процесами, що потребують чіткого нормативного регулювання та ефективних механізмів захисту.

На думку автора, забезпечення належного захисту прав власників можливе лише за умови поєднання:

- якісного законодавства;
- ефективної судової практики;
- прозорої реєстраційної системи;
- підвищення правової культури громадян.

Він вважає, що подальший розвиток земельного законодавства повинен бути спрямований на зміцнення гарантій прав власників, що сприятиме формуванню стабільного та цивілізованого ринку землі в Україні.

ДЖЕРЕЛА ІНФОРМАЦІЇ

1. Конституція України : Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. Дата оновлення: 01.01.2020. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Земельний кодекс України : Закон України від 25 жовт. 2001 р. № 2768-III. Дата оновлення: 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
3. Про державний земельний кадастр : Закон України від 7 лип. 2011 р. № 3613-VI. Дата оновлення: 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17#Text>
4. Про оренду землі : Закон України від 6 жовт. 1998 р. № 161-XIV. Дата оновлення: 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>
5. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 1 лип. 2004 р. № 1952-IV. Дата оновлення: 2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>
6. Земельне право України : підручник / за ред. А. П. Гетьмана, М. В. Шульги. Харків: Право, 2019. 520 с.

Княженцев Богдан Євгенович

*курсант 3-го курсу факультету підготовки
фахівців для органів досудового розслідування*

Національної поліції України

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Резворович Кристина Русланівна

завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

доктор юридичних наук, доцент

ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОКОНФЕРЕНЦІЙ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПРОБЛЕМИ ПРАКТИКИ

У сучасних умовах цифровізації правосуддя та трансформації процесуальних форм здійснення судочинства застосування відеоконференцій у цивільному процесі України розглядається як один із ключових інструментів забезпечення основних принципів цивільного судочинства, а саме гласності і відкритості судового процесу, розумності строків розгляду справи судом, рівності усіх учасників судового процесу перед законом та судом.

Як слушно зазначає М. Б. Гарієвська, інститут відеоконференції в українському цивільному судочинстві є не лише технічним засобом забезпечення процесу судочинства, а й механізмом реалізації фундаментальних прав на судовий захист, справедливий суд, що в свою чергу включає право на «розгляд справи протягом розумного строку», передбачені Конституцією України на Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод [1, с. 59].

Наукові дослідження останніх років вказують, що потреба у широкому застосуванні відеоконференції зростає спочатку під впливом пандемії COVID-19, а згодом воєнної агресії проти України, що значною мірою обмежило можливість фізичної присутності учасників судового процесу в судових засіданнях.

Так, під час обговорення Верховним судом презентації аналітичного звіту у 2024 році було наголошено, що кількість ухвал, які були прийняті за результатами розгляду клопотань про участь у судових засіданнях у режимі відеоконференції поза межами приміщень суду у 2020 році сягає 80 566 ухвал, тоді як у 2023 році – 120 298 ухвал. Разом з тим, кількісний ріст не супроводжувався достатньою якісною адаптацією правового регулювання [2].

Верховний Суд, узагальнюючи судову практику та аналізуючи підстави для відмови в задоволенні клопотань сторін про участь у засіданні в дистанційному режимі, виокремив низку системних процесуальних та технічних перешкод [2]. Найбільш поширеною підставою стала відсутність технічної можливості забезпечити проведення

засідання у форматі відеоконференції, що часто пов'язано з недостатньою оснащеністю судів або одночасним використанням доступних залів у межах процесуального календаря (в 2023 році – 42,7% від загальної кількості відмов). Суд також часто відмовляє у клопотанні через відсутність документально підтверджених обставин, які свідчать про неможливість фізичної явки до суду, наголошуючи на тому, що дистанційна участь не може бути використана як спосіб уникнення обов'язку з'явитися до суду без поважних причин. Аналогічно при ситуації, коли суд заздалегідь визнав явку учасника обов'язковою, або коли характер розгляду вимагає безпосереднього дослідження письмових доказів, огляду оригіналів документів чи перевірки їх автентичності, що технічно складно або неможливо забезпечити у дистанційному форматі.

Верховний Суд також звертає увагу на інші об'єктивні та актуальні чинники, серед яких планові та аварійні вимкнення електроенергії, хакерські атаки на інформаційно-телекомунікаційні системи суду, тощо.

Л.М. Токарчук слушно акцентує, що однією з основних проблем використання відеоконференцв'язку в цивільному судочинстві є неврегульованість питання порядку ініціювання участі в судовому засіданні в режимі відеоконференції інших учасників судового процесу: свідків, експертів, експертів з питань права, спеціалістів, перекладачів. Цивільний процесуальний Кодекс України передбачає право на дистанційну участь у засіданні для учасників справи, а також визначає межі судової ініціативи щодо дистанційної участі. Автор зауважує, що суд не може вирішувати за власною ініціативою питання щодо участі саме учасників справи (окрім випадків, коли особа перебуває в установі виконання покарань, тощо), оскільки така участь є саме правом, а не обов'язком [3, с. 59].

Невирішеним залишається питання, чи може суд самостійно ініціювати дистанційну участь свідків, експертів, експертів з питань права, спеціалістів, перекладачів, а також чи мають ці особи право самостійно подавати відповідні клопотання. Надання їм такого процесуального права, на думку Л.М. Токарчука, видається логічним і необхідним, адже саме ці учасники найкраще знають про свою фактичну можливість або неможливість особисто прибути до суду, який розглядає справу [3, с. 59].

І.Ю. Татулич відокремлює окремим проблемним блоком питання ідентифікації учасників під час судового засідання в режимі відеоконференції поза межами приміщення суду. Ідентифікація особи відбувається відповідно до вимог Закону України «Про електронну ідентифікацію та електронні довірчі послуги», а в разі відсутності засобів електронної ідентифікації у порядку, визначеному Законом України «Про єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус» [4, с. 88; 6; 7]. Щодо інших учасників справи, відповідно до частини 6 статті 212 Цивільного процесуального Кодексу України, свідок, перекладач, спеціаліст, експерт можуть брати участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції виключно у приміщенні суду [5].

Необхідно зазначити, що відеоконференція не завжди сприяє оперативності процесу. Технічні проблеми, потреба повторного підключення, труднощі із синхронізацією звуку та відео нерідко затягують розгляд справ більше, ніж традиційне засідання. Особливо це проявляється у процесах, де беруть участь кілька сторін та представників, і кожен

підключається з різних місць. У таких випадках суддя змушений витратити значний час на організацію технічної взаємодії.

Узагальнюючи, можна сказати, що участь у судовому засіданні в режимі відеоконференції в цивільному судочинстві України є незамінним інструментом у сучасних реаліях, однак її практична реалізація супроводжується значною кількістю правових, організаційних і технічних проблем. Їх комплексне вирішення є ключовою умовою забезпечення ефективного та справедливого судового процесу, здатного відповідати як викликам сьогодення, так і міжнародним стандартам.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Гарієвська М. Б. Відеоконференція в цивільному процесі: проблемні питання [Електронний ресурс] / М. Б. Гарієвська // Приватне право і підприємництво. - 2015. - Вип. 14. - С. 59-62. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2015_14_16 (дата звернення 01.12.2025)

2. Дистанційні слухання в цивільному, господарському та адміністративному процесі: у Верховному Суді відбулася презентація тематичного дослідження. Судова влада України. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://court.gov.ua/archive/1704385/> (дата звернення: 01.12.2025).

3. Tokarchuk L. M. THE PROBLEMS AND PECULIARITIES OF THE USE OF VIDEO CONFERENCE IN CIVIL PROCEEDING OF UKRAINE. Constitutional State. 2022. № 48. С. 56–65. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://doi.org/10.18524/2411-2054.2022.48.267963> (дата звернення: 01.12.2025).

4. Tatulych I. ДИСТАНЦІЙНЕ ПРОВАДЖЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ ТА ПІД ЧАС ВІЙНИ. Law Review of Kyiv University of Law. 2024. № 2. С. 86–91. [Електронний ресурс] - Режим доступу: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.2.2024.16> (дата звернення: 01.12.2025).

5. Цивільний процесуальний кодекс України: Кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV: станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text> (дата звернення: 01.12.2025).

6. Про електронні довірчі послуги: Закон України від 05.10.2017 № 2155-VIII: станом на 18 груд. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2155-19#Text> (дата звернення: 01.12.2025).

7. Про Єдиний державний демографічний реєстр та документи, що підтверджують громадянство України, посвідчують особу чи її спеціальний статус: Закон України від 20.11.2012 № 5492-VI: станом на 14 черв. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5492-17#Text> (дата звернення: 01.12.2025).

Княженцев Богдан Євгенович

*курсант 3-го курсу факультету підготовки
фахівців для органів досудового розслідування*

Національної поліції України

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

*Науковий керівник: **Резворович Кристина Русланівна***

завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

доктор юридичних наук, доцент

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВА ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ДЕРЖАВИ ЗА ШКОДУ, ЗАПОДІЯНУ ПІД ЧАС ВІЙНИ

Цивільно-правова відповідальність держави в умовах воєнного стану набуває особливої актуальності в контексті тривалого збройного конфлікту, спричиненого агресією російської федерації проти України. Вже з 2014 року національні суди зіткнулися з новою категорією спорів, у яких позивачі вимагають відшкодування шкоди, завданої їм унаслідок бойових дій, окупації, терористичних актів чи втручання збройних формувань РФ.

Як справедливо зауважує суддя Великої Палати Верховного Суду Д. Гудима, ці спори не можуть розглядатися у відриві від міжнародно-правових стандартів, зокрема вимог Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, що зобов'язує державу гарантувати забезпечення дотримання прав кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією [1]. Саме тому визначення меж такої юрисдикції, аналіз характеру конвенційних обов'язків держави та встановлення зв'язку між втратою контролю й обсягом відповідальності є ключовими елементами сучасної доктрини відповідальності держави за шкоду, заподіяну під час війни.

Відповідно до статті 1 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, держава зобов'язана гарантувати права та свободи особам, що перебувають під її юрисдикцією. Юрисдикція у розумінні Європейського суду з прав людини (далі - ЄСПЛ) включає не лише територіальний аспект, але й екстратериторіальний, коли певна держава фактично здійснює владу та контроль над територією, що формально належить іншій державі [3, с. 144-145].

У цьому контексті практика ЄСПЛ за останні десятиліття набула особливої значущості, оскільки саме вона визначила умови відповідальності держав за межами їхніх кордонів. Ключовим для становлення доктрини екстратериторіальної юрисдикції стало рішення у справі *Loizidou v. Turkey*, у якому Суд уперше чітко констатував, що Туреччина несе відповідальність за порушення права на власність заявниці внаслідок контролю, який вона

здійснювала над частиною території Кіпру [4]. Ця правова позиція була розвинена у рішенні у міждержавній справі *Cyprus v. Turkey*, де ЄСПЛ підтвердив, що держава-відповідач несе відповідальність не лише за дії власних військовослужбовців, а й за поведінку підлеглої їй місцевої адміністрації на окупованій території [5].

Особливе значення для формування підходу до визначення відповідальності за «ефективний контроль» має також рішення у справі *Plascu and Others v. Moldova and Russia*, у якій ЄСПЛ визнав, що російська федерація здійснювала ефективний контроль над Придністровським регіоном Молдови, що, у свою чергу, означало поширення її юрисдикції на населення цього регіону й відповідальність за порушення прав заявників [6].

У всіх цих рішеннях Суд виходив з того, що сама окупація як факт свідчить про встановлення контролю над територією, а отже, про виникнення обов'язку держави-окупанта забезпечувати права і свободи відповідно до першої статті Конвенції. Сукупність зазначених прецедентів чітко окреслює, що держава, яка здійснює ефективний контроль над територією, незалежно від її формального статусу, несе міжнародно-правову відповідальність за дії своїх військовослужбовців і підлеглих адміністрацій, а також зобов'язана забезпечувати весь спектр конвенційних прав осіб, що там проживають.

Європейський суд неодноразово підтверджував, що держава може нести відповідальність за дії своїх органів за межами власної території, якщо вона здійснює там ефективний контроль. Аналогічна позиція була чітко сформульована в рішенні Великої палати ЄСПЛ щодо прийнятності заяви у справі «Україна проти Росії (щодо Криму)», де встановлено дату початку ефективного контролю РФ над Кримом, а саме 27 лютого 2014 року. Це рішення має ключове значення, оскільки дозволяє визначити, яка держава несе конвенційну відповідальність за порушення прав людини на відповідній території після зазначеної дати [7].

У випадку територій Донецької, Запорізької, Харківської, Херсонської, Луганської областей окупованих після 24 лютого 2022 року, на рівні ЄСПЛ чітких дат встановленого ефективного контролю поки немає. Тому саме національні суди мають встановлювати такі факти у кожній конкретній справі, враховуючи обставини бойових дій, період окупації та можливість держави виконувати свої обов'язки.

У цьому сенсі важливе значення має Закон України «Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України», у якому прямо зазначено, що російська федерація є державою-окупантом і несе відповідальність за матеріальну та моральну шкоду, заподіяну цивільному населенню через тимчасову окупацію. Це положення є імплементацією норм міжнародного гуманітарного права, згідно з якими окупаційна держава відповідає за дії, що відбуваються на окупованій території.

Значним кроком у підготовці до майбутніх процесів компенсації є Порядок визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії РФ, затверджений постановою Кабінету Міністрів України. Цей документ визначає напрями оцінювання та передбачає розроблення методик, що дозволять потерпілим особам і громадам документально підтверджувати свої збитки. Саме на основі таких методик у

майбутньому можуть формуватися як внутрішні механізми компенсації, так і міжнародні позови проти російської федерації.

З огляду на викладене, сучасна модель цивільно-правової відповідальності держави за шкоду, заподіяну під час війни, ґрунтується на кількох взаємопов'язаних елементах: визначенні фактичного контролю над територією, оцінюванні можливості держави виконувати конвенційні обов'язки, встановлення характеру шкоди та причинного зв'язку, застосування міжнародних стандартів щодо відповідальності держави-окупанта. Ці елементи дають можливість національним судам формувати судову практику, що відповідає європейським стандартам і водночас відображає особливості ситуації, у якій перебуває Україна внаслідок збройної агресії рф.

З огляду на відсутність остаточних рішень ЄСПЛ щодо багатьох територій, українські суди відіграють ключову роль у формуванні власної моделі відповідальності, адаптованої до реалій війни та тимчасової окупації. Результатом цієї роботи має стати створення системи ефективного захисту прав осіб, які постраждали внаслідок збройної агресії, та формування юридичного підґрунтя для майбутніх репараційних вимог до держави-агресора.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. ЛІГА ЗАКОН. Відповідальність держави за шкоду, завдану під час збройного конфлікту: підстави та форми, 2022. *YouTube*. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=G45SWIOD9w4> (дата звернення: 01.12.2025).
2. Bekhruz K. N. THE CONCEPT OF WAR IN INTERNATIONAL LAW: PROBLEMS OF CONCEPTUALIZATION. *Juridical scientific and electronic journal*. 2023. № 2. С. 558–561. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0374/2023-2/132> (дата звернення: 01.12.2025).
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.12.2025).
4. Case of Loizidou v. Turkey. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-58007> (дата звернення: 01.12.2025).
5. Case of Cyprus v. Turkey. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/fre?i=001-144151> (дата звернення: 01.12.2025).
6. Case of Paşcu and others v. Moldova and Russia. URL: <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-66444> (дата звернення: 01.12.2025).
7. Case of Ukraine v. Russia (re Crimea) <https://hudoc.echr.coe.int/eng?i=002-13090> (дата звернення: 01.12.2025).
8. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України : Закон України від 15.04.2014 № 1207-VII : станом на 19 трав. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення: 01.12.2025).
9. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації : Постанова Каб. Міністрів України від 20.03.2022 № 326 : станом на 1 берез. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п#Text> (дата звернення: 01.12.2025).

Ковратенко Артем

курсант 4 курсу н.з ДР-245

ФПФОДР НПУ

Дніпровського державного університету внутрішніх справ

Науковий керівник: Юр'єв Денис

старший викладач кафедри кримінального процесу,

Дніпровського державного університету внутрішніх справ,

ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ ПОРЯДОК РОЗГЛЯДУ КЛОПОТАНЬ ПРО ЗАСТОСУВАННЯ ПРИМУСОВИХ ЗАХОДІВ МЕДИЧНОГО ЧИ ВИХОВНОГО ХАРАКТЕРУ

Сучасний етап розвитку кримінального процесуального законодавства України характеризується посиленням гарантій захисту прав і свобод людини та впровадженням диференційованих форм кримінального провадження. Особливе місце серед них займає провадження щодо застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру, яке має комплексну правову природу та поєднує елементи кримінального, кримінального процесуального, медичного та виховного впливу. Зазначені заходи спрямовані не на покарання особи, а на її лікування, корекцію поведінки або ресоціалізацію, що зумовлює специфіку процесуального порядку їх застосування.

Процесуальний порядок розгляду клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру детально регламентований нормами Кримінального процесуального кодексу України, зокрема главами 38 та 39, які визначають підстави, суб'єктів ініціювання, порядок судового розгляду, а також процесуальні гарантії прав осіб, щодо яких вирішується питання про застосування таких заходів. Водночас практична реалізація цих норм нерідко супроводжується проблемами, пов'язаними з оцінкою доказів, дотриманням принципів змагальності та справедливого судового розгляду, а також забезпеченням балансу між інтересами суспільства і правами осіб із психічними розладами або неповнолітніх.

Подання клопотання здійснюється прокурором після закінчення досудового розслідування. У випадку встановлення нових обставин або отримання додаткових доказів, здатних вплинути на правову кваліфікацію кримінального правопорушення, прокурор уповноважений внести відповідні корективи до обвинувального акта. Такі зміни підлягають обов'язковому погодженню з обвинуваченим та його захисником, що забезпечує реалізацію принципу змагальності сторін і гарантує право особи на належний та ефективний захист у кримінальному провадженні

Клопотання повинно відповідати вимогам, встановленим КПК України, та містити відомості про обставини вчиненого суспільно небезпечного діяння, дані про особу, щодо якої воно подається, обґрунтування необхідності застосування конкретного виду

примусового заходу, а також перелік доказів, якими підтверджуються викладені обставини. Недотримання цих вимог може стати підставою для повернення клопотання прокурору або залишення його без розгляду.

Ініціатором звернення до суду з клопотанням про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру є прокурор, який здійснює процесуальне керівництво досудовим розслідуванням. Саме на прокурора покладається обов'язок оцінити зібрані під час досудового розслідування докази, зокрема висновки судово-психіатричної або психологічної експертизи, та дійти обґрунтованого висновку щодо необхідності застосування таких заходів.

Однією з ключових особливостей розгляду клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру є підвищений рівень процесуальних гарантій. Відповідно до п. 5 ч. 2 ст. 52 КПК, участь захисника є обов'язковою, щодо осіб, стосовно яких передбачається застосування примусових заходів медичного характеру або вирішиться питання про їх застосування, - з моменту встановлення факту наявності в особи психічного захворювання або інших відомостей, які викликають сумнів щодо її осудності; Оскільки особа в силу свого психічного стану не може самостійно здійснити своє право на захист. Забезпечити захист прав та законних інтересів такої особи, створити їй справжнє процесуальне рівноправ'я має інститут обов'язкового захисту.

Суд здійснює постійний нагляд за виконанням примусових заходів медичного та виховного характеру, що застосовуються до осіб, які внаслідок психічного стану або неповнолітнього віку не підлягають повній кримінальній відповідальності. У межах такого нагляду суд оцінює стан здоров'я відповідної особи, умови її утримання у спеціалізованій установі, а також результативність раніше призначених заходів[2].

Отже, процесуальний порядок розгляду клопотань про застосування примусових заходів медичного чи виховного характеру є самостійним та спеціальним різновидом кримінального провадження, що має підвищений рівень правових гарантій та спрямований на реалізацію принципів гуманізму, справедливості й індивідуалізації кримінально-правового впливу. Його особливість полягає у поєднанні кримінально-процесуальних, медичних і виховних елементів, що зумовлює необхідність комплексного підходу до правового регулювання та правозастосування.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Туренко Д.В. Проблемні питання при винесенні судом рішення застосування примусових заходів медичного характеру: матеріали ХХУШ науково-практичної конференції (Харків, 14 травня 2021 р.) / МВС України. Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків. ХНУВС. 2021. С. 148-154.

2. Хлівна М.А., Федченко В.М. Процесуальний порядок розгляду клопотань про застосування примусових заходів виховного чи медичного характеру. Collection of Scientific Papers with the Proceedings of the 2nd International Scientific and Practical Conference «Scientific Progress: Theories, Applications and Global Impact ...», 2025

3. Кримінальний процесуальний кодекс України : Кодекс України від 13.04.2012 № 4651-VI : станом на 1 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17#Text> (дата звернення: 19.01.2026).

Лещенко Максим Михайлович
курсант 3-го курсу факультету підготовки
фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
Науковий керівник: **Резворович Кристина Русланівна**
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, доцент

ОСОБЛИВОСТІ ЗАКРІПЛЕННЯ ЕВТАНАЗІЇ В ЗАКОНОДАВСТВІ УКРАЇНИ ЯК РІЗНОВИД ОСОБИСТІСНИХ ПРАВ

Евтаназія – одна з найбільш дискусійних правових та етичних проблем сучасності, що стосується фундаментального права людини – права на життя. Термін походить від грецьких слів *eu* («добра») та *thanatos* («смерть») і означає «добру» або «гідну смерть». Ще англійський філософ Френсіс Бекон у XVII столітті вважав обов'язком лікаря не лише лікувати, а й полегшувати страждання невиліковно хворих людей. З розвитком біоетики, медицини та прав людини поняття евтаназії набуло нового змісту та почало розглядатися як можливість людини вільно розпоряджатися своїм життям і смертю [1, с.24].

З правової точки зору евтаназія розглядається як навмисне прискорення смерті або умертвіння невиліковно хворого з метою припинення його страждань. В Україні таке визначення міститься у ч. 3 ст. 52 Основ законодавства України про охорону здоров'я, при цьому закон прямо забороняє медичним працівникам здійснення евтаназії [2]. Подібна заборона міститься й у ч. 4 ст. 281 Цивільного кодексу України, яка передбачає, що прохання фізичної особи про припинення її життя не може бути задоволене [3]. Кримінальне законодавство також не виділяє евтаназію як окремий склад кримінального правопорушення, проте подібні дії кваліфікуються за ст. 115 Кримінального кодексу України – як умисне вбивство, навіть за згодою потерпілого [4].

Така законодавча позиція узгоджується з положеннями Конституції України (ст. 3, 27), де життя людини визнається найвищою соціальною цінністю, а ніхто не може бути свавільно позбавлений життя [5]. Відповідно до міжнародних норм, зокрема Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод (ст. 2), право на життя є невід'ємним і непорушним, що накладає на державу як негативні (утримання від позбавлення життя), так і позитивні обов'язки (створення умов для його збереження) [6].

Попри це, у правовій науці існують спроби розглядати евтаназію як різновид особистісних немайнових прав, які впливають із принципу автономії особи. Деякі вчені вважають, що право на гідну смерть є логічним продовженням права на життя і може

розглядатися як його зворотний бік. На їхню думку, реалізація права на смерть за певних умов (наявність невиліковної хвороби, добровільна згода, медичний контроль) не суперечить гуманістичним принципам права. Навпаки – може розцінюватися як прояв поваги до людської гідності, що гарантована ст. 28 Конституції України [7, с.19].

Опоненти цієї позиції наголошують, що легалізація евтаназії може призвести до зловживань, порушення клятви Гіппократа, зниження рівня довіри до медицини, а також до моральної деградації суспільства. Вони вбачають у праві на смерть заперечення сутності права на життя. Крім того, враховуючи низький рівень розвитку системи охорони здоров'я та соціальних гарантій в Україні, існує ризик, що евтаназія може перетворитися на інструмент «позбавлення тягаря» з боку родичів чи медичних працівників [8, с.67].

У країнах Європи питання евтаназії врегульовано по-різному. Так, активна і пасивна евтаназія дозволена у Нідерландах, Бельгії, Люксембурзі, Швейцарії та окремих штатах США. Зокрема, закон Нідерландів «Про припинення життя на прохання і допомогу при самогубстві» (2001) знімає кримінальну відповідальність із лікаря, якщо дотримані суворі умови – невиліковна хвороба, нестерпні страждання, добровільне та неодноразове прохання пацієнта, висновок консилиуму лікарів. У Бельгії евтаназія дозволена навіть для дітей за наявності письмової згоди батьків і висновку психолога [1, с.24-25].

Європейський суд з прав людини у своїй практиці не сформував єдиної позиції щодо легалізації евтаназії. У справі «Прітті проти Сполученого Королівства» (2002) Суд не визнав порушенням відмову держави дозволити асистоване самогубство, тоді як у справі «Ламберт та інші проти Франції» (2015) він не вбачав порушення у дозволі на пасивну евтаназію [9]. Це свідчить, що питання віддане на розсуд національних законодавств.

У наукових колах України дедалі частіше порушується питання можливості правового врегулювання евтаназії. Деякі автори пропонують запровадити обмежену форму евтаназії, за якої процедура проводиться лише у виключних випадках після консилиуму незалежних лікарів, за письмовою згодою пацієнта, виключно безоплатно і з гарантіями контролю з боку держави. Такий підхід, на думку прибічників, дозволив би запобігти прихованій практиці евтаназії, яка де-факто вже існує, але відбувається поза правовим полем.

Разом з тим, на сучасному етапі українське суспільство не готове до повної легалізації евтаназії. Переважає морально-релігійна позиція, згідно з якою життя – священне, а припинення його навіть із гуманних мотивів суперечить основам моралі та Конституції. Альтернативою легалізації евтаназії залишається розвиток паліативної допомоги - системи, що забезпечує невиліковно хворим гідні умови життя, зменшення болу та психологічну підтримку.

Отже, особливість закріплення евтаназії в законодавстві України полягає у її повній забороні, що ґрунтується на принципах верховенства права, гуманізму та недоторканності життя. Водночас, як різновид особистісних прав, евтаназія розкриває глибоке протиріччя між правом людини на життя і правом розпоряджатися ним. На мою думку, з огляду на сучасний розвиток медичних технологій, суспільних цінностей та міжнародного досвіду, Україна має поступово розпочати суспільну дискусію щодо можливості правового врегулювання права на гідну смерть у майбутньому. Проте

сьогодні основним завданням держави залишається створення умов для реалізації права на гідне життя – через підтримку паліативної медицини, соціальний захист і повагу до людської гідності.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Іваницька Д., Коваль Т. В. Право на евтаназію та його закріплення в законодавстві Європейських країн. Актуальні проблеми природничих і гуманітарних наук у дослідженнях молодих учених «Родзинка – 2019». 2019. С. 24-26.
2. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 № 2801-ХІІ : станом на 27 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2801-12#Text> (дата звернення: 01.11.2025).
3. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 5 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 01.11.2025).
4. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III : станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 01.11.2025).
5. Конституція України : від 28.06.1996 № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 01.11.2025).
6. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод : Конвенція Ради Європи від 04.11.1950 : станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 01.11.2025).
7. Козинець О.Г., Пальона А.В. Поняття евтаназії та проблеми правового регулювання в зарубіжних країнах. Право і суспільство. 2022. № 1. С. 17-22.
8. Нікітенко Л. О., Бабик М. К. Право на евтаназію у контексті реалізації права на життя. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2021. С. 65-68.
9. Справа "Прітті проти Сполученого Королівства" : Справа Європ. суду з прав людини від 29.04.2002. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/980_210#Text (дата звернення: 01.11.2025).

Несмашний Валерій Віталійович
курсант 3-го курсу факультету підготовки
фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
Науковий керівник: **Резворович Кристина Русланівна**
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
доктор юридичних наук, доцент

ПРОБЛЕМА СПАДКУВАННЯ КРИПТОВАЛЮТИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Сучасний фінансовий ринок характеризується динамічним розвитком цифрових технологій, що породжує принципово нові форми власності, серед яких важливе місце займають криптовалюти. У науковій літературі та юридичній практиці криптовалюта визначається як різновид цифрового активу, що має економічну цінність і може використовуватися як засіб обігу, інвестування або накопичення капіталу [1, с.186]. Особливістю криптовалюти є її децентралізована природа, яка унеможливує контроль з боку традиційних фінансових інституцій та державних органів, а також відсутність матеріальної форми. У зв'язку з цим виникають численні складнощі щодо регулювання правового режиму криптовалюти, особливо у сфері спадкування.

Відповідно до українського законодавства цифрові активи віднесено до об'єктів цивільних прав із внесенням змін до Цивільного кодексу України. Так, стаття 179-1 ЦК України визначає поняття «цифрової речі» як блага, що існує виключно у цифровому середовищі та має майнову цінність [2]. Криптовалюта як віртуальний актив відповідає цим критеріям і може розглядатися як об'єкт спадкування. Однак, попри визнання цифрових активів на законодавчому рівні, механізми їх спадкування не врегульовані. Жоден нормативний акт України не встановлює чітких процедур щодо переходу прав на криптовалюту у спадок. Така прогалина призводить до правової невизначеності, унаслідок якої спадкоємці часто не можуть отримати доступ до цифрових активів померлого, навіть якщо вони мають право на спадщину відповідно до заповіту чи закону.

Особливість криптовалюти полягає у тому, що фактичне володіння нею пов'язане не із документами чи записами у реєстрі, а з доступом до приватного ключа від електронного гаманця. Цей ключ є єдиним способом розпорядження криптовалютою. Втрата ключа означає безповоротне втрачання активу, який залишається назавжди заблокованим у блокчейн-мережі. Таким чином, у разі смерті власника криптовалюти

відсутність записів про доступ до ключів у заповіті або інших документах позбавляє спадкоємців можливості отримати спадщину.

З огляду на це, у світі вже існують різні практичні підходи до вирішення цієї проблеми. Зокрема, у США запроваджено модельні акти, як-от RUFADAA (Revised Uniform Fiduciary Access to Digital Assets Act), який надає право спадкоємцям доступу до цифрових активів померлих за певних умов [3]. Проте навіть у цій моделі юридичний доступ до електронних акаунтів не вирішує питання фактичного контролю над криптовалютами без приватного ключа. Ключ залишається "серцевиную" права власності на криптовалюту, а його збереження і передача є основним практичним викликом [4, с.8].

В Україні наразі єдиним дієвим шляхом забезпечення доступу спадкоємців до криптовалюти є фіксація ключів у заповіті або їх передача довіреним особам (наприклад, нота записка, сейф, нотаріальне посвідчення інформації про доступ). Такий підхід має свої недоліки: інформація може бути перехоплена або втрачена, а закон не гарантує захисту таких відомостей. У цьому контексті постає потреба у створенні цифрового заповіту як інструменту спадкування криптовалюти. Цифровий заповіт, що може існувати у формі електронного документа або смартконтракту, дозволяє встановити чіткі правила доступу до активів після смерті власника, забезпечити конфіденційність та безпеку [5, с.6]. Наприклад, технологія «Dead Man's Switch», що використовується у деяких блокчейн-проектах, автоматично передає контроль над активами у разі відсутності активності власника за певний період [4, с.7].

Проте впровадження таких рішень вимагає розробки спеціального правового регулювання, оскільки цифровий заповіт має бути визнаний юридично дійсним та відповідати вимогам національного законодавства. Наразі ЦК України не містить положень щодо такої форми заповіту, а нотаріуси не мають технічних засобів для посвідчення доступу до криптовалютних гаманців чи смартконтрактів. Окрім того, постає питання етичності включення конфіденційної інформації, такої як приватні ключі, до заповіту, оскільки це може порушити приватність власника ще за його життя.

Слід також зазначити, що спадкування криптовалют ускладнюється їх міжнародним статусом. Криптовалюти не прив'язані до юрисдикції конкретної держави, а доступ до них може здійснюватися з будь-якої точки світу. Це ставить питання щодо застосування права конкретної держави, насамперед у випадках, коли спадкодавець проживав у одній країні, а криптоактиви зберігалися на біржі іншої. Відсутність уніфікованого міжнародного підходу призводить до колізій, які ускладнюють процес оформлення спадщини, затягують процедури і збільшують фінансові та часові витрати.

Таким чином, криптовалюта як об'єкт спадщини вимагає створення нормативної бази, яка б передбачала:

- закріплення механізму доступу до криптовалютної спадщини;
- визначення порядку фіксації криптографічних ключів у правозастосовних документах;
- підтримку застосування цифрових і смартконтрактних рішень у спадкуванні;
- уніфікацію правових підходів з урахуванням міжнародного досвіду;

- інтеграцію цифрових інструментів із національними реєстрами та автоматизацію спадкових процедур.

Проблема спадкування криптовалюти є викликом не лише для правової системи, але й для суспільства загалом. Вона вимагає мультидисциплінарного підходу, що поєднує правові норми, технічні рішення та етичні принципи. Лише комплексні зміни в законодавстві, розвиток нотаріальних і судових практик, упровадження цифрових сервісів та правова освіта населення здатні забезпечити ефективну та справедливую передачу криптовалютного багатства наступним поколінням.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Павловська А.А. ПРОБЛЕМИ ЗАХИСТУ ПРАВ СПАДКОЄМЦІВ НА ЦИФРОВІ АКТИВИ: ПРАВОВІ АСПЕКТИ. Проблеми цивільного права у постпандемічну добу : матер. круг. столу (м. Одеса, 26 травня 2023 р.). 2023. С.186-189.

2. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 5 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.11.2025).

3. Fiduciary Access to Digital Assets Act, Revised - Uniform Law Commission. Home - Uniform Law Commission. URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-home?CommunityKey=f7237fc4-74c2-4728-81c6-b39a91ecdf22> (date of access: 25.11.2025).

4. Люшенко Д.І., Шарафан Р.В., Туголуков О.Є. Моделювання процесів спадкування цифрових активів із використанням технологій blockchain. Академічні візії. 2025. № 47. 12 с.

5. Вовк М. З. Особливості правового регулювання спадкування цифрових активів та інтелектуальної власності в умовах розвитку блокчейн-технологій. Академічні візії. 2024. Вип. 35. 10 с.

Несмашний Валерій Віталійович
*курсант 3-го курсу факультету підготовки
фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*
Науковий керівник: Резворович Кристина Русланівна
*завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ*
доктор юридичних наук, доцент

ЦИВІЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Сучасний розвиток цифрових технологій, зокрема штучного інтелекту (ШІ), зумовлює необхідність переосмислення класичних цивільно-правових підходів до визначення правового статусу нових цифрових феноменів. Однією з найбільш дискусійних проблем є визначення цивільно-правового статусу ШІ та його місця у системі цивільних правовідносин. Попри те, що ШІ вже широко застосовується у сфері економіки, медицини, освіти, правозастосування та інших секторах, чинне законодавство України не містить окремих норм, що спеціально регулюють його правовий статус, що актуалізує необхідність теоретичного аналізу та формування відповідного правового підходу.

Першим кроком до розуміння цивільно-правового статусу ШІ є визначення його правової природи. У науковій літературі висловлюються різні позиції щодо того, чи є ШІ суб'єктом або об'єктом цивільних прав. Згідно з підходом Кохановської О.В., наділення ШІ правосуб'єктністю може спричинити непередбачувані правові наслідки, оскільки сучасні системи ШІ, незважаючи на високий ступінь автономності, не мають власної волі, наміру чи можливості нести юридичну відповідальність [1, с.98]. Інший науковець, Мічурін Є.О., підкреслює, що ШІ слід розуміти як створений людиною пристрій або складне програмне забезпечення, здатне обробляти дані і виробляти результат, який функціонально подібний до людського мислення, але не є результатом усвідомленої творчої діяльності, а отже — не може прирівнюватися до суб'єкта права [2, с.72-73]

Водночас існує і протилежний підхід, які пропонують розглядати ШІ як суб'єкт права, прирівняний до фізичної або юридичної особи, з огляду на його здатність до автономних дій. Однак така думка наразі є радше теоретичним припущенням, аніж реалістичною правовою моделлю, оскільки існуючі системи ШІ не мають ані правосвідомості, ані моральної складової, властивої фізичним особам [3, с.356].

Національне законодавство, зокрема Цивільний кодекс України (далі – ЦК України), у редакції змін 2023 року, запроваджено поняття «цифрової речі» (ст. 179-1 ЦК України), що визначається як благо, яке створене та існує лише у цифровому середовищі та має майнову

цінність [4]. До категорії цифрових речей належать віртуальні активи, цифровий контент та інші цифрові блага. Відповідно до законодавчих підходів, штучний інтелект може бути віднесений саме до категорії «інших цифрових благ», що дає підстави вважати ШІ об'єктом цивільних правовідносин. Такий підхід дозволяє застосовувати до нього загальні положення щодо об'єктів цивільних прав, забезпечуючи можливість здійснення правочинів, пов'язаних із ШІ, таких як договір відчуження, ліцензування, передача прав на використання тощо.

Окремо слід розглянути питання про правовий режим результатів діяльності ШІ. Закон України «Про авторське право і суміжні права» уперше ввів спеціальний правовий режим щодо об'єктів, створених за допомогою комп'ютерних програм, – право особливого роду (*sui generis*) щодо неоригінальних об'єктів, згенерованих комп'ютерною програмою [5]. Це новаторське положення не визнає об'єкт, утворений ШІ, авторським твором, оскільки він не є результатом творчої діяльності людини, але надає йому правову охорону. Отже, законодавець частково визнав правову значущість результатів роботи ШІ, встановивши для них окремий, спеціальний правовий режим у сфері інтелектуальної власності.

Доповнення цивільного законодавства категоріями, пов'язаними з ШІ, засвідчує загальну тенденцію руху до кодифікації норм щодо його застосування. Зокрема, у Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленій Кабінетом Міністрів у 2021 році, ШІ визначається як сукупність інформаційних технологій, здатних самостійно створювати алгоритми, бази знань і рішення [6]. Це визначення відображає складність та автономність систем ШІ, але водночас не передбачає їх сприйняття як суб'єктів права. Відповідальність за функціонування та наслідки використання ШІ покладається на його розробників, власників або користувачів [7, с.15].

У науковій дискусії пропонується використовувати право аналогії, зокрема у частині застосування до ШІ цивільно-правового режиму тварин, що вже застосовується до інших нематеріальних об'єктів, наділених автономністю. Така аналогія може бути корисною у випадках, коли ШІ проявляє ознаки автономності, але не є суб'єктом права. Аналогія може бути застосована й у сфері деліктної відповідальності: шкода, завдана використанням ШІ, може відшкодовуватися за правилами про джерело підвищеної небезпеки або внаслідок дефекту продукції. Це дозволяє зафіксувати відповідальність виробника або користувача ШІ навіть без наявності вини, що відповідає європейським підходам [8, с.141-142].

Таким чином, сучасне українське законодавство робить перші кроки у напрямку формування правового підґрунтя для регулювання ШІ, однак потребує системного розвитку. Розробка оновленої редакції Цивільного кодексу та включення до неї спеціальних положень щодо цифрових благ, зокрема ШІ, дозволить привнести у правозастосування правову визначеність та уніфікувати підходи до визначення цивільно-правового статусу ШІ.

Узагальнюючи викладене, можна зробити висновок, що на сучасному етапі розвитку правовідносин штучний інтелект визнається об'єктом цивільних прав, прирівняним до цифрового блага. Його результати можуть охоронятися спеціальними майновими правами *sui generis*, а відповідальність за діяльність ШІ покладається на його розробників і користувачів. Разом з тим, враховуючи стрімкий розвиток технологій та можливу появу систем із рівнем автономності, близьким до людського інтелекту, у майбутньому можливе становлення нового цивільно-правового статусу ШІ – спеціального або навіть суб'єктного.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кохановська О.В. Цивільно-правова відповідальність суб'єктів інформаційних відносин за умов подальшого розвитку автономних роботів і штучного інтелекту. Модернізація цивільно-правової відповідальності. Матвєєвські цивілістичні читання. Матеріали міжн. наук.-пр-акт. конф. 2019. С. 94-98.
2. Мічурін Є.О. Правова природа штучного інтелекту. Форум права. 2020. № 64(5). С. 67-75.
3. Якубівський І.Є. Цивільно-правовий режим об'єктів, згенерованих штучним інтелектом. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія право. 2024. Випуск 82: частина 1. С. 355-361.
4. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV : станом на 5 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
5. Про авторське право і суміжні права : Закон України від 23.12.1993 № 3792-ХІІ : станом на 1 січ. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3792-12#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
6. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядж. Каб. Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р : станом на 29 груд. 2021 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-p#Text> (дата звернення: 17.11.2025).
7. Гелецька І.О., Шовдра М.М. Визначення поняття «штучного інтелекту» та його місце у системі цивільного законодавства України. Галицькі студії: Юридичні науки, 2024. № 6. С. 13-19.
8. Посикалюк О.О. Штучний інтелект: пошук правових конструкцій вве-дення у цивільний обіг. Право України. 2022. № 6. С.139-148.

Пацула Максим Олександрович,
*Курсант 3 курсу факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
Науковий керівник: Резворович Крістіна Русланівна
Доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ.*

ЗНАЧЕННЯ ПРОЦЕСУАЛЬНИХ СТРОКІВ У ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ

Процесуальні строки у цивільному судочинстві виступають однією з ключових складових цивільного процесуального права, оскільки вони визначають конкретні часові межі, у межах яких учасники процесу та суд зобов'язані здійснювати певні процесуальні дії. Ці строки можуть встановлюватися безпосередньо законодавством або визначатися судом, і їх порушення часто призводить до значних правових наслідків, таких як втрата процесуальних прав або визнання певних дій недійсними [5]. Вони не обмежуються суто технічним аспектом судочинства, а виконують фундаментальну функцію, забезпечуючи передбачуваність, ефективність та стабільність процесуального розгляду справ.

Одне з основних значень процесуальних строків полягає у створенні стабільності та визначеності цивільних процесуальних правовідносин. Встановлення конкретних часових рамок дозволяє сторонам та суду планувати свої дії і взаємодіяти в чітко визначені терміни, що сприяє організованості та послідовності процесуальних кроків. Така визначеність дозволяє сторонам готувати необхідні документи, збирати докази, оформлювати клопотання та здійснювати інші дії у межах передбаченого часу. У свою чергу, це сприяє зміцненню довіри до судової системи та зменшує ризики виникнення хаотичних або несвоєчасних процесуальних дій, що могло б порушити права учасників процесу [3, с.94].

Процесуальні строки також безпосередньо пов'язані із реалізацією права на доступ до правосуддя та права на справедливий суд у розумні строки. Завдяки чітко визначеним часовим межах судовий процес не затягується необґрунтовано, а кожен учасник має можливість своєчасно реалізувати свої процесуальні права, включаючи подання доказів, оскарження рішень чи заявлення клопотань. У цьому контексті строки виконують балансуєчу функцію, поєднуючи необхідність всебічного та ґрунтового розгляду справи із вимогою оперативності судового процесу [4, с.449].

Не менш важливим аспектом процесуальних строків є їхня роль у впорядкуванні організації та динаміки цивільного процесу. Строгі часові рамки сприяють правильній послідовності здійснення процесуальних дій, унеможливаючи хаотичне чи несвочасне виконання окремих кроків, що могло б ускладнити або зрівнати розгляд справи. Дотримання строків дозволяє підтримувати логічну цілісність процесу, що є критично важливим для об'єктивного встановлення всіх обставин справи.

Процесуальні строки виконують превентивну функцію, стимулюючи сторони до добросовісної поведінки. Чітко встановлені часові межі змушують учасників процесу більш відповідально ставитися до виконання своїх обов'язків, адже пропуск строків може призвести до втрати процесуальних прав або відмови у прийнятті документів. У такому випадку строки не лише впорядковують дії сторін, а й дисциплінують їх поведінку, мотивуючи до ефективного та відповідального здійснення процесуальних прав.

Важливість процесуальних строків простежується і в контексті забезпечення інтересів держави та ефективного функціонування судової системи. Дотримання встановлених часових меж сприяє зменшенню навантаження на суди, пришвидшенню розгляду справ та більш раціональному використанню ресурсів судової системи. Свочасне виконання процесуальних дій сторонами та судом забезпечує стабільність судочинства, зменшує ймовірність порушень і сприяє підвищенню рівня довіри до судових органів та правосуддя в цілому [1].

Процесуальні строки також відіграють важливу роль у концентрації доказів та матеріалів справи. Вони зобов'язують сторони своєчасно подавати всі необхідні документи та докази, що дозволяє суду мати повний обсяг матеріалів ще на ранніх стадіях процесу. Це запобігає появі нових доказів на пізніх етапах, що могло б ускладнити об'єктивний розгляд справи та створити ризики порушення права іншої сторони на захист.

Ще одним значним аспектом процесуальних строків є їхня роль у запобіганні необґрунтованим затримкам у здійсненні правосуддя. Без встановлених строків суди та сторони могли б розтягувати процеси на невизначений час, що суперечить принципам цивільного судочинства та праву на справедливий суд. Наявність чітких часових меж стимулює учасників процесу до своєчасних дій і дозволяє суду контролювати динаміку розгляду справи, зменшуючи ризик процесуальної бездіяльності та затримок [2, с.88].

Отже, процесуальні строки у цивільному судочинстві мають багатогранне значення. Вони забезпечують стабільність і передбачуваність правовідносин, сприяють ефективній організації процесу, дисциплінують учасників та підтримують динаміку судового розгляду. Завдяки дотриманню строків забезпечується можливість своєчасного та справедливого розгляду справ, що є фундаментального передумовою захисту прав і законних інтересів громадян та належного функціонування судової системи. Процесуальні строки виступають не просто технічним регламентом, а невід'ємним інструментом забезпечення ефективного, справедливого і організованого цивільного судочинства.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Андрійчук О. В. Сутність та значення строків цивільного процесуального права України. URL: http://www.lex-line.com.ua/?go=full_article&id=180

2. Голубева Н.Ю. Електронне судочинство: міжнародний досвід: монографія. Одеса. Фенікс. 2020. 204 с. URL: <http://dspace.onua.edu.ua/handle/11300/14039> DOI: 10.32837/11300.14039

3. Музичко С. Поняття принципу процесуальної економії в цивільному судочинстві. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. № 1(73). 2022. С. 92-97

4. Світайло Д. С. Цивільно-процесуальні строки Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції присвяченої 95-річчю від дня народження члена-кореспондента НАПрН України, академіка Міжнародної кадрової академії, Заслуженого діяча науки України, доктора юридичних наук, професора Процевського О.І. 29 березня 2024 року м. Харків. 2024. С. 449 -451.

5. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top>

Пацула Максим Олександрович,
*Курсант 3 курсу факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
Науковий керівник: **Резворович Крістіна Русланівна**
Доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ.*

СУДОВИЙ КОНТРОЛЬ ЗА РІШЕННЯМИ ТРЕТЕЙСЬКИХ СУДІВ ТА МІЖНАРОДНИХ АРБІТРАЖІВ

Судовий контроль за рішеннями третейських судів та міжнародних арбітражів у цивільному процесуальному праві України виступає інститутом, що реалізує принцип верховенства права та захисту прав учасників процесу. Третейські суди і міжнародні арбітражі створюються на основі процесуальних угод сторін для розгляду спорів поза державною судовою системою. Разом із тим, рішення таких юрисдикційних утворень не є повністю автономними від державної правової системи: вони підлягають визнанню та виконанню через національні суди відповідно до норм Цивільного процесуального кодексу України (ЦПК) та Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж». Такий контроль є спеціалізованим і має обмежений характер, оскільки він не передбачає повного перегляду по суті арбітражних рішень.

Відповідно до положень статті 41 ЦПК України, суд, розглядаючи заяву про визнання та примусове виконання іноземного або арбітражного рішення, зобов'язаний перевірити, чи не містить рішення обставини, що є підставою для відмови у визнанні та виконанні. Аналогічно, стаття 42 ЦПК України передбачає, що основними підставами для відмови у визнанні арбітражного рішення є: недійсність арбітражної угоди, відсутність правоздатності сторони, порушення процесуального порядку, який справді вплинув на результат розгляду, або якщо рішення суперечить публічному порядку України [6].

Важливу роль відіграє також Закон України «Про міжнародний комерційний арбітраж», який імплементує спеціальні підходи до судового контролю над арбітражними рішеннями у міжнародних комерційних спорах. Відповідно до статті 34 цього Закону, рішення міжнародного арбітражу може бути скасоване національним судом лише при наявності визначених законом підстав: відсутності арбітражної угоди, порушення рівності сторін, невідповідності процедури обраному регламенту або фактичної неможливості реалізації прав сторін [4, с.113].

Аналіз норм національного законодавства не може бути відокремлений від їх міжнародно-правового контексту. Україна є учасницею Нью-Йоркської конвенції про визнання та виконання іноземних арбітражних рішень (1958), яка має пряме значення для процедури виконання арбітражних рішень у нашій юрисдикції. Конвенція обмежує підстави, за яких національні суди можуть відмовити у визнанні чи виконанні арбітражного рішення, до дуже вузького переліку, який включає, зокрема, недійсність сторони, неповноважність арбітражу, порушення прав сторін та невідповідність публічному порядку [1, с.254].

Практичний зміст судового контролю полягає в реалізації двох взаємопов'язаних завдань: перш за все, у встановленні того, що арбітражне рішення виникло на законних підставах із дотриманням процедурних гарантій, а по-друге, у забезпеченні того, щоб це рішення не суперечило основним засадничим принципам національного правопорядку.

Особливий випадок судового контролю виникає у відносинах із третейськими судами, які функціонують у межах національного правового простору. Третейський суд формується за згодою сторін із дотриманням умов угоди про арбітраж, і рішення такого суду може бути оскаржене в державних судах за підставами, передбаченими статтями 39–40 ЦПК України [6]. Підстави включають порушення арбітражної угоди та правил, на яких сторони домовилися, а також грубі порушення порядку здійснення третейського розгляду, які вплинули на обов'язковість та справедливість рішення [2, с.238].

Судовий контроль у цій площині також забезпечує захист від потенційних зловживань, оскільки автономія волі сторін у виборі арбітражу не може переважати над основними гарантіями справедливого розгляду. Саме тому національні суди, розглядаючи заяви про скасування арбітражних рішень, керуються не лише формальними критеріями, але і принципом сучасного тлумачення процесуального права, який передбачає забезпечення рівності сторін, доступу до правосуддя та рівного процесуального статусу [5, с.123].

З огляду на міжнародну практику, судовий контроль за арбітражними рішеннями має також значний вплив на правові системи інших країн, де відбувається подібне співвідношення автономії арбітражу та контролю національних судів. Наприклад, рішення Європейського суду справедливості у контексті перегляду рішень міжнародних трибуналів у сфері спорту підтверджують, що національні суди повинні мати можливість здійснювати глибший аналіз відповідності арбітражних рішень публічному порядку та фундаментальним правам людини, водночас не підміняючи собою арбітражну юрисдикцію [3, с.113].

Отже, судовий контроль за рішеннями третейських судів та міжнародних арбітражів становить собою комплексний механізм, що реалізує баланс між автономією сторін та захистом правових гарантій, закріплених у національному та міжнародному праві. Він відображає принцип верховенства права, мінімального втручання держави у арбітражний процес та гарантій справедливого судочинства, які необхідні для правової стабільності, довіри до судових і позасудових способів вирішення спорів і ефективного доступу до правосуддя в умовах сучасного цивільного та комерційного обороту.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Качурінер В. Л. Скасування арбітражних рішень в Україні //Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. 2024. Т. 5. №. 86. С. 253-257.
2. Нестеренко М.Д. Рішення міжнародного комерційного арбітражу як об'єкт перегляду суду цивільної юрисдикції. Аналітично-порівняльне правознавство. 2023. № 6. С. 236–239
3. Подцерковний О. П., Будурова Г. М. Щодо врахування принципу первісності арбітражу у справах про визнання недійсною арбітражної угоди в господарському судочинстві //Слово Національної школи суддів України. – 2023. №. 1. С. 109-121.
4. Подцерковний О. П., Будурова Г. М. Щодо врахування принципу первісності арбітражу у справах про визнання недійсною арбітражної угоди в господарському судочинстві //Слово Національної школи суддів України. – 2023. №. 1. С. 109-121.
5. Федорук Н. С. Дискусійні аспекти правового регулювання визнання та виконання рішень іноземних судів та рішень іноземних міжнародних комерційних арбітражів в Україні. Юридичний науковий електронний журнал 2024. №4 122 – 125с
6. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 р. № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#top>

Твердохліб Валерія
*студентка 2 курсу денної форми
здобуття освіти другого (магістерського) рівня
вищої освіти спеціальності 081 «Право»
Навчально-наукового інституту права
Київського національного університету
імені Тараса Шевченка*

ПУБЛІЧНІ ТА ПРИВАТНІ ІНТЕРЕСИ В ГОСПОДАРЬКОМУ ДОГОВІРНОМУ ПРАВІ

Сучасне господарське договірне право характеризується поєднанням приватноправових засад свободи договору та публічно-правового регулювання економіки. У таких умовах господарський договір виступає не лише інструментом реалізації автономної волі сторін, а й засобом досягнення суспільно значущих цілей, що зумовлює необхідність дослідження співвідношення публічних і приватних інтересів у цій сфері.

Актуальність дослідження зумовлена посиленням державного впливу на господарські договірні відносини через ліцензування, типові договори, технічне регулювання та інші механізми.

Метою роботи є аналіз співвідношення публічних і приватних інтересів у господарському договірному праві, визначення меж їх взаємодії та ролі державного регулювання у формуванні змісту господарських договорів.

У загальній теорії права під поняттям «**інтерес**» розуміють «першооснову», «потребу», «чинник», який обумовлює виникнення, зміну чи припинення правовідносин.

Акти законодавства України не розкривають поняття «інтерес». Попри незліченну кількість вживання цього терміну у ЦК України, з цього нормативно-правового акту випливає лише одне застереження, що цей інтерес, який підпадатиме під захист закону, не повинен суперечити загальним засадам цивільного законодавства. Такі засади випливають зі ст. 3 ЦК України, зокрема свобода договору. Слід відзначити, що свобода договору не є безмежною. Ця обмеженість стосуватиметься інтересів, пов'язаних з тими предметами договору, які заборонені законодавством України, не відповідають моральним засадам суспільства і т.д. Відповідно, особа, маючи бажання укласти договір (реалізувати свій приватний інтерес) предметом якого буде виступати річ, яка заборонена у цивільному обороті, не зможе задовільнити це бажання, через правову заборону його вираження [1].

Традиційні визначення публічного інтересу як загального інтересу суспільства, визнаного державою, а приватного інтересу як інтересу окремої особи, який визнається і захищається державою, можна вважати методологічно застарілими і такими, що потребують нових науково обґрунтованих підходів.

При розгляді публічного інтересу науковці України чомусь отожднюють інтереси держави та інтереси суспільства, що, є помилковим підходом. Держава дійсно захищає та реалізує інтереси суспільства, але це не означає, що у держави не повинно бути своїх інтересів. Інтереси окремої особи можуть суперечити інтересам суспільства чи держави, але їх реалізація повинна відповідати встановленим вимогам законодавства. Інтереси суспільства можуть не співпадати з інтересами окремої особи, що ніяким чином не відображається на реалізації як перших, так і других, якщо така реалізація не суперечить вимогам чинного законодавства [2, с. 101-103].

Поєднання публічно-правових і приватноправових засад є характерним для господарського законодавства, норми якого регулюють господарські відносини, що виникають у процесі організації (публічно-правовий аспект) та здійснення господарської діяльності (приватноправовий аспект) між суб'єктами господарювання, а також між цими суб'єктами та іншими учасниками відносин у сфері господарювання. Таку позицію відстоюють представники господарсько-правової науки.

Разом із тим, протиставлення публічних і приватних інтересів у державному регулюванні економіки правовими засобами є неприпустимим, оскільки саме шляхом упорядкування публічно-правового регулювання приватноправових відносин можливо досягти оптимального (залежно від соціально-економічних умов, політичного розвитку суспільства, завдань конкретного історичного періоду) співвідношення публічних і приватних інтересів.

Про баланс інтересів можна говорити у разі, якщо йдеться про юридично рівноправних учасників тих або інших відносин (наприклад, інтереси сторін в господарському договорі). В усіх інших випадках держава в особі її уповноважених органів обирає найбільш оптимальні, на її погляд, методи впливу на економіку, на поведінку суб'єктів господарювання залежно від того, які саме інтереси – приватні чи публічні – вона збирається відстоювати, і якими нормами права – приватними чи публічними – вона цього має досягти [3, с. 28-30].

Державне регулювання господарської діяльності, здійснення якої у більшості випадків набуває договірних форм, спрямовано на стабільне функціонування та розвиток господарського обороту. Діяльність держави повинна забезпечити баланс приватних і публічних інтересів, а будь-які обмеження в ринковій царині мають ґрунтуватися на нормах закону (бути легітимними).

Засоби державного регулювання «упроваджуються» в саму систему ринкових відносин та безпосередньо впливають на господарсько-договірні зв'язки, унаслідок чого формується нова договірна конструкція, яка у сфері господарювання підпорядковується як приватним, так і публічним цілям. Закріплені у нормативно-правових актах **засоби державного регулювання** галузевих ринків формують публічно-правовий порядок ринкового обміну об'єктів господарських договорів шляхом встановлення передумов законної участі суб'єктів в договорах (державна реєстрація; ліцензування; додаткові імперативні вимоги до учасників виробничого ринку тощо) та/або їх **обов'язків щодо укладання окремих договорів** (страхування відповідальності, проведення екологічного аудиту, відкриття спеціальних рахунків в фінансових установах, договори про умови користування надрами тощо) [4, с. 8].

Мілаш В. С. цілком слушно наголошує, що сучасне господарське договірне право не розглядається виключно крізь призму приватноправових засад. У межах ринкової економіки держава не просто контролює дотримання законності – вона структурує сам простір договірних відносин, формуючи нормативні передумови для їх виникнення, дії й припинення.

Такі інструменти, як **державна реєстрація, ліцензування**, кваліфікаційні вимоги, створюють змішану модель господарського договору, у якій приватний інтерес підприємця співіснує з публічною метою забезпечення прозорості, безпеки та добросовісної конкуренції.

Ця тенденція особливо помітна у сферах, де ризики для суспільства або економіки є підвищеними: у банківській та фінансовій діяльності (вимоги щодо відкриття спеціальних рахунків, встановлення лімітів операцій), у сфері енергетики (ліцензування, затвердження типових договорів), у галузі природокористування (укладання договорів про умови користування надрами), у страхуванні (обов'язкове страхування відповідальності перевізників, власників транспортних засобів тощо).

Таким чином, договір у господарському праві не є лише результатом автономної волі сторін, а стає інструментом реалізації публічного інтересу, що закріплюється на нормативному рівні. Публічно-правовий елемент договору не обмежує свободу суб'єктів, а надає їй системності та правової визначеності, оскільки встановлює рамки допустимої поведінки, яка забезпечує довіру до ринку.

Господарський договір є гібридною конструкцією, що поєднує приватноправову свободу дій і публічно-правову мету державного регулювання. У результаті формується баланс інтересів, коли договір одночасно слугує засобом задоволення економічних потреб суб'єктів і механізмом досягнення суспільно значущих результатів – від енергетичної безпеки до екологічної стабільності.

Під час укладання господарських договорів сторони також можуть визначати зміст не тільки на підставі вільного волевиявлення, але й на підставі **примірного та типового договорів**. Крім того чітко нормування окремих параметрів здійснення господарської діяльності (запровадження технічних регламентів, механізму квотування, державного регулювання цін та ін.) безпосередньо впливає на зміст окремих договірних умов («якість», «кількість», «ціна» тощо).

Отже, обов'язковим елементом договірної конструкції є акт згоди, який своїм змістовим навантаженням охоплює як угоду (згоду сторін між собою, спрямовану забезпечення реалізації їхніх приватних інтересів), так і згоду на виконання висунутих законодавцем імперативних вимог, дотримання яких спрямовано на забезпечення реалізації публічних інтересів [4, с. 9].

Кабінет Міністрів України, органи державної влади, уповноважені Кабінетом Міністрів України або законом, можуть рекомендувати орієнтовні умови договорів (**примірні договори**), а у визначених законом випадках – затверджувати **типові договори**. Сторони не можуть відступати від змісту типових умов договорів (типових договорів), але мають право конкретизувати їх. Сторони мають право за взаємною згодою змінювати окремі умови, передбачені примірним договором, або доповнювати його зміст (ст. 630 ЦК).

Примірні та типові договори є інструментами державного регулювання договірних відносин у сфері господарювання, які застосовуються для спрощення процесу укладання конкретних господарських договорів та визначення бажаної, з точки зору держави, моделі договірних зобов'язань. Як примірні, так і типові договори являють собою затверджені уповноваженими державними органами зразки відповідних договорів, при цьому примірний договір є рекомендаційним, а типовий договір – обов'язковим.

Існування примірних і типових договорів може оцінюватись як доцільне та виправдане явище в умовах господарського обігу, що поєднує приватні й публічні інтереси. Такі договори забезпечують єдність договірної практики, підвищують рівень правової визначеності та сприяють захисту слабшої сторони у господарських відносинах, особливо у сферах із підвищеним рівнем державного контролю (енергетика, природні ресурси, оренда державного майна).

Водночас надмірне поширення типових договорів може обмежувати принцип свободи договору та стримувати розвиток інноваційних форм господарських зв'язків. Тому їх застосування має бути збалансованим: типові форми доцільно використовувати у сферах, де існує значний публічний інтерес або ризики порушення конкуренції, тоді як у звичайних ринкових відносинах пріоритет слід надавати договірній автономії сторін. Таким чином, примірні й типові договори є ефективним інструментом правового впорядкування господарських відносин за умови розумного поєднання публічно-правового регулювання та приватноправової ініціативи.

Гнучкість договірної конструкції в господарському праві полягає у її здатності швидко реагувати на нові вимоги господарського обороту та має вияв у наданій сторонам свободі включення до змісту договору самостійно сформульованих ними умов. Однак означена гнучкість має певні межі, які окреслюються насамперед договірною метою та вихід за які може призвести до «спотворення» самої договірної конструкції, перетворення її на «симбіоз» різнопланових засобів, спрямованих на досягнення різних цілей. Метою господарського договору є результат, на досягнення якого спрямовано реалізацію суб'єктивних прав та обов'язків сторін, що становлять зміст господарсько-договірних зобов'язань. Проте ані антидемпінгові та податкові застереження, ані застереження про реекспорт та антикорупційні застереження безпосередньо не пов'язані з метою та предметом господарських договорів. Вбачається, що наявність у змісті господарських договорів такого роду публічних застережень є не виявом договірної свободи, а навпаки, її деформацією. Договірні умови повинні регламентувати та/або коригувати права та обов'язки сторін, що становлять зміст господарських зобов'язань, підставою виникнення яких є договір. Натомість, завдяки публічним застереженням, у сторін договору «виникають» позадоговірні права та обов'язки, порушення яких не свідчить про неналежне виконання договірних зобов'язань, що унеможлиблює застосування заходів договірної відповідальності за порушення приписів, що містять ці застереження [6, с. 101].

Висновок. Публічні та приватні інтереси у господарському договірному праві утворюють складну, але органічну взаємодію, що визначає сучасну модель регулювання договірних відносин у сфері господарювання. Господарський договір, будучи за своєю природою інструментом реалізації приватної волі суб'єктів, водночас виконує важливу

публічно-правову функцію – забезпечення стабільності ринку, дотримання конкурентних засад, захисту споживачів і добросовісності ділового обігу.

Засоби державного регулювання, типові та примірні договори, технічні регламенти й механізми контролю за змістом договорів демонструють, що сучасна договірна практика не може існувати виключно в межах приватного права. Публічний елемент забезпечує баланс інтересів між учасниками господарського обороту, обмежуючи зловживання економічною перевагою однієї зі сторін та гарантує законність і прозорість договірних зв'язків. Отже, оптимальна модель господарського договірного права полягає у гармонійному поєднанні публічних і приватних начал, де автономія волі сторін реалізується в межах, необхідних для захисту суспільно значущих цінностей та сталого розвитку ринкових відносин.

ВИКОРИСТАНІ ДЖЕРЕЛА:

1. Новосад В. Д. Поняття «інтерес» у цивільному законодавстві України. Академічні візії. Випуск 18/2023. URL: <https://www.academy-vision.org/index.php/av/article/download/401/366/369>
2. Миколенко О. І. Публічний і приватний інтерес в адміністративному праві. Правова держава. 2016, № 24. С. 100-104. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/7b644f76-04e8-4e55-b3a0-c861f660a3a6/content>
3. Щербина В. С. Публічні й приватні інтереси в господарських відносинах. Теоретико-методологічні підходи до розуміння приватного права в сучасних умовах. URL: <http://ppp-journal.kiev.ua/archive/2014/13/9.pdf>
4. Мілаш В. С. Договірне право: підручник. Харків. ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 80 с. URL: https://fpk.in.ua/images/biblioteka/4bac_pravo/Milash-V-Dohovirne-pravo.pdf
5. Завальна Ж. В. Поняття публічності в договірному регулюванні відносин приватної сфери. Проблеми цивільного права та процесу. Харків, 2018. С. 25-26. URL: https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_05_2018/pdf/5.pdf
6. Мілаш В. С. Публічні застереження в господарському договорі: вияв договірної свободи чи її деформація. Підприємництво, господарство і право. 2018, № 4. С. 96-102. URL: <http://pgp-journal.kiev.ua/archive/2018/4/18.pdf>

Шарандак Андрій Вікторович

ORCID - 0009-0009-4140-8567

e-mail: jorapo4ta@gmail.com

ЩОДО ФОРМУВАННЯ ІНСТИТУТУ КРИМІНАЛЬНИХ ПРАВОПОРУШЕНЬ, ВЧИНЕНИХ В УМОВАХ ТИМЧАСОВОЇ ОКУПАЦІЇ, У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ

За сучасних безпекових викликів, що постали перед Україною, особливої актуальності набуває питання вдосконалення правових механізмів забезпечення суверенітету, територіальної цілісності та національної безпеки держави. Починаючи з 2022 року кримінальне законодавство зазнало істотних трансформацій і, ймовірно, продовжуватиме змінюватися, збагатившись низкою статей, поява яких викликана повномасштабною агресією рф та виникненням нових специфічних суспільно небезпечних діянь, які вимагали нормативного врегулювання. Водночас, неоднозначна судова практика, розбіжності в аргументах наукової спільноти щодо кримінально-правової кваліфікації окремих діянь та застосування нових норм, а також суспільна необхідність вказують на потребу подальшої оптимізації положень Кримінального кодексу України (далі – КК України), у тому числі й нещодавно прийнятих.

Серед численної кількості норм права, які увійшли до КК України з 2022 року, варто виділити ті, що пов'язані з тимчасовою окупацією території, та були імплементовані у статті 111¹ КК України під назвою «Колабораційна діяльність». Хоча поняття «тимчасової окупації» увійшло в життя нашої держави з початком агресії рф проти України ще з 2014 року, проте законодавче визначення колабораційної діяльності відбулось лише у 2022 році. На сьогодні лише дві статті КК України безпосередньо спрямовані на криміналізацію окремих форм співпраці в умовах окупації – це статті 111¹ «Колабораційна діяльність» та 111² «Пособництво державі-агресору».

Вимога суспільства щодо таких інновацій була зумовлена тенденцією до зростання кримінальних правопорушень, пов'язаних з ігноруванням норм міжнародного права, вчинених в умовах тимчасової окупації території України.

Проведений поглиблений аналіз цих відносно нещодавно прийнятих норм дає підстави стверджувати, що правове регулювання суспільних відносин, які виникли у зв'язку з тимчасовою окупацією території, а також перспективи щодо майбутнього вдосконалення цих норм, фактично дозволяють говорити про формування нового правового інституту – інституту кримінальних правопорушень, вчинених в умовах тимчасової окупації території. На підтвердження цього пропонується звернути увагу на наступні аргументи.

З урахуванням усталених у науковій доктрині підходів до визначення понять «норма права» та «інститут права» слід констатувати їх інтерпретацію у взаємопов'язаному та концептуально узгодженому значенні.

Так, у теорії держави і права норма права переважно визначається як закріплене у джерелах права загальнообов'язкове правило поведінки, що відтворюється у діяльності суб'єктів права, встановлює межі належної або дозволеної поведінки, а також передбачає правові наслідки його порушення, забезпечуючись примусовою силою держави [1, 131].

У свою чергу, групи норм права на базовому рівні поєднання можуть формувати інститути права, за умови, якщо вони регулюють певний вид однорідних суспільних відносин [1, 151]. При цьому інститутом права врегульовується не вся сукупність якісно однорідних суспільних відносин, а лише якась окрема частина ознак чи особливостей одних й тих самих типових суспільних відносин [2].

В. Риндюк пов'язує формування правового інституту в системі права з визнанням відповідного суспільного інституту як необхідного та обов'язкового для подальшої життєдіяльності суспільства. Тобто правила поведінки, що визначають функціонування цього суспільного інституту втілюються в нормах права, які в подальшому формують інститут права [3].

У межах правового інституту можуть формуватися субінститути як відносно самостійні структурні елементи, що регулюють специфічні різновиди суспільних відносин і слугують формою внутрішньої структуризації відповідного інституту права [4].

Биокремлення субінститутів у структурі правового інституту створює можливість для більш ґрунтовного аналізу його внутрішньої побудови та з'ясування підстав віднесення відповідної сукупності норм до рівня інституту права. Ідентифікація субінститутів сприяє деталізації предмета правового регулювання, що дозволяє точніше окреслити межі відповідних суспільних відносин і простежити еволюцію та динаміку розвитку конкретних кримінально-правових норм.

Таким чином, у процесі правового регулювання, зокрема шляхом формування нових правових норм або трансформації вже існуючих, що можуть започатковувати нові правові інститути та субінститути, забезпечується адаптація правової системи до сучасних суспільних реалій з урахуванням перспективних потреб і викликів її подальшого розвитку.

У контексті дослідження колабораційної діяльності слід констатувати, що запровадження у 2022 році статті 111¹ Кримінального кодексу України не забезпечило повного усунення проблем, пов'язаних із кримінально-правовою кваліфікацією відповідних діянь. Чинна редакція цієї норми залишається предметом активної наукової дискусії, що зумовлено наявністю низки теоретичних і практичних питань щодо визначення її змісту, меж застосування та співвідношення з іншими нормами кримінального законодавства.

Окремо вважаємо за необхідне зазначити, що таке соціальне явище як «колабораційна діяльність» не є тотожним із кримінально-правовою нормою «Колабораційна діяльність», яка передбачена законодавцем у статті 111¹ КК України. З одного боку соціальне розуміння колаборації може бути набагато ширшим. Тобто передбачати більше інших проявів/дій, ніж ті, що вказані в Кримінальному кодексі. З іншого ж боку, законодавець,

з урахуванням наявної суспільної небезпеки дещо виходить за рамки загальних уявлень про колабораціонізм. Наприклад, кримінальне законодавство встановлює відповідальність за вчинення цієї протиправної дії не лише громадянами України і не виключно на тимчасово окупованих територіях. Норми кримінального права завжди обмежені соціальною обумовленістю. Вони безсумнівно корелюють із загальноприйнятими правилами поведінки, проте не завжди повністю їм відповідають. Було б неправильно з точки зору закону, моралі та здорового глузду стверджувати про необхідність кримінальної відповідальності всіх осіб, які перебувають на окупованих територіях, одразу визначаючи їх як «колаборантів». Тому положення ст. 111¹ *КК України* «Колабораційна діяльність» не може розглядатися як всеохоплююче визначення явища «колабораціонізму».

Вже сьогодні, з урахуванням судової практики, що склалася щодо розгляду правопорушень за ст. 111¹ *КК України*, науковці підкреслюють необхідність внесення змін до цієї норми. У проєкті Кримінального кодексу України пропонується нова редакція двох статей Книги «Кримінальні правопорушення проти держави та національної безпеки України», Розділу «Злочини проти національної безпеки України», які регулюють діяння, вчинені виключно на тимчасово окупованих територіях, – а саме статей «Колабораційна діяльність» та «Окупаційна діяльність» [5]. Це свідчить про визнання науковою спільнотою потреби вдосконалення норм, що регулюють відносно вузьке коло суспільних відносин, які виникають на тимчасово окупованих територіях.

Справедливості ради слід зазначити, що було б некоректно стверджувати, що до 2022 року дії з ознаками колабораційних залишалися поза увагою правозастосовувачів. До введення ст. 111¹ у *КК України*, окремі з таких діянь розглядалися через призму інших норм Кримінального кодексу, що належали до різних розділів, зокрема статей 260, 258², 258⁵ (кримінальні правопорушення проти громадської безпеки) та статей 111, 109, 110 (злочини проти основ національної безпеки) тощо.

Найчастіше правопорушення з ознаками колабораційних згадуються у науковій літературі, як такі, що за своєю сутністю близькі до державної зради. Так, багато науковців, серед яких М. Хавронюк, А. Вознюк, О. Дудоров, Р. Мовчан, С. Чернявський, В. Кузнецов, М. Сийплові, О. Зайцев, Н. Антонюк, Г. Анісімов та інші вказують, що норми, закріплені у статті 111¹ *КК України*, є спеціальними по відношенню до державної зради, оскільки це зумовлено історичною, правовою та соціальною природою вказаного діяння, іноді зазначаючи, що колабораційна діяльність – це різновид державної зради, або ж її привілейований склад.

Ба більше – думка про спеціальність у певних випадках статті 111¹ *КК України* щодо статті 111 *КК України* міститься також у висновку на проєкт Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів (щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність)», підготовленому експертами Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від № 16/03-2022/54284 від 02.03.2022 (картка Закону № 2108-IX від 03.03.2022) [6].

Проведений аналіз цього питання свідчить, що природа зазначених діянь є різною. Законодавець у межах визначення терміну «колабораційна діяльність» об'єднав значну кількість кримінальних правопорушень, які принципово відрізняються від державної

зради. На це, зокрема, звертає увагу С. Корогод, наголошуючи на суттєвих відмінностях колабораційної діяльності від державної зради за всіма елементами складу кримінального правопорушення [7].

Також, в цілому погоджуючись з думкою О. Книженко, про те, що основним критерієм розмежування колабораційної діяльності від державної зради є наявність або відсутність виконання завдання іноземної держави, організації чи їх представників, вбачається, що не менш важливими і також основними, а не другорядними критеріями, слід визнати і громадянство суб'єкта цього кримінального правопорушення, а також час та обстановку, оскільки колабораційна діяльність, як правило, вчиняється на вже окупованих територіях або принаймні за вже розпочатого збройного конфлікту чи в умовах воєнного стану [8].

Огляд подій, що відбувалися з 2014 року в Україні, дає початкове уявлення про риси такого соціального явища, як сучасний колабораціонізм, що згодом стало поштовхом для унормування його у КК України. Як наслідок відбулось викарбування норм під назвою «Колабораційна діяльність», з ознаками їх:

а) однорідності – покликані регулювати одні й ті ж самі суспільні відносини, у тому числі ті, які стосуються поведінки осіб (як громадян України, так і негромадян) в умовах тимчасової окупації України, а також пов'язаних зі збройною агресією проти України;

б) унікальності – стосуються питань, пов'язаних із тимчасовою окупацією частини території України, співпраці з ворогом, створенням та діяльністю окупаційної адміністрації держави-агресора, збройних формувань держави-агресора, участі (як громадян України, так і негромадян) у зазначених незаконних утвореннях;

в) спрямованості на повноту регулювання – покликані усунути білі плями в регулюванні окремого кола відносин, охопивши всі варіанти поведінки суб'єкта у форматі цього окремого кола відносин.

З вищевикладеного вбачається, що ця сукупність норм містить всі ознаки правового інституту. Тобто фактично відбулось формування окремого правового інституту – інституту кримінальних правопорушень, вчинених в умовах тимчасової окупації території.

В контексті змін, які заплановані до КК України і стосуються виокремлення колабораційної та окупаційної діяльності в незалежні статті, ймовірно відбудеться нормативне установлення однойменних субінститутів у складі інституту кримінальних правопорушень, вчинених в умовах тимчасової окупації території. Наразі цього ще не сталося, але започатковані напрями майбутніх змін вже впевнено дозволяють говорити про існування таких субінститутів в якості суспільних. Враховуючи те, що суспільний інститут/субінститут, суспільна потреба первинні відносно норми права та правового інституту/субінституту, то ключовим фактором визначення для їх унормування у кримінальному законодавстві варто визнати спеціальний режим вчинення протиправного діяння – в умовах тимчасової окупації території.

Таким чином, слід констатувати, що збройна агресія РФ проти України та тимчасова окупація частини її території стали передумовою для виникнення нових суспільних відносин, регулювання яких зумовило формування нового правового інституту – інституту кримінальних правопорушень, вчинених в умовах тимчасової окупації

території. До запровадження відповідних норм діючі положення охоплювали коло правопорушень на тимчасово окупованих територіях лише частково. Наразі цей інститут:

- має свій власний предмет регулювання;
- сформований як система взаємопов'язаних нових норм (які, не виключено, будуть в подальшому вдосконалюватись);
- володіє соціальною та правовою функцією;
- має тенденцію до подальшого розвитку та оптимізації.

Остаточне унормування суспільних субінститутів колабораційної та окупаційної діяльності у складі вищевказаного правового інституту позитивно вплине на судову практику, дозволить більш ефективно реагувати на кримінальні правопорушення, вчинені в умовах ТОТ, якісно підходити до питань кримінально-правової кваліфікації тих чи інших діянь, які вчиняються в умовах тимчасової окупації території.

Виокремлення таких субінститутів вбачається логічним, тому що ними врегульовуватимуться специфічні групи суспільних відносин у складі однорідних. При кваліфікації протиправних діянь, для їх розгляду у форматі інституту кримінальних правопорушень, вчинених в умовах ТОТ, необхідно зважати на спеціальний режим вчинення (тобто лише за умови скоєння діяння в умовах тимчасової окупації території). А в подальшому, відокремлення субінституту колабораційної від субінституту окупаційної діяльності відбуватиметься внаслідок застосування принципу громадянства. Для віднесення до колабораціонізму – за умови наявності у суб'єкта громадянства України, а щоб кваліфікувати діяння як окупаційну діяльність – необхідно, щоб суб'єктом був іноземець чи апатрид.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Загальна теорія права: Підручник / За заг. ред. М.І. Козюбри. – К.:Ваіте, 2015. – 392 с. URL: <https://www.osce.org/sites/default/files/f/documents/8/f/283756.pdf>.
2. Адамова О. С. Визначення поняття інституту права / О. С. Адамова // Правове життя сучасної України : матеріали Міжнар. наук. конф. проф.-викл. та аспірант. складу / відп. за вип. В. М. Дрьомін ; НУ ОЮА, Півд. регіон. центр НАПрН України. – Одеса : Фенікс, 2014. – Т. 1. – С. 257-260. URL: <https://dSPACE.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/776ce6b8-a87a-4763-83a1-032fe495b56d/content>.
3. Риндюк В. І. Система права в контексті сучасних підходів до праворозуміння. URL: <https://visnyk-juris-uzhnu.com/wp-content/uploads/2022/05/11.pdf>
4. Крестовська Н.М., Матвеева Л.Г. Теорія держави і права: Елементарний курс. Видання друге. — Х.: ТОВ «Одіссей», 2008.— 432 с. URL: <https://studies.in.ua/krestovskanm-teorija-derzhavy-i-prava>
5. Проект Кримінального кодексу України (текст станом на 21.07.2025). URL: <https://newcriminalcode.org.ua/upload/media/2025/08/20/00-kontrolnyj-proyekt-kk-21-07-2025.pdf>.
6. Висновок Головного науково-експертного управління Апарату Верховної Ради України від 02.03.2022 № 16/03-2022/54284. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/25699>.

7. Корогод С.В. Державна зрада і колабораційна діяльність: питання кримінально-правової кваліфікації. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2025. Серія ПРАВО. Випуск 91: частина 4. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/344019/331707>.

8. Книженко О. Відмежування державної зради від колабораційної діяльності. Національна безпека: право та економіка, 2024. № 1(1). С. 22–30. URL: <https://security-journal.nasbu.edu.ua/index.php/nbpe/article/view/10/5>.

Шульга Дмитро Ігорович
*Курсант 3 курсу факультету підготовки
фахівців для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
Науковий керівник: Резворович Крістіна Русланівна
Доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ.*

ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ ЕКСПЕРТІВ У ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ ЗА НЕСВОЄЧАСНИЙ ВИСНОВОК І УХИЛЕННЯ ВІД ЕКСПЕРТИЗИ

Експерт у цивільному процесі є самостійним учасником судового провадження, діяльність якого спрямована на надання суду спеціальних знань, необхідних для правильного встановлення фактичних обставин справи та обґрунтованої оцінки доказів. Значення експертного висновку у цивільному судочинстві зумовлюється його впливом на формування внутрішнього переконання суду, а також на забезпечення принципів змагальності, диспозитивності та рівності сторін. Саме тому своєчасність і належність виконання експертом покладених на нього процесуальних обов'язків розглядаються в доктрині цивільного процесуального права як важлива умова ефективної реалізації права на судовий захист [2, с. 4-5].

Наукові дослідження у сфері цивільного процесу свідчать, що несвоєчасне подання експертного висновку або ухилення від проведення експертизи призводить до затягування розгляду справи, порушення принципу розумних строків судового розгляду та зниження довіри до судової системи загалом. У цьому контексті відповідальність експерта набуває не карального, а превентивного і забезпечувального характеру, спрямованого на гарантування належного функціонування механізму доказування у цивільному судочинстві [3, с. 5-6].

Правові засади відповідальності експерта у цивільному процесі визначаються положеннями Цивільного процесуального кодексу України (далі – ЦПК України), Закону України «Про судову експертизу», а також нормативними актами, що регламентують організацію діяльності судово-експертних установ. Відповідно до ст. 69 ЦПК України суд уповноважений залучати експерта, визначати обсяг завдання та встановлювати строк надання висновку, який є обов'язковим для виконання. Порушення встановленого строку без належного обґрунтування розглядається як неналежне виконання процесуального обов'язку та може спричинити застосування передбачених законом заходів відповідальності [1, с. 3].

У цивільному процесі доцільно розмежовувати процесуальну, дисциплінарну та матеріальну відповідальність експерта. Процесуальна відповідальність проявляється у вигляді процесуальних наслідків для руху справи: суд вправі призначити повторну або додаткову експертизу, замінити експерта, оцінити висновок з урахуванням порушення строків або відмовитися від використання такого доказу. Дисциплінарна відповідальність застосовується у межах трудових або професійних відносин експерта та полягає у накладенні дисциплінарних стягнень відповідно до законодавства та внутрішніх положень експертних установ [3, с. 6].

Несвоєчасність проведення експертизи у цивільному процесі безпосередньо впливає на реалізацію права сторін на розгляд справи у розумний строк, гарантованого ст. 129 Конституції України та ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. У науковій літературі обґрунтовується, що затримка з наданням експертного висновку може спричинити не лише процесуальні ускладнення, а й додаткові майнові витрати сторін, пов'язані з повторним призначенням експертизи або залученням інших фахівців [4, с. 2; 5, с. 3; 13; 14].

Особливої уваги у цивільному процесі потребує проблема ухилення експерта від проведення експертизи. Відповідно до ст. 67 ЦПК України експерт зобов'язаний прийняти та виконати доручення суду за відсутності законних підстав для відмови. Ухилення від виконання експертного завдання без поважних причин розцінюється як порушення процесуального обов'язку та може бути підставою для застосування дисциплінарної відповідальності або заміни експерта іншим фахівцем [2, с. 7]. Науковці підкреслюють, що така поведінка експерта негативно впливає на доказову базу справи та ускладнює реалізацію принципу доступності правосуддя [6, с. 5].

Матеріальна відповідальність експерта у цивільному процесі настає у випадках, коли внаслідок його протиправних дій або бездіяльності сторонам завдано майнової шкоди, за умови наявності причинного зв'язку та доведеності збитків. Такий підхід відповідає загальним засадам цивільно-правової відповідальності та узгоджується з доктринальними положеннями щодо компенсаційної функції цивільного права [7, с. 3].

Судова практика та наукові джерела наголошують, що застосування відповідальності до експерта не повинно перетворюватися на засіб впливу на зміст експертного висновку або обмеження його незалежності. Водночас систематичне порушення строків або безпідставне ухилення від проведення експертизи визнається таким, що суперечить завданням цивільного судочинства та підриває принцип справедливого судового розгляду [8, с. 2].

У науковій літературі обґрунтовується доцільність удосконалення механізмів контролю за діяльністю експертів у цивільному процесі, зокрема шляхом встановлення чітких процесуальних строків, обов'язку інформування суду про неможливість своєчасного виконання завдання, належного документування причин затримки та розширення можливостей залучення альтернативних експертів, у тому числі приватних [9; 10, с. 3]. Такі заходи сприяють підвищенню ефективності доказування та мінімізації ризиків затягування процесу.

Таким чином, відповідальність експертів у цивільному процесі є комплексним правовим інститутом, що охоплює процесуальні, дисциплінарні та матеріальні аспекти та спрямований на забезпечення своєчасного, об'єктивного і професійного проведення експертизи.

Реалізація цього інституту ґрунтується на суворому дотриманні процесуальних строків, належному виконанні експертних обов'язків, контролі за дотриманням стандартів професійної етики та ефективному реагуванні суду на випадки порушень, що в сукупності забезпечує належний баланс між незалежністю експерта та інтересами сторін цивільного судочинства.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Цивільний процесуальний кодекс України від 18.03.2004 № 1618-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 06.12.2025).
2. Закон України «Про судову експертизу» від 05.07.2012 № 5203-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/4038-12> (дата звернення: 06.12.2025).
3. Закон України «Про судову експертизу та самоврядування судових експертів». URL: <https://ips.ligazakon.net/document/JH6CF00A> (дата звернення: 06.12.2025).
4. Конституція України, ст. 129, гарантія права на судовий захист. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka/129> (дата звернення: 06.12.2025).
5. Верховний Суд України, Практика розгляду справ щодо несвоечасного надання експертних висновків, 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KKS_korupc.pdf (дата звернення: 06.12.2025).
6. Верховний Суд України. Огляд практики ККС. Верховний Суд України. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/sud_pract/Oglyad_KKS_korupc.pdf (дата звернення: 06.12.2025).
7. Господарський процесуальний кодекс України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text> (дата звернення: 06.12.2025).
8. Human Security Analytics. «Ризики ухилення експертів та запобіжні заходи». 2025. URL: https://ippi.org.ua/sites/default/files/2025-10_0.pdf (дата звернення: 06.12.2025).
9. Інструкція про призначення та проведення судових експертиз та експертних досліджень. Затверджена наказом Міністерство юстиції України від 08.10.1998 № 53/5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0705-98> (дата звернення: 06.12.2025).
10. Національний державний екологічний центр. Аналітичний звіт. 2025. URL: <https://ndekc.lviv.ua/pdf/16072025.pdf> (дата звернення: 06.12.2025).
11. Цивільний процесуальний кодекс України (ЦПК України). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15> (дата звернення: 06.12.2025).
12. Аналітичний звіт «Проблеми своєчасності експертних висновків у цивільних справах». LSEJ. 2025. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/19703/1/APSP_2023.pdf (дата звернення: 06.12.2025).
13. Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Kudła v. Poland» (заява № 30210/96) від 26 жовт. 2000 р. (щодо розумних строків судового розгляду). URL: [https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-113046&filename=CASE%20OF%20KUDLA%20v.%20POLAND%20-%20%5BUkrainian%20 Translation%5D.pdf](https://hudoc.echr.coe.int/app/conversion/pdf/?library=ECHR&id=001-113046&filename=CASE%20OF%20KUDLA%20v.%20POLAND%20-%20%5BUkrainian%20Translation%5D.pdf) (дата звернення: 06.12.2025).
14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листоп. 1950 р. (ратифікована Законом України від 17 лип. 1997 р. № 475/97-ВР). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004 (дата звернення: 06.12.2025).

Шульга Дмитро Ігорович
*Курсант 3 курсу факультету підготовки фахівців
для органів досудового розслідування
Національної поліції України
Дніпровського державного університету внутрішніх справ
Науковий керівник: Резворович Крістіна Русланівна
Доктор юридичних наук, доцент,
завідувач кафедри цивільно-правових дисциплін
Дніпровського державного університету внутрішніх справ.*

ШТУЧНИЙ ІНТЕЛЕКТ У ДОКАЗАХ ЦИВІЛЬНИХ СПРАВ: ПРОЦЕСУАЛЬНІ ВИМОГИ ТА МОЖЛИВІ ПІДРОБКИ

Активна цифровізація цивільного судочинства зумовлює появу нових форм доказової інформації, серед яких особливе місце посідають дані, створені, оброблені або проаналізовані із застосуванням технологій штучного інтелекту. Штучний інтелект (ШІ) у сучасному цивільному процесі виступає не самостійним суб'єктом доказування, а технологічним інструментом формування, трансформації та інтерпретації електронних доказів, що потребує переосмислення традиційних процесуальних підходів до оцінки їх допустимості, належності та достовірності. Наукова доктрина справедливо підкреслює, що використання алгоритмів машинного навчання в доказуванні змінює не саму природу доказів, а механізм їх формування та перевірки, що обумовлює необхідність посилення процесуальних гарантій [1, с. 2].

З позицій цивільного процесуального права докази, сформовані або модифіковані за допомогою штучного інтелекту, слід розглядати як різновид електронних доказів у розумінні чинного Цивільного процесуального кодексу України. Водночас їх специфіка полягає у складній багаторівневій природі походження, оскільки результат роботи алгоритму є наслідком обробки великих масивів даних за допомогою імовірнісних моделей, а не прямого волевиявлення людини. Саме ця обставина зумовлює підвищені вимоги до процесуального підтвердження джерела, способу створення та умов функціонування відповідної системи штучного інтелекту [6, с. 7].

На відміну від традиційних електронних доказів, які мають відносно стабільний цифровий «оригінал», результати роботи штучного інтелекту можуть бути варіативними та залежними від параметрів моделі, версії програмного забезпечення, навчальних даних і технічного середовища. У зв'язку з цим у наукових працях обґрунтовується позиція, відповідно до якої суд у цивільній справі повинен оцінювати не лише інформаційний зміст доказу, але й технологічний процес його формування, включаючи архітектуру алгоритму, джерела навчальних даних, статистичні похибки та можливість відтворення

результату іншими суб'єктами [1, с. 3; 9, с. 2]. Такий підхід відповідає принципу правової визначеності та забезпечує передбачуваність судової оцінки цифрових доказів.

Особливу увагу в цивільному процесі слід приділяти питанню достовірності доказів, сформованих із використанням штучного інтелекту. Генеративні моделі здатні створювати текстові, графічні та мультимедійні об'єкти, які за зовнішніми ознаками не відрізняються від результатів людської діяльності. У цивільних справах це може стосуватися договорів, ділового листування, фінансових документів, звітів, комерційних пропозицій та інших юридично значущих матеріалів. Наукові дослідження свідчать, що такі матеріали можуть містити приховані структурні аномалії, які виявляються лише шляхом спеціалізованого технічного аналізу метаданих, історії змін та цифрових параметрів файлу [4, с. 2].

Не менш значущим є ризик алгоритмічної упередженості, що проявляється у викривленні результатів обробки інформації внаслідок нерепрезентативних або помилкових навчальних даних. У цивільному судочинстві це може мати наслідком помилкові висновки щодо фактичних обставин справи, зокрема у спорах про захист честі та гідності, встановлення юридичних фактів, відшкодування шкоди або корпоративних конфліктах. Саме тому у науковій літературі обґрунтовується необхідність надання суду інформації про джерела навчальних даних і логіку функціонування алгоритму як елемент процесуального обов'язку сторони, що подає відповідний доказ [6, с. 8].

Окремого процесуального значення набуває проблема відтворюваності результатів роботи штучного інтелекту. Оскільки багато моделей функціонують на імовірнісних засадах, відсутність збережених параметрів генерації, лог-файлів та технічних характеристик унеможливує повторну перевірку доказу експертом або судом. З огляду на це в доктрині цивільного процесу обґрунтовується доцільність закріплення вимоги щодо збереження повного цифрового контексту створення доказу як умови його процесуальної цінності [9, с. 2].

Важливим гарантійним механізмом у цьому контексті виступає забезпечення процесуальної рівності сторін. Подання доказів, сформованих за допомогою штучного інтелекту, не повинно створювати інформаційної асиметрії, за якої одна сторона володіє технологічними знаннями, а інша позбавлена можливості перевірки. Саме тому опонент має право вимагати проведення незалежної експертизи, доступу до технічної документації або відтворення процедури отримання результату, що відповідає загальним засадам змагальності цивільного процесу [12, с. 1].

При цьому усталеною є позиція, відповідно до якої результати роботи штучного інтелекту не можуть замінювати судовий розсуд і не мають самостійного доказового значення без належної експертної перевірки. Такий підхід підтримується як у судовій практиці, так і в наукових дослідженнях, що підкреслюють допоміжний, а не визначальний характер алгоритмічних висновків у цивільному судочинстві [3, с. 1].

Не можна залишити поза увагою і питання захисту персональних даних. Використання штучного інтелекту у цивільному процесі може супроводжуватися обробкою великих масивів персональної інформації, що вимагає суворого дотримання принципів законності, пропорційності та цільового використання. Суд у таких випадках повинен застосовувати підвищений стандарт оцінки допустимості доказів, зважаючи на вимоги національного законодавства та європейських стандартів захисту прав людини [8, с. 2].

У підсумку слід зазначити, що інтеграція штучного інтелекту в доказування цивільних справ є об'єктивною тенденцією розвитку судочинства, однак її реалізація можлива лише за умови формування чітких процесуально-правових стандартів.

Посилення вимог до прозорості алгоритмів, розширення ролі експертного контролю, оновлення підходів до оцінки електронних доказів та забезпечення процесуальної рівності сторін дозволять мінімізувати ризики фальсифікації й маніпуляції та водночас зберегти баланс між інноваційністю та правовою визначеністю цивільного процесу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Технології штучного інтелекту та принцип правової визначеності. Верховний Суд. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2024_prezent/AI_principal_of_legal_certainly_bernaziuk.pdf (дата звернення: 06.12.2025).
2. Докази, отримані за допомогою штучного інтелекту, та їх використання в суді. Human Security Analytics (HSA). Аналітична публікація. URL: <https://www.hsa.org.ua/blog/dokazi-otrimani-za-dopomogoiu-stucnogo-intelektu-ta-yix-vikoristannia-v-sudi> (дата звернення: 06.12.2025).
3. Відповіді штучного інтелекту не визнаються як джерело достовірної науково-досвіденої інформації. Новина/огляд Верховного Суду. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1865949/> (дата звернення: 06.12.2025).
4. Використання штучного інтелекту в цивільному судочинстві. LSEJ (Legal Studies and Economic Journal). 2025. URL: http://lsej.org.ua/2_2024/38.pdf (дата звернення: 06.12.2025).
5. А. Шевель, «Етичні аспекти штучного інтелекту». Вісник ЛНУ. 2024. URL: http://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/56_2024/19.pdf (дата звернення: 06.12.2025).
6. Штучний інтелект і електронні докази. Журнал CMS Legal Journal. Аналітика. 2025. URL: https://cms.legal-journal.e-u.edu.ua/uploads/8_23_2ebc56f1c6.pdf (дата звернення: 06.12.2025).
7. Касаційні висновки та позиції щодо використання ШІ в роботі судів. Центр судової влади. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1879982/> (дата звернення: 06.12.2025).
8. Уповноважений з прав людини, «Права людини в епоху штучного інтелекту». Аналітичний звіт. 2024. URL: https://ombudsman.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/%D0%9F%D0%A0%D0%90%D0%92%D0%90%20%D0%9B%D0%AE%D0%94%D0%98%D0%9D%D0%98%20%D0%92%20%D0%95%D0%9F%D0%9E%D0%A5%D0%A3%20%D0%A8%D0%A2%D0%A3%D0%A7%D0%9D%D0%9E%D0%93%D0%9E%20%D0%86%D0%9D%D0%A2%D0%95%D0%9B%D0%95%D0%9A%D0%A2%D0%A3_compressed.pdf (дата звернення: 06.12.2025).
9. Перспективи модернізації цивільного судочинства з використанням ШІ. LSEJ. 2024. URL: http://lsej.org.ua/11_2024/26.pdf (дата звернення: 06.12.2025).
10. Штучний інтелект у юридичній практиці в Україні. 2025. URL: <https://7eminar.ua/news/14568-stucnii-intelekt-u-yuridicnii-praktici-v-ukrayini-comu-sud-viznav> (дата звернення: 06.12.2025).